

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО
Кафедра театрознавства

**ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ ТЕАТРІВ ЯК ВЕКТОР
МИСТЕЦЬКОГО РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота на здобуття ОС «Магістр»
за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво»

Виконав(ла):
Здобувач(ка) вищої освіти
за ОНП Театрознавство
Аліна БОГДАНОВИЧ

Науковий керівник:
кандидат мистецтвознавства, доцент,
декан театрального факультету ХНУМ
імені І. П. Котляревського
Яна ПАРТОЛА

Рецензент:
Кандидат мистецтвознавства
Олена АПЧЕЛ

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри
старша викладачка, кандидат мистецтвознавства
Юлія Щукіна
«23» червня 2023 р.

Харків, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕРМІНОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Огляд літератури та джерельна база.....	8
1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження	11
РОЗДІЛ 2. ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У НЕДЕРЖАВНИХ ТЕАТРАХ ТА ІНСТИТУЦІЯХ ХАРКОВА	21
2.1. Перші театральні проєкти та проєктні театри (Харківський театр-студія «Арабески», ЦСМ «Нова сцена»).....	21
2.1.1. Харківський театр-студія «Арабески» як перший проєктний театр.....	21
2.1.2. Проєктна діяльність ЦСМ «Нова сцена».....	32
2.2. Активізація проєктної діяльності незалежних театрів у Харкові у 2010-2020-ті рр. («Театр на Жуках», театр «Defacto», ПТЦентр, театр «Нафта», театр «Публіцист» та ін.)	37
2.2.1. Культурно-освітній вектор проєктів «Театру на Жуках».....	37
2.2.2. Соціальні дослідження Рози Саркісян у проєктах театру «Defacto».....	45
2.2.3. Різновекторність проєктної діяльності «Платформи театральних ініціатив».....	49
2.2.4. Мистецько-освітні проєкти театру «Нафта».....	61
2.2.5. Гостра соціальність проєктів театру «Публіцист».....	63
2.2.6. Театральні проєкти інших недержавних театрів Харкова та творчих команд 2010-2020-х рр.	65
РОЗДІЛ 3. ХАРКІВСЬКІ ДЕРЖАВНІ ТЕАТРИ НА ШЛЯХУ ДО ПРОЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ.....	70
3.1. Мистецькі та інклюзивні проєкти Харківського театру для дітей та юнацтва.....	70

3.2. Музично-театральні резиденції Схід OPERA / Схід ОПЕРА (ХНАТОБ).....	79
3.3. Старт проєктної діяльності Харківського державного академічного театру ляльок ім. Афанасьєва.....	83
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	122

ВСТУП

Актуальність теми. З початку 2000-х в Харкові та загалом в Україні активного розвитку набуває проєктна діяльність культурних та громадських інституцій. Це частково сприяло утворенню нової організаційної та ідеологічної форми – проєктного театру, основним видом діяльності якого є саме реалізація мистецьких проєктів. Зростає також зацікавлення аудиторії до таких подій. Зважаючи на те, що більшість вистав створених у такому форматі мають короткотривале життя, аудиторія, активно спостерігає за роботою проєктних театрів, щоб не пропустити ту, чи іншу подію. Водночас деякі державні та недержавні репертуарні театри, також починають опановувати проєктну діяльність як новий напрямок роботи.

Сама проєктна діяльність харківських театрів має свою передісторію. Її початком можна вважати діяльність харківського театру-студії «Арабески», першого проєктного театру в Харкові. Театр виник у 1993 році і з того часу було створено безліч вистав, які були результатом дослідницьких або лабораторних процесів. Отже, ми можемо стверджувати, що проєктна діяльність як окремий вид роботи в харківському театральному просторі існує і розвивається, вже 30 років. Протягом останнього десятиліття така діяльність значно розширила свої межі та активізувалася у театрах різної форми власності та мистецького спрямування.

Попри активний розвиток та широке поширення проєктної діяльності та проєктних театрів не тільки в Харкові, а й в Україні, це явище досі малодосліджене. Термінологічна база у даній сфері не є чітко визначеною, а здебільшого запозичена з інших видів культурної діяльності, хоча вже давно потребує осмислення як самостійного феномену, який має вплив не тільки на зміну організаційного устрою театрів, але й також є вагомим частиною мистецького процесу. На цей час можна стверджувати, що проєктна

діяльність у сфері театрального мистецтва є не просто цікавим організаційно-правовим явищем, а особливим культурно-мистецьким феноменом театрального Харкова, що потребує ґрунтовного дослідження. Це і обумовило актуальність теми.

Мета. Дослідити витоки та особливості розвитку проєктної діяльності харківських незалежних та державних театрів, визначити її вплив та місце у театральному процесі.

Поставлена мета обумовила виконання наступних **завдань**:

- зібрати, дослідити та проаналізувати архівні матеріали та інші джерела за темою;
- визначити типологічні та видові відмінності проєктів, що реалізуються театрами;
- визначити практичні відмінності та особливості проєктної діяльності відносно інших видів діяльності в театрах незалежних та державних;
- визначити роль та місце проєктної діяльності у театральному процесі Харкова.

Об'єкт дослідження. Театрально-мистецькі процеси в Харкові 1990-2000-х рр.

Предмет дослідження. Проєктна діяльність харківських театрів.

Методи дослідження. Для дослідження обраної теми стратегічно важливим став комплексний підхід, який дозволив всебічно вивчити та проаналізувати складне міждисциплінарне явище проєктного театру. Саме погляд на предмет роботи як на цілісний процес дав можливість прослідкувати особливості та основні тенденції його розвитку. Основними методами дослідження стали системний, структурно-функціональний та системно-діяльнісний методи. Особливо важливим аспектом роботи було відтворити системність проєктної діяльності в театрах, хоча й інколи цей процес складає враження хаотичності. Унікальність дослідження

потребувала детального аналізу структурних елементів даного виду активності театрів, їхню роль і функцію в театральних процесах. З метою уточнення основних термінів предмету дослідження був здійснений термінологічний аналіз з залученням методу операціоналізації понять. Для вивчення та відтворення розвитку проєктної діяльності у Харкові також були використані історичний і біографічний методи. У ході проведення дослідження зверталися до методів мистецтвознавства, театрознавчого аналізу, описового методу та методу інтерв'ю.

Наукова новизна роботи. Дана наукова робота є спробою ґрунтовного дослідження феномену проєктного театру в Харкові як невід'ємною складовою театральних та соціокультурних процесів. Вперше була здійснена спроба термінологічного аналізу та сформульовані основні дефініції сфери проєктної діяльності у сценічному мистецтві. Вперше проведено комплексний аналіз проєктної діяльності харківських театрів.

Практичне значення. Матеріали дослідження можуть бути використані для подальшого дослідженні проєктної діяльності театрів та проєктного театру як самодостатнього явища сучасної української культури. Отримані результати можуть бути корисними при створенні практичних методичних рекомендацій з впровадження проєктної діяльності у театральних колективах. Результати та основні положення дослідження стануть джерельним матеріалом у навчальному процесі при підготовці здобувачів освіти за спеціальністю «Сценічне мистецтво», зокрема в межах вивчення навчальних дисциплін «Історія українського театру», «Організація театральної справи», «Основні тенденції розвитку сучасного українського театру», «Проєктна діяльність у театральному мистецтві» тощо.

Апробація роботи. Основні положення, проблематика та окремі аспекти роботи були представлені у доповідях на наукових конференціях та публікації у науковому виданні:

- X науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Євгенія Русаброва «Акторське мистецтво: історичні, теоретичні та методологічні аспекти»;

- XI науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Євгенія Русаброва «Український театр в умовах війни»;

- Проєктний театр в Україні. Харківський досвід. Збірник наукових публікацій міжнародної Мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції «Світ наукових досліджень. Випуск 16», 2023.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, 5 підрозділів, 8 підпунктів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 121 стор. Основна частина – 89 стор. Список літератури – 266 позицій.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕРМІНОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд літератури та джерельна база

Основою для розуміння практичного аспекту проєктної діяльності в контексті даного дослідження стали посібник К. Нагірської «Грант-менеджмент: просто про складне» [96] та книга К. Тейлор «Мистецтво під ключ. Менеджмент і маркетинг культури» [206]. Теоретичні розробки авторів допомогли дослідити практичні етапи створення і реалізації проєкту, його найважливіших елементів та принципів взаємодії з донором, як інституцією, що надає фінансування та здійснює контроль за виконанням проєкту та спрямованістю його на вирішення соціально значущих питань та культурно-мистецького розвитку.

Важливим джерелом для визначення термінології дослідження став Стандарт з управління проєктами [180] та Настанова до зводу знань з управління проєктами (Настанова РМВОК) [180], як один з основних документів у світі, що систематизує знання про проєктний менеджмент. Це видання підготовлене міжнародною фундацією – Інститутом проєктного менеджменту, що об'єднує професіоналів у даній сфері.

У процесі проведення термінологічного аналізу дуже корисними стали методичні матеріали для заявників, розроблені фахівцями Українського культурного фонду. Зокрема – «Конкурсна програма Українського культурного фонду Інструкція для заявників» [72]. Саме в цьому документі найбільш детально розписаний процес отримання гранту на реалізацію проєкту від етапу планування проєкту до завершення і звітування. Також інструкція УКФ містить чи не найповніший глосарій термінів, що використовуються у проєктному менеджменті в галузі культури.

За сприяння УКФ було підготовлене перше базове аналітично-соціологічне дослідження «Український театр: шлях до себе Здобутки. Виклики. Проблеми» [5]. Авторами дослідження (С. Васильєв, І. Чужинова, Н. Соколенко, О. Салата, О. Тукалевська, В. Жила) була зроблена спроба систематизувати та провести аналіз сучасного стану сценічного мистецтва в Україні, «визначення здобутків і викликів та виявлення адміністративних, економічних, політичних та поведінкових проблем, що заважають еволюційному розвитку українського театру, а також містить рекомендації щодо його трансформації» [5, с. 143]. У контексті предмету дослідження особливо важливим є розділ «Форми фінансування і менеджменту в сучасному українському театрі: вади, виклики, перспективи», який пропонує дефініцію поняття «театральний проєкт».

Під час відтворення історії проєктної діяльності, її напрямків, видів та тематики коротку одними з основних джерел стали архівні матеріали Українського культурного фонду, а саме: архів документації за 2018 [228] та 2019 рр. [157], архів програм та архів проєктів за 2020-2022 рр. [152, 153, 154, 155, 156].

Підручник «Соціокультурне проєктування у мистецтві: теорія та практика» [55] Н. Івановської, В. Шульгіної і О. Яковлева та публікація «Зміст соціокультурного проєктування в інформаційну добу: досвід Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв» [260] О. Яковлева стали підґрунтям для дослідження та осмислення проєктної діяльності в театрі як цілісного процесу формування культурно-мистецького середовища та соціокультурного впливу на суспільство.

Одна з основних проблем дослідження діяльності проєктних театрів наразі є недостатньо висвітленою у наукових публікаціях, зрідка отримує висвітлення у статтях театрознавців та театральних журналістів. Як правило це рецензії на конкретні театральні постановки, які були частиною або основним продуктом конкретного проєкту. Основним джерелом для

відтворення різних етапів розвитку цього феномену проєктної діяльності стали вебсторінки та сторінки у соціальних мережах театрів, які самостійно висвітлювали свої активності.

Важливими джерелами для дослідження стали новинні вебресурси Харкова та України, що публікували анонси майбутніх подій, інтерв'ю та пресконференції організаторів – Суспільне. Новини, Суспільне. Харків, мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ», mediaport.ua, сайт «Діти в місті», аналітичне Інтернет-видання Львова. ZAXID.NET, Newsroom.kh, Медіагрупа «Об'єктив», Деро. Харків, новинний суспільно-політичний інтернет-портал «Цензор.НЕТ», «РЕДПОСТ», «Status quo», «057.ua».

Цінним джерелом, що також висвітлював діяльність деяких проєктних театрів, що ставали важливими подіями культурно-мистецького життя Харкова став офіційний вебсайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету міськради.

Одним з цінних інформаційних ресурсів для дослідження проєктної діяльності харківських театрів та проєктних театрів став блог про театральне життя України «Театральна риболовля», а конкретно окремий розділ – «База знань» [65, 66, 158], де збираються детальні каталоги театральних робіт, що дав можливість побачити предмет дослідження в хронології.

З 2014 року в Харкові з'явилося три сучасних незалежних медіаресурси, які велику увагу приділяють саме культурному життю Харкова та де публікуються більш ґрунтовні, аналітичні та дослідницькі статті про проєктну діяльність театрів, що були використані в процесі написання наукової роботи – незалежне онлайн-медіа «Люк», медіагрупа «Накипіло», незалежна медіаплатформа «Гвара медіа», які нерідко ставали інформаційними партнерами проєктів та найбільш повно висвітлювали сутність проєктів, етапи реалізації та результати.

Досліджуючи діяльність найстарішого проектного театру в Харкові театру-студії «Арабески» були опрацьовані статті, публікації та рецензії харківських театрознавців. А також ґрунтовна публікація О. Нечая, яка послідовно відтворює історію театру, на основі інтерв'ю зі Світланою Олешко та Міськом Барбарою.

У процесі проведення дослідження корисними стали проведені в рамках дослідження інтерв'ю з Р. Саркісян [59], Я. Зеленською [57], Г. Старковою [61], Н. Хижною [58] та І. Лобановою [60], архівні матеріали театральних колективів Харкова та медіафайли з архіву ГО «Платформа Театральних Ініціатив» [7, 8, 73, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 140, 141, 204], театр «Нафта» [63] та Харківського державного академічного театру ляльок ім. В. Афанасьєва [62]. Саме ці матеріали дали можливість відтворити деякі проекти, що не були або були мало висвітлені на медіаресурсах та сторінках соціальних мереж та прослідкувати напрямки діяльності, в межах яких театри провадять проектну діяльність.

Опрацювання всієї цієї інформації дало можливість дослідження феномену та відтворення історії проектної діяльності театрів та проектного театру в Харкові, як окремого важливого культурно-мистецького явища, що вже має свої традиції та тенденції розвитку.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Для характеристики та осмислення особливостей проектної діяльності та відмінності проектного театру від репертуарного необхідно окреслити визначення поняття проєкт. Передусім варто сказати, що визначень слова проєкт є досить багато, воно поширене у галузях дизайну, будівництва та ін., але ми в першу чергу звернемось до визначень у галузі управління

проектами. «Проект – обмежена в часі, ресурсах та вимогах якості, унікальна сукупність процесів, направлена на досягнення унікальних цілей та завдань, для створення нової цінності» [145]. Стандарт з управління проектами та Настанова до зводу знань з управління проектами (Настанова РМВОК) визначає проєкт як «тимчасову діяльність, спрямовану на створення унікального продукту, послуги або результату» [180, с. 4].

Розглянувши ці два визначення терміну можна сказати, що перший більше характеризує проєктну діяльність державного чи недержавного репертуарного театру, де проєкт є рідкісним і унікальним процесом, який може передбачати долучення спеціалістів ззовні або міжгалузеву, кроссекторальну співпрацю. У той час як, другий краще підходить для визначення саме проєктного театру як окремого явища, окремого виду організаційного устрою, що нерідко є короткотривалим і часто розпадається по закінченню проєкту. А часом може мати стабільну юридично-організаційну базу, що набирає учасників під конкретний проєкт.

Але все ж ці два визначення є віддалено наближені до культурної та, зокрема, театральної діяльності. Тому розглянемо визначення слова проєкт виведене фахівцями Українського культурного фонду: «Проект – діяльність фізичних і юридичних осіб, спрямована на створення певного культурного продукту, культурного блага чи культурної послуги (їх сукупності) з метою досягнення чітко визначених цілей...» [72, с. 27].

Ще одне визначення, що є найближчим саме до театральної проєктної діяльності знаходимо в аналітичній записці «Український театр: шлях до себе» 2018 року. Автори статті наводять два визначення поняття театрального проєкту: «Перший – це спрямування мистецької події (або низки подій) на досягнення певної естетичної чи соціокультурної мети та усвідомлення перспективних наслідків від реалізації проєкту. Другий – це стратегія і тактика продюсування і маркетингу мистецького заходу» [5, с. 74].

Серед цих двох визначень перше більше характеризує саме проєктну діяльність, як основний чи окремий вид діяльності театру. У той час як друге, скоріше наголошує на тому, що кожна нова вистава/перформанс/акція і є проєктом і потребує особливої стратегії просування.

Характерними рисами проєкту є обмеженість в часі та чіткий план його реалізації. «Згідно з методологією Інституту управління проєктами (англ. Project Management Institute) життєвий цикл проєкту має 5 фаз:

- Ініціація (англ. Initiating);
- Планування (англ. Planning);
- Виконання (англ. Executing);
- Контроль і моніторинг (англ. Controlling and Monitoring);
- Завершення (англ. Closing)» [145].

Така система передусім потрібна для отримання фінансування на реалізацію проєкту.

Найбільш поширеним видом підтримки культурно-мистецьких проєктів в Україні є донорство. «Донори – це юридичні й фізичні особи в Україні та за її межами, які добровільно надають матеріальну, фінансову, організаційну та благодійну допомогу заявникам. Донорами є уряди іноземних держав, уповноважені урядом іноземної держави органи або міжнародні організації, які надають допомогу відповідно до міжнародних договорів, укладених з певною країною», – зазначає Катерина Нагірська у своєму посібнику «Грант-менеджмент: просто про складне» [96, с. 5].

Уточнюючи форми фінансування К. Нагірська виокремлює саме гранти: «Донорські організації надають фінансування проєктам найчастіше у вигляді грантів – надання ресурсів у вигляді безповоротної фінансової допомоги, благодійних внесків і добровільних пожертв, що мають цільове призначення та спрямовуються на вирішення певної суспільно значущої проблеми» [96, с. 5]. Задля реалізації грантової програми фонди і організації проводять конкурси. Для участі у якому кожен заявник має подати грантову

заявку в якій мають бути чітко прописані - мета, цілі та завдання проєкту; планована низка подій та заходів; результат проєкту (культурний продукт).

Основна мета переважної більшості донорських організацій це створення умов для розв'язання соціальних проблем та розвитку соціально орієнтованого суспільства, шляхом надання фінансової підтримки на реалізацію проєктів. Різні фонди мають різні напрямки діяльності, наприклад Український культурний фонд є державним донором націленим на підтримку та розвиток саме сфери культури. Проте всі донори передбачають, що проєкти реалізовані коштом грантів будуть соціально значущими для конкретного середовища, міста, регіону, країни і т. ін. Загалом цей процес визначають як соціокультурне проєктування, що є специфічною технологією, діяльністю, сутність якої виявляється в аналізі проблем і виявленні причин їх виникнення, виробленні цілей і завдань, що характеризують стан об'єкта (чи сфери проєктної діяльності), розробці шляхів та засобів для досягнення визначених цілей [260, с. 207].

Концепція соціокультурного проєктування передбачає, що проєктна діяльність будь-якої інституції є низкою взаємопов'язаних проєктів, що має визначену загальну мету. А проєкт – засіб реалізації мети проєктної діяльності у короткостроковій перспективі.

За підручником Н. Івановської, В.Шульгіної та О. Яковлева «Соціокультурне проєктування у мистецтві: теорія та практика» процес моделювання соціокультурних проєктів проходить наступні етапи:

«– концептуалізація: виділення проблеми, підбір назви проєкту і його понятійного апарату;

– цілепокладання: створення ідеального образу кінцевого результату, постановка цілей, завдань;

– ресурсозабезпечення: визначення необхідних коштів, ресурсів, можливостей, людського фактора;

– планування: створення поетапного плану реалізації проєкту;

- реалізація: здійснення відповідних дій та операцій з утілення;
- рефлексія: підбиття підсумків, фіксація ходу реалізації, аналіз позитивних і негативних аспектів.

Результатом цього процесу постає реалізований культурний проєкт, у якому викладено його зміст, взаємини між суб'єктом та об'єктом, їх особистісний характер, уся система виховного й освітнього впливів на аудиторію» [55, с. 103-104].

Отже, підсумовуючи ми можемо визначити такі терміни притаманні конкретно театральній діяльності:

- **Театральний проєкт** – це низка взаємопов'язаних, чітко спланованих дій та заходів, що мають визначену мету соціокультурного та мистецького впливу на певне середовище або процес, кінцевим результатом якого є театральний продукт (вистава/перформанс/акція та ін.).
- **Проєктний театр** – це не інституційна, часто тимчасова команда митців, що збирається для реалізації конкретного проєкту, кінцевим результатом якого або одним з результатів якого є театральний продукт (вистава/перформанс/акція та ін.). Метою діяльності такого театру є реалізація короткострокових проєктів, що в загальній картині здійснюються задля досягнення конкретної мети соціокультурного та мистецького впливу на конкретне середовище, явище або процес театрального та культурного життя.
- **Проєктна діяльність** – це один з напрямків діяльності державних або незалежних театрів та театральних інституцій, який є низкою взаємопов'язаних проєктів, задля досягнення конкретної мети соціокультурного та мистецького впливу на конкретне середовище, явище або процес театрального та культурного життя. Цілями такої діяльності є реалізація низки

проектів, в межах яких відбувається створення унікальних мистецьких, соціокультурних або освітніх подій (або низки подій), кожен з яких є ланкою реалізації загальної мети у короткостроковій перспективі.

«Проведений аналіз технології моделювання проектів показує, що цей процес є комплексною системною функцією, що містить у собі п'ять основних етапів: аналіз стану, формулювання цілей, репетиції, проведення проекту й аналіз реалізованого проекту» [55, с. 105].

З основних видів проектів, що реалізуються в театральній сфері можна назвати:

- мистецькі проекти;
- культурно-освітні проекти;
- соціальні проекти.

Під мистецьким проектом зазвичай розуміють діяльність театру, що спрямована на створення унікального інноваційного продукту, який може передбачати дослідження теми досі не висвітленої у мистецтві, використання новітніх технологій або театральних технік, створення продукту у міжгалузевій або кроссекторальній співпраці або ж режисерський дебют.

Культурно-освітній проект – це діяльність спрямована на отримання, передачу та акумуляцію нових знань у сфері культури та мистецтва, цільовою аудиторією якого можуть бути як самі митці творці культурного продукту, так і широка аудиторія глядачів споживачів культури. Найбільш поширені форми таких проектів – резиденції, серії майстер-класів, курси, школи і тощо.

Коли ми говоримо про соціальний проект то основною його відмінністю від двох попередніх є спрямованість кінцевого культурного продукту на висвітлення певного соціального питання або проблеми та пізнання методів створення культурного продукту доступного для усіх верств населення. Зазвичай в таких проектах на етапі створення продукту

відбувається ґрунтовне дослідження теми через освітні програми, які можуть бути доступними не тільки для команди проєкту, а й для ширшої аудиторії.

Пори те, що в теорії ми можемо визначити видові відмінності проєктів, в реальності таке чітке розділення майже не можливе. Оскільки основна мета донорів при фінансуванні проєктів – це вирішення суспільно значущої проблеми, об'єктом проєктної діяльності є суспільство, регіон та ін., а предметом є оптимізація соціально-культурного життя, мистецького простору [55, с. 20], то сама проєктна діяльність є свідомим інструментом моделювання соціокультурного й мистецького середовища та процесів. Отже, в переважній більшості проєктів буде відбуватись поєднання їх видів (мистецько-соціальні, культурно-мистецькі, освітньо-мистецькі і т. ін.) задля досягнення суспільно, культурно та мистецько значущої мети. Попри те що проєктна діяльність в театрах, в останні роки розвивається досить інтенсивно вона все одно залишається малоосвоєною для більшості митців та ставить нові вимоги до учасників проєктного життя. Так з часом з'явилась нова професія в галузі культури – культурний менеджер. Це фахівець, що є професійним управлінцем. Він керує роботою культурної організації, проєктом, кар'єрою виконавців і автора, процесом створення цінностей художнього плану, а також їх подальшим просуванням на арт-ринок. Це може бути як людина, яка керує конкретним проєктом, так і людина що працює в організації на постійній основі і один з його обов'язків – це керування проєктною діяльністю і конкретними проєктами. По суті це людина з кваліфікацією менеджера, але також зі знанням і розумінням специфіки роботи культурних інституції, історії та теорії культури і мистецтв, а також сучасних тенденцій в означеній сфері.

Через недостатню дослідженість проєктної діяльності театрів та відсутність виробленої методологічної бази інституція, що береться за реалізацію певного проєкту постає перед низкою викликів, що ускладнюють процес реалізації проєктів, а часом викликає повну відмову від подальшого

впровадження такої діяльності. Серед основних викликів можна виділити кілька найбільш поширених. Найпершим викликом, який досить часто стає руйнівним для багатьох проєктних ініціатив – це пошук фінансування. Не кожен фонд, що надає гранти на реалізації культурних проєктів співпрацює з громадськими організаціями, фізичними особами-підприємцями чи державними установами. Досить часто грантові пропозиції фондів передбачають можливість отримання фінансування конкретними організаціями (ГО, установи місцевого самоврядування, державні установи й т. ін.) та регіонами, в яких діють інституції й на території яких буде реалізовано проєкт. Іноді деякі організації готові надати лише частину фінансування проєкту і тому вимагають підтвердженого співфінансування проєкту іншою установою.

Окремим викликом для державних інституцій стає інтенсивність та швидкість роботи, якої вимагає проєктна діяльність. Зазвичай громіздкі, неповороткі державні театри/організації/інституції не можуть швидко пристосуватись до «правил гри» через, що деякі з них зовсім відмовляються від такого виду діяльності.

Навіть попри наявність фінансування далеко не кожний проєкт має змогу забезпечити винагороду для учасників проєкту або ж витрати на відрядження, матеріали і т. ін. Таким чином участь у проєкті для учасників стає своєрідним волонтерством, на що готові піти далеко не всі митці. Й питання не у відсутності доходів, а в самому явищі «працювати без оплати». Неоплачуваний репетиційний процес може бути досить тривалим. І, скоріше за все, культурний продукт який буде створено в рамках проєкту дуже ймовірно буде неприбутковим.

Лабораторний або дослідницький процес освітніх, мистецьких чи соціокультурних проєктів зазвичай вимагає від митця, учасника проєкту, співавторства. Передбачається, що актор/перформер/митець учасник проєкту, є самодостатньою творчою одиницею, що стає співавтором продукту. Навіть

якщо є керівники, режисери, тренери, які стали ініціаторами творцями ідеї проекту, чи проводять резиденцію, або лабораторію, їх цілі надати людині певні нові знання або вміння, та засобами тренінгу дати можливість для вільного висловлювання. «Тут ми частіше можемо бачити, таке поняття як – горизонтальний театр. Тому, що без рівності та довіри в колективі, неможливе вільне висловлення думок, які часто стосуються особистісних речей, що потім можуть стати частиною продукту. Режисер який зібрав команду, взявши актора буде бачити в ньому рівного партнера разом з яким він створює продукт, а не виконавця» [58].

Ще одну проблему, яка виникає перед ініціаторами та учасниками проєктів говорить режисерка Яна Зеленська: «Зрештою, одним з основних викликів для митців та менеджерів проєктних театрів є неможливість сталості, а саме короткотривалість проєктів і необхідність по закінченню одного шукати наступний «стрибати між проєктами», постійно перебувати у пошуку нових грантових пропозицій» [57].

Відсутність єдиної термінологічної бази, наукового і теоретичного осмислення проєктної діяльності у сфері сценічного мистецтва як окремого, самостійного явища залишає цей процес хаотичним, незрозумілим для недосвідчених митців/культурних менеджерів, через, що театри часто або взагалі відмовляються від такої діяльності, або стикаються з серйозними проблемами в реалізації проєктів, які унеможливають успішну реалізацію. Що, своєю чергою, не дає митцям та керівникам театральних інституцій побачити довгострокову перспективу можливостей проєктної діяльності, що є способом соціокультурного проєктування мистецького середовища.

Осмислення цього явища є важливим не тільки через його масовість, а в першу чергу, через усвідомлення ролі яку воно відіграє у театральному процесі Харкова від початку існування незалежної української держави й дотепер. Саме проєктні театри першими оживляли на сцені твори репресованих радянською владою письменників, організовували прогресивні

мистецькі й освітні фестивалі, реалізовували перші соціально-культурні проекти. Пробиваючи шлях «через терни до зірок» проектної діяльності ініціативні групи митців освоювали проектний менеджмент, започатковували нові напрями й теми, опановували новітні театральні методики й технології, першими налагоджували міжнародні знайомства і партнерства. Культурні продукти створені в рамках цих проектів ставали гучними та важливими подіями мистецького і культурного життя Харкова. Сьогодні можна стверджувати, що проектні театри є не просто цікавим організаційно-правовим явищем, а особливим культурно-мистецьким феноменом театального Харкова.

Аналіз літератури та джерельної бази дослідження виявив, що визначення понять театральний проєкт, проєктний театр та проєктна діяльність у сфері театального мистецтва наразі перебувають у стадії формування і не є сталими. Більша частина термінів запозичена з суміжних галузей культури та мистецтва, які не тільки не повною мірою розкривають специфіку такої активності саме в театрі, але й самі не є достатньо дослідженими та сформульованими. Деякі з матеріалів, що увійшли до джерельної бази дослідження (К. Тейлор «Мистецтво під ключ. Менеджмент і маркетинг культури» та підручник «Соціокультурне проектування у мистецтві: теорія та практика» Н. Івановської, В. Шульгіної) написані спеціалістами зі сфери аудіовізуального мистецтва. Основою для практичних рекомендацій в цих роботах слугують проекти виставок, арт-інсталяцій і т. ін., а театр як об'єкт проектної діяльності там згадується дуже побіжно. Основною категорією джерел дослідження стали практичні посібники з проектного та грантового менеджменту, широкої направленості.

Проведений в рамках дослідження термінологічний аналіз дозволив сформулювати дефініції в межах конкретної роботи. Ці визначення не є вичерпними та усталеними, а є лише спробою схарактеризувати

вищезазначені поняття в межах конкретного дослідження. Джерела з суміжних сфер мистецтва дали змогу проаналізувати специфіку технологічного процесу моделювання проєкту, його основних етапів та складових. А інтерв'ю режисерок проєктних театрів Харкова допомогли виділити особливості проєктної діяльності саме у сфері театру.

РОЗДІЛ 2. ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У НЕДЕРЖАВНИХ ТЕАТРАХ ТА ІНСТИТУЦІЯХ ХАРКОВА

2.1. Перші театральні проєкти та проєктні театри (Харківський театр-студія «Арабески», ЦСМ «Нова сцена»)

2.1.1. Харківський театр-студія «Арабески» як перший проєктний театр. Одним з перших проєктних театрів Харкова є театр «Арабески». За майже тридцять років існування командою театру було реалізовано більш як три десятки проєктів результатами яких ставали вистави, фестивалі, аудіовізуальні продукти і т. ін. Темати досліджень у різних проєктах ставали не тільки білі плями української історії та культури, зокрема радянського періоду, а також досить великий спектр сучасних соціальних питань та проблем. Так в проєктах театру вперше почали звучати спроби рефлексії колективних психологічних травм українців, набутих в результаті репресій та катастроф радянського періоду, вони першими почали їздити зі своїми виставами по в'язницях і колоніях та згодом ставити вистави за участі ув'язнених, також у співпраці з польськими театрами та культурними установами підіймали тему педагогіки театру, долучались та реалізовували інклюзивні проєкти, порушували питання політики в театрі, політичного театру, перетину громадських і політичних процесів країни/міста та мистецтва і т. ін. Тож можна стверджувати, що кожний проєкт театру є не просто спробою театрального пошуку та експерименту, а є також дослідженням і роботою зі складними, непопулярними соціальними темами та проблемами, через що він став одним з перших театрів в Харкові, що порушував усталені правила «мистецтво поза політикою», «мистецтво заради мистецтва» і т. ін.

Історія театру «Арабески» почалася з вистави «Шлях до загірної комуни», за творами М. Хвильового, 1993 року в приміщенні Харківського літературного музею. Тоді студентка філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Каразіна Світлана Олешко та студенти Харківського інституту мистецтв (нині Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського) Наталія Цимбал, Дмитро Туркевич, Олександр Трухманов та Кирило Бін шукали книгу про «Будинок Слово» та розстріляне Відродження. У пошуках вони потрапили до недавно створеного Літературного музею, де в той час готувалась виставка до сторіччя з дня народження Миколи Хвильового. От як про цей період каже Пані Світлана у одному з інтерв'ю: «Так сталося, що в мене друзі вчилися в театральній школі і ми просто проводили час разом....От так в пошуках чергової книжки зайшли у харківський Літмузей (який тоді не так давно відкрився) там якраз готувалась виставка до сторіччя Хвильового. Ми як зайшли туди — вже так і не вийшли. Там можна було потримати в руках паспорт Курбаса, за яким його арештували в Москві, посидіти на каналі Тичини і тому подібні речі. А на відкриття виставки директор музею нам каже: «Ну ви ж артисти, то зробіть що-небудь артистичне». Так з'явилась наша перша вистава. Це була компіляція з різних творів Хвильового "Шлях до загірної комуни» [176].

Світлана Олешко написала сценарій за мотивами творів Хвильового. Вистава проходила прямо на експозиції. На прем'єрі був присутній Осип Зінкевич, директор видавництва «Смолоскип», він був вражений постановкою і тоді ж замовив у театру аналогічну постановку за творами Василя Симоненка, прем'єра якої відбулась вже у 1994 році й мала назву — «Кращого сонця ніде нема».

Третьою постановкою новоствореного театру стала вистава «Байки Харківські» 1995 року, за творами найвідомішого українського філософа

Григорія Сковороди і є чи не першою театральною реалізацією його творів в Харкові.

«...А вже з третьої вистави ми зрозуміли, що ми не просто група друзів, яка так проводить час, і що ми, мабуть, театр. До третьої вистави у нас не було назви і той-таки Осип Зінкевич назвав нас «Арабесками». Після чого повіз нас на гастролі в Штати і Канаду» [176].

Під час гастролей в Америці трупа театру відвідала кілька постановок у бродвейських театрах та декілька театральних шкіл: «Нам дуже пощастило, що ми у двадцять років поїхали до Нью-Йорку і в цю першу поїздку сходили подивитись на постановки на Бродвеї, відвідували театральні школи західні. І тоді було чітко зрозуміло, що нас тут дурять. Ніхто з нас не хотів іти працювати в державні театри після закінчення навчання — ми чітко розуміли що будемо творити свій театр», - згадує Світлана Олешко [176].

Театр «Арабески» став одним з перших незалежних мистецьких об'єднань, що зареєструвались як громадська організація, хоча на той момент така організаційно-правова форма була не характерною для мистецьких об'єднань, на відміну від тенденцій 2010-2020 рр. Практично він є одним з перших офіційно зареєстрованих театрів, що вели свою діяльність у правовому полі, проте без участі Міністерства культури, тобто без державного фінансування. Діяльність театру фінансувалась коштом донорських внесків меценатів (наприклад юридична фірма «Альтаїр») та різних грантових організацій, здебільшого закордонних, але і не тільки. Театр також співпрацював з міжнародним фондом «Відродження» (що був створений у 1990 р.).

У наступні роки театр «Арабески» випустив такі вистави: «Арабески», прем'єра 1996 року; «Енеїда» (за поемою І. Котляревського), прем'єра 1997 року; «Улюблені вірші» (за однойменною книгою, упорядник І. Малкович), прем'єра 1999 року. У 2000 році відбулися покази вистави «Енеїда» у 7 пенітенціарних закладах Харківської області.

Пізніше за підтримки Харківської облдержадміністрації за участі театру та запрошених режисерів були поставлені кілька вистав де акторами були вже ув'язнені, проєкт називався «Z/Z: зони зради. Соціальні проєкції мистецтва». Протягом квітня 2003 року творча група театру «Арабески» зіграла свою виставу «Маленька п'єса про зраду» О. Ірванця в п'яти колоніях Харківської області. Майже весь тиждень артисти і запрошені журналісти, науковці, експерти й студенти-правники провели у в'язницях. Одночасно відбувалася відео- та фотозйомка, а також анкетування й інтерв'ювання в'язнів і їхніх наглядачів. Ідея акції була двоїстою: розворушити зеківське середовище показом вистави (дехто з ув'язнених, за їхнім визнанням, потрапив до театру вперше), а також дослідити це середовище засобами мистецтва і науки. Результат – фотовиставка «Ілюзії» (кураторка Олеся Островська), презентована 4 листопада у приміщенні British Council Ukraine, та прем'єра документального фільму «Z/Z: Зони зради. Хроніка одного тижня», що відбулася 6 листопада в кіноклубі Києво-Могилянської академії [150]. «Тюремно-театральний проєкт «Арабесок», наче камінчик, кинутий у воду, спровокував низку «концентричних» проєктів: соціологічне дослідження, фотовиставку, документальний фільм. Кожен із них — спроба під іншим кутом зору поглянути на них і на нас — два паралельних світи, два модули реальності...», — вважає Світлана Олешко [151].

У 2003 році театром був реалізований проєкт «Критичні дні». Це був комплексний проєкт метою якого було дослідження та підняття для обговорення теми жіночності та табуваності певних тем, що є повсякденністю для жінок. У той час, як часто і зараз, рекламуючи засоби гігієни для жінок рекламні агенції завуальовано називали активну фазу менструального циклу «критичними днями». На думку творців проєкту розмови про найінтимніші жіночі речі почалися не через бажання краще пізнати жінку, а з метою продати її. Крім того, реклама і мас-медіа створюють викривлений, неточний і неправдивий образ жінки, її ідеал, якому

намагаються відповідати безліч жінок [217]. Кінцевими культурними продуктами проекту стали: фотовиставка, 5 короткометражних фільмів та вистава (за мотивами оповідання Д. Селінджера «Тупташка-невдашка»). У своїй рецензії на цю виставу Є. Русабров відзначає, що в цей період починає рости складність і різноманітність художньої мови, також театр звертається до постмодернізму. «У «Критичних днях» легко поєднуються танцювально-акробатична пластика та елементи психологічного театру, персонажі-актори та персонаж-лялька, що оживляється тими ж акторами у відкритому прийомі, імпровізований театр тіней і – на тому ж екрані – чорно-білі та кольорові слайд-фільми, оригінальна партитура джазових композицій чудового польського музиканта Миколи Тшаски, а також динамічна сценографія, що складається з функціональних, рухливих сцен, що швидко змінюють архітектоніку сцени фрагментів» [159].

Важливим етапом діяльності театру став документальний триптих про найбільші катастрофи України ХХ століття. Створення триптиха тривало близько 10 років в рамках декількох міжнародних проектів: україно-британського у співпраці з Théâtre Sans Frontières (Newcastle) за підтримки British Council і Art Council та україно-польського UKRoPOLis-2014. В результаті були створені три вистави: «Chornobyl™» у 2006 році (до 20-тої річниці трагедії на ЧАЕС), «Треба жити, не можна помирати... або листи з Харкова» у 2013 році (вистава про Голодомор) та «Декалог: локальна світова війна» у 2014 році (вистава про Волинську трагедію).

Остання вистава була частиною українсько-польського проекту «Апорія 43/47», за фінансування Міністерством культури та національної спадщини Республіки Польща, Міністерством закордонних справ Польщі та Містом Люблін (початок у 2013 р.) до роковин Волинської трагедії та мала в основі твір «Декалог українського націоналіста». Метою було дослідити суперечності бачення трагедії обома сторонами. У рамках цього проекту передбачалась співпраця українських і польських митців (Харків-Люблін) і

створення спільної вистави. Проте як каже сама С. Олешко: «Жодного розуміння з поляками не сталося, вони не хотіли слухати українців. Адже це проблема їхнього суспільства – у них усталений погляд на Волинську трагедію. Польський драматург писав свій текст на основі лише польських свідчень. Українська ж версія вистави більш збалансована» [184].

У 2015 році Світлана стала стипендіаткою програми *Gaude Polonia*, що реалізується Національним центром культури в Польщі. Основною метою проекту для режисерки було дослідження принципів роботи сучасного польського театру, процесу його реформування «європеїзації» не тільки з мистецької точки зору, а й з організаційної, а також налагодження зв'язків з митцями і театральними менеджерами, зокрема зі співробітниками Інституту театру ім. З. Рашевського, задля майбутньої співпраці, що врешті і відбулось. У період з 2016 по 2018 рік був реалізований україно-польський проєкт «Театр після трансформації». Це цикл лекцій про польський театр, його історичний контекст, організаційні і мистецькі особливості, шлях впровадження інновацій та відхід від постколоніального мислення. Його цілями були ознайомлення українських театральних діячів з історичним і сучасним контекстом польського театру, задля розвитку спільного порозуміння та можливостей для майбутньої співпраці, а також спроба на прикладі моделі розвитку театру сусідньої країни розглянути можливості для реформування українського театру. У рамках проєкту свої лекції провели:

- 1) Даріуш Косінський — заступник директора Польського Інституту Театру з програмної діяльності, теоретик театру, автор багатьох книжок та публікацій, зокрема «Польські театри. Історії», біограф Єжи Гротовського, професор Ягеллонського університету в Кракові;
- 2) Пйотр Моравський — культуролог, історик культури, один з учасників проєкту Інституту театру «Енциклопедія польського театру»:

- 3) Дорота Бухвальд – тодішня директорка Інституту театру та театральна критикиня;
- 4) Йоанна Віховська – театральна кураторка, драматургиня, акторка;
- 5) Яцек Гломб – театральний та кінорежисер, директор театру ім. Гелени Моджеської в Лігниці;
- 6) Павел Водзінський – актор, режисер, сценограф, директор Польського Театру в Бидгощі;
- 7) Бартош Фронковяк – куратор, режисер і дослідник культури, заступник директора Польського театру в Бидгощі;
- 8) Юлія Голевінська – драматургиня, наймолодша лауреатка Гдинської Драматургічної Нагороди;
- 9) Агата Сівяк – кураторка та продюсерка найцікавіших польських мистецьких фестивалів;
- 10) Кароліна Охаб – культурна менеджерка, театральна та кіно продюсерка директорка Нового Театру м. Варшава;
- 11) Пйотр Грущинський – драматург, театрознавець, заступник директора програмної частини Нового Театру м. Варшава;
- 12) Магдалена Шпак, Марія Бабіцька, Юстина Чарнота – театральні педагогині [188].

Проект реалізовувався у співпраці театру «Арабески» та Інституту театру ім. З. Рашевського, за підтримки Польського інституту в Києві, в період 2016-2018 років. Лекції переважно проводились в Харкова, але деякі з них також відбулися в Києві та Полтаві.

З 2016 року в театрі «Арабески» був започаткований проєкт «DRAMA pro. ЧИТАННЯ» кураторкою якого стала Олена Міллер. В рамках цього проєкту відбувались театралізовані читання сучасної української й зарубіжної драматургії. Першими такими заходами стали читання «Ромео і Джульєтти» в новому перекладі Юрія Андруховича та читання нової

турецької драматургії та зустріч з драматургами Музаффером Ізгю та Бехічем Аком і перекладачем Олександром Кучмою. Ці заходи відбулися за підтримки Чеського центру у Києві, Юрія Андруховича та авіакомпанії «Regasus». Під час театральних читань «Нова турецька драматургія» до проекту були долучені та показали свої сценічні читання п'єс такі Харківські театри:

– Харківський театр для дітей та юнацтва п'єса «Візитер» Т. Джюдженоглу;

– Харківський Державний Академічний Драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка п'єса «Лавина» Т. Джюдженоглу;

– Театр «Арабески» п'єса «Місто одинаків» Бехіч Ак;

– Театр «Котелок» п'єса «Кордон» Музаффер Ізгю [265].

У 2018 в рамках виставки «Курбас у Харкові» відбулися читання п'єс, що були поставлені Лесем Курбасом в театрі «Березіль» у так званий «харківський період», захід називався «Театральні читання» 1920-ті наживо: Березіль», кураторкою стала Олена Міллер. Участь у проєкті взяли провідні харківські театри:

– Харківський театр для дітей та юнацтва з читанням уривків п'єси Софокла «Цар Едіп» в перекладі І. Франка (реж. А. Лебедь);

– Харківський державний академічний драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка / ХДАУД театр ім. Т. Г. Шевченка «Березіль» зі сценічною інсталяцією філософського есею В. Обюртена «Мистецтво вмирає» в перекладі Леся Курбаса (реж. Ірина Кобзар);

– Театр «Публіцист» з перформансом «Про.log» за описом вистави Леся Курбаса та С. Бондарчука «Проло» (реж. Kostiantyn Vasiukov, Nina Khyzhna);

– Студенти Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського та випускники Школи сучасних театральних напрямів / ШСТСН з пластичною композицією «Народження велетня» за

описом вистави Леся Курбаса, з використанням музики Ю. Мейтуса (реж. Олеся Захарова);

– Teatr Arabesky/ Театр «Арабески» з читанням уривків з п'єси М. Куліша «Маклена Граса» - останнього проекту Леся Курбаса та Миколи Куліша у Харкові (реж. Svitlana Oleshko);

– Платформа Театральних Ініціатив з виставою-прокламацією «Джиммі Хіггінс» за п'єсою Леся Курбаса, створеною за романом Емптона Синклера (реж. Viktoriya Zaharchenko, Владимир Гориславец).

– Юрій Штайда / Youra Shtaida представив художній перформанс «Дії у театральному просторі сценографії», натхнений особистістю Леся Курбаса [199].

У 2018 році театр «Арабески» став одним з кураторів програми міжрегіонального культурного форуму «Слобода культ», що проводився на Закарпатті у містах Мукачево та Ужгород. Так Світлана Олешко стала кураторкою театральної програми двотижневого форуму, а Місько Барбара – куратором музичної частини. Окрім цього в рамках форуму театр показав дві свої вистави політичне кабаре «Радіошансон: вісім історій про Юру Зойфера» за п'єсою Сергія Жадана та виставу-концерт «Монологи про найважливіше», а також концерт «Радіо Афродіта» Міська Барбари та Юрка Єфремова.

Цього ж року, театр вперше отримав фінансування проєкту з державного бюджету України, а саме вони пройшли конкурсний відбір Українського культурного фонду. Проєкт мав назву «Як (не) треба ходити в театр». В рамках проєкту проводилось соціологічне опитування, метою якого було дослідити хто і чому відвідує театр в Харкові. А кінцевим культурним продуктом стала постдраматична вистава «Ромео. Джульєтта. Класична комедія» де драматургинею Юлітою Ран було об'єднано переклад оригінальної п'єси В. Шекспіра Ю. Андруховичем і монологи про сучасний театр, глядача, застарілі та шкідливі патріархальні соціальні конструкти.

У 2019 році театр «Арабески» провели фестиваль «1919-2019. Курбас. Куліш. Шекспір», захід був пов'язаний зі 100-ю річницею першої постановки п'єси В. Шекспіра в українському перекладі, а саме «Ромео і Джульєтти» яку здійснив Лесь Курбас. Фінансування проєкту було подвійним – половину коштів театр збирав на краудфандинговій платформі Спільнокошт, кінцево зібрану суму подвоїв Міжнародний фонд «Відродження». У програмі фестивалю були показані такі вистави:

- Маклена Граса (М. Куліш), Театральна компанія Night Train (Великобританія);
- Ромео. Джульєтта. Класична комедія (Ю. Ран), Театр «Арабески»
- Ромео і Джульєтта (В. Шекспір), Театр на Жуках, Театр-студія «Арабески» (Харків);
- Маклена Граса (М. Куліш), Луганський обласний академічний український музично-драматичний театр (Сєвєродонецьк);
- Отак загинув Гуска (Микола Куліш), Театр 'Кімната Т' (Харків);
- Куліш. Діалог крізь простір і час, Театр 'Інакше' (Харків) [241].

Також, в рамках фестивалю відбулись театралізовані читання, виставка «Куліш, Курбас і Харків 20-х» в Харківському Літмузеї, безплатні майстер-класи від акторів британського театру Night Train, а також лекції та дискусії. Фестиваль реалізувався у партнерстві з «Театром на Жуках» та театральною компанією Night Train.

Окрім інших проєктів у 2019 році була презентована та розпочата робота інклюзивної театральної студії діяльність якої стала продуктом співпраці театру «Арабески», громадської організації «Кревіта» та Харківського національного академічного театру опері і балету ім. М. Лисенка. У цьому ж році відбувся дводенний семінар Джулії Роунтрі – директорки британських театральних фестивалів CLAY та LIFT, Changing the performance.

Продовженням роботи інклюзивної театральної студії став проєкт «Дванадцять Офелій» в партнерстві з ХНАТОБ ім. М. Лисенка і Харківською громадською неприбутковою організацією «Сучасна жінка». У 2020 році мала відбутись прем'єра вистави за п'єсою Карідад Свіч «12 Офелій», проте через обмеження введені у зв'язку з пандемією Covid-19, проєкт було переформатовано, а прем'єра вистави була перенесена, проте так і не відбулась. В оновленому відеоформаті проєкт став документальним мінісеріалом «Дванадцять Офелій» який складався з 5 серій. Кожна серія розповідає про процес створення постановки за п'єсою Карідад Свіч: як створювалися образи, яким чином відбувалася співпраця професійних акторок із людьми з інвалідністю, як участь у мистецькому проєкті перетворюється на громадянську позицію та політичний жест [46].

У 2020 році відбувалась робота над виставою «Постправа», що мала вийти у двох версіях радіо та сценічній. Це була спільна постановка театру «Арабески» з харківськими журналістами з різних ЗМІ на підставі майстер-класів, дискусій, обговорень книг Т. Снайдера, Ю. Харарі, П. Померанцева. У цьому проєкті через театр як комунікаційний майданчик з горизонтальними зв'язками митці досліджували способи функціонування «постправа» задля ефективної протидії інформаційним травмам та маніпуляціям. До радіовистави увійшли тексти Тімоті Снайдера, Пітера Померанцева, Ігоря Померанцева, Сергія Жадана, Юрія Андруховича, Олега Лишеги, Юрка Позаяка, Назара Гончара. Виставу створено за підтримки Міжнародного фонду Відродження та грантової програми НВСЕ. Тексти у радіоформаті читають: Михайло Барбара (актор, композитор), Наталя Цимбал (акторка). Прем'єра радіо версії вистави відбулась 16 грудня 2020 року, а сценічна версія мала бути представлена у травні 2022 року [123].

У 2021 році співпраця театру з ХГНО «Сучасна жінка» продовжилась в рамках проєкту «Жінки і цифри» за підтримки УКФ. Це проєкт для і про жінок, які працюють у сфері фінансів. Проєкт мав на меті створення

мінісеріалу та тематичного перформансу, які відображають реалії роботи бухгалтерок, фінансисток та аудиторок і базуються на їх особистих історіях, для подолання стереотипів про професію, проблем нерівної оплати праці та подвійного навантаження, натхнення професіоналок на реалізацію свого творчого потенціалу, підвищення престижу професії та досягнення рівності. У січні-квітні 2021 року учасниці проєкту відвідали воркшопи з протидії професійному вигоранню, написання сценарію, акторської майстерності, вокалу та хореографії. Основним культурним продуктом цього проєкту став перформанс «Жінки і цифри» який висвітлював і осмислював складнощі життя і роботи жінок, що працюють у сфері фінансів, долають стереотипи й бар'єри, турбуються про рідних, займаються творчістю і прагнуть реалізувати найзаповітніші мрії в житті. Перформанс «Жінки і цифри» був показаний на II Національному форумі бухгалтерів та аудиторів «Творчість і точність», який відбувся 16 липня 2021 року у місті Харків. Також був створений мінісеріал, який також висвітлював процес роботи над перформансом [50].

На жаль ряд проєктів, що були започатковані у 2020 і 2021 роках не були продовжені через раптову смерть Міська Барбари 11 жовтня 2021, який був співторцем проєктів та дуже важливим учасником театру «Арабески».

Проаналізувавши історію діяльності театру «Арабески» можна впевнено стверджувати, що він є важливим учасником театрального процесу Харкова і України протягом вже 30 років, попри те, що часом здається, що театр залишається поза контекстом через свою «нетрадиційність» і «не класичність». Він заслужено обіймає місце одного з провідних незалежних театрів Харкова і активно долучає до своїх проєктів як державні театри, так і новітні незалежні театри. Почавши свою діяльність три десятки років тому, вони не втрачають актуальності як у соціальному, так і у мистецькому контексті сучасного театру.

2.1.2. Проектна діяльність ЦСМ «Нова сцена». Харківським театром, що активно долучався до проектної діяльності з початку 1990-х рр. був театр «Нова сцена», а точніше Центр сучасного мистецтва «Нова сцена». Початок своєї діяльності центр веде від об'єднання прогресивних експериментальних рок-музикантів середини 80-х років, головним ініціатором якого став Сергій Мясоедов. Назва «Нова сцена» утворилась як іменування фестивалю, що був організований ініціативною групою музикантів і був проведений вперше у 1988 році. Пізніше вже на початку 1990-х років діяльність ініціативної групи почала розширюватись і об'єднувати прогресивних митців з галузей театру, фотографії, дизайну і літератури. З часом розрізнена діяльність переросла у мультикультурний фестиваль «Культ Модерна», який проводився тричі протягом 1994-1997 років. Організаторами фестивалю стали Сергій та Наталія Мясоедови та Микола Осіпов. Основна ідея фестивалю була сформульована наступним чином: «Презентація культурного феномену молодіжного руху експериментальних колективів України в контексті сучасного європейського культурного процесу» [80]. Перший фестиваль був радше регіональним, проте вже мислився як міждисциплінарний чи мультикультурний, оскільки включав в програму покази сучасних модерних вистав та сучасного танцю, експонування фото виставок і експериментальних музичних колективів. Другий фестиваль «Культ Модерну» вже був міжнародним, у програмі були присутні музика, театр і сучасний танець, контактна імпровізація, живопис та фотомистецтво, інсталяції та перфоманс, театр абсурдної моди та перші в Харкові Дні французького кіно. Учасниками міжнародного фестивалю стали митці і колективи з Харкова, Києва, Львова та Чернігова, Амстердама, Лондона, Берліна, Граца та Потсдама, Москви та Санкт-Петербурга, Ташкента. Протягом дев'яти днів відбулися презентації виставок живопису та фото, виступи гуртів у нічних клубах, по дві вистави на день,

пресконференція та творчі зустрічі з учасниками, частина заходів відбувалась у парках та на вулицях міста.

Другий фестиваль «Культ Модерну» мав найбільше фінансування за його історію, зокрема з міського бюджету Харкова та від Фонду Джорджа Сороса. Третій фестиваль «Культ Модерну» був організований за системою «7+7+7»: сім вистав у сфері експериментального театру та сучасного танцю; сім акцій авангардного живопису, фотографії, перфомансу та actionart; сім концертів сучасної музики. Крім вистав, концертів, шоу в рамках фестивалю було проведено широку програму акторських тренінгів, лабораторій та семінарських занять з різних напрямків сучасного авангардного мистецтва [80].

На жаль, вже на третій фестиваль організатори не змогли отримати належного фінансування і фестиваль припинив своє існування. З часом діяльність культурного центру потроху перейшла у формат театральної студії під керівництвом Миколи Осіпова, основною діяльністю якої була постановка сучасної драматургії. Проте, в 1997 році він зареєстрував громадську організацію «Центр сучасного мистецтва «Нова сцена». На початку 2000-х рр. до «Нової сцени» у її проєктах доєднується Дмитро Кутовий, пізніше він стає ініціатором заснування Благодійного фонду «Харківський театральний центр», саме ця організація була основним отримувачем внесків, за які відбулась повна реконструкція Харківського будинку Актора і відкриття малої сцени, оплоту незалежних театрів Харкова.

Наступний значний проєкт «Нової сцени» та «Харківського театального центру» це театральний журнал «Нове мистецтво», що виходив у Харкові з 2006 по 2008 рік. Назва журналу була відсиланням до мистецького часопису, що виходив у Харкові в 1920-х роках. Планувалося видавати по чотири випуски на рік. Частину тиражу кожного пропонували розсилати безплатно до театрів та театральних бібліотек. У редакційному комітеті журналу були Сергій Бичко, Володимир Гориславець, Степан

Пасічник, Микола Осіпов, Константин Мацієвський, Дмитро Кутовий та ін. Основна частина матеріалів і статей, що публікувались в журналі були присвячені саме сучасному театру, здебільшого харківському, проте не тільки. Серед публікацій були рецензії на вистави, проблемні та описові статті, інтерв'ю з митцями, також публікувалися частини п'єс сучасних авторів, окреме місце виділялось анонсам великих подій, презентаціям театрів, так званому «інформбюро». Журнал також вирізнявся своїм дизайном і форматом (друкувався у форматі А3), згідно з ідеями його творців, це мав бути журнал-плакат, журнал-афіша.

Тривалий період «Нова сцена» зосереджувалася на репертуарній діяльності. Поверненням до проєктної активності стала «Харківська театральна резиденція», започаткована наприкінці 2018 року. У 2019 році ЦСМ отримав грант від Українського культурного фонду на реалізацію першого проєкту резиденції «Синій Птах: повернення». Це була резиденція з фокусом на створення музично-драматичної оперно-хореографічної вистави «Синій Птах: повернення» за мотивами однойменної п'єси Моріса Метерлінка, що об'єднала в Харкові, на базі Центру сучасного мистецтва «Нова Сцена», професійних митців, музикознавців, культурологів та артменеджерів. За результатами резиденції було створено лібрето, написано оригінальну музику, розроблено унікальні режисерські та художні рішення, проведено кастинг, майстер-класи та серію тематичних лекцій.

Важливим акцентом проєкту стало переосмислення доробку першого композитора в історії сучасного драматичного театру, автора музики до вистави «Синій Птах», дослідника української та єврейської народної музики — Іллі Саца, яке виконала Катерина Жигалова з назвою «Ілля Сац в контексті української та світової культури. Внесок у збереження фольклорної спадщини чернігівщини», що була презентована у Музично-театральній бібліотеці ім. К. С. Станіславського [233].

Фіналом проєкту стала презентація декількох сцен з майбутньої вистави, драматургом якої став Дмитро Терновий, у виконанні Blue Bird ORCHESTRA під керівництвом диригента Сергія Горкуші, Blue Bird BALLET – хореографки Вікторії Захарченко та солістів Віталія Бурлесав і Ірина Авдєєвої, Blue Bird CAPELLA, з якою працювала Олена Чумак, а також солістів Володимира Козлова, Анни Помпєєвої, Микити Маринчак, Анни Бичкової, Юлії Балабанової, Євгена Польового. Поетичні тексти, спеціально написані для проєкту в рамках унікальної ініціативи «Синій Птах. Інтерактивне лібрето» прозвучали у виконанні авторки, поетки Наталії Маринчак [233].

Власне Харківська театральна резиденція і надалі фокусувалася на розвитку українського музичного театру. Так, на наступних етапах проєкту, у партнерстві з «Сутність Літератури» та «PROавторська резиденція» здійснені переклади українською та еквіритмічна адаптація лібрето музичних вистав «Слова і Музика» С. Беккета (2019, перший переклад українською), камерних опер «Медіум» (Джанкарло Менотті, для Резиденції Схід ОПЕРА 2020), «Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом» (Майкл Найман, перший переклад українською для Резиденції Схід ОПЕРА 2020) [232].

Наприкінці 2020 року, завдяки інституційній фінансовій підтримці Українського культурного фонду, вийшла друком серія з трьох книжок, що представляла результати роботи в галузі музики, музичного театру та сучасної поезії і літератури:

- Нон-фікшн Наталки Маринчак «Колискова 21 століття Vol.1: що тебе заколисує?», в рамках проєкту «Синіх Птах: PRO щастя»;
- Партитури «Колискова 21 століття Vol.1»;
- Партитури «Синій Птах. Повернення»/ Сюїти/ Ілля Сац, Юлія Філіпська [98].

Попри те, що Центр сучасного мистецтва «Нова Сцена» народжувався як мультикультурна організація, що реалізувала новітні проєкти для розвитку

і промоції модерної української культури і мистецтва, для широкої харківської аудиторії це в першу чергу недержавний репертуарний театр.

2.2. Активізація проєктної діяльності незалежних театрів у Харкові у 2010-2020-ті рр. («Театр на Жуках», театр «Defacto», ПТЦентр, театр «Нафта», театр «Публіцист» та ін.)

2.2.1. Культурно-освітній вектор проєктів «Театру на Жуках».

Одним з перших незалежних театрів на межі 2000-2010 рр., що одночасно з репертуарною діяльністю почав провадити проєктну став «Театр на Жуках». Це невеличкий незалежний театр, що має своє мале приміщення зі сценою у будівлі харківської приватної школи «Очаг». Засновниками цього театру стали Дмитро Терновий (Журналіст, драматург, актор та продюсер) та Ольга Тернова (режисерка та художня керівниця театру). Датою відкриття вважається дата першої прем'єри театру 16 грудня 2007 року.

З лютого 2008 на базі театру формується літературна студія, пізніше на її основі виникає літературне об'єднання «Жуки». У березні Театр на Жуках стає головним партнером і учасником літературно-мистецького фестивалю «Текстура», який у наступні роки традиційно проводиться щовесни і дає можливість проявити себе молодим початківцям поетам Харкова [64]. Основними цілями фестивалю, є надання молодим харківським письменникам майданчика для читань та розвиток літературного мистецтва. Окрім читань сучасної літератури у програмі фестивалю протягом 2008-2021 рр., також були вистави різних харківських театрів. У травні 2010 року літературне об'єднання «Жуки» видає перший номер літературного альманаху «ЖУК – Жива українська культура». Незвичайне впізнаване оформлення для нього розробили автори дизайну афіш і програмок театру

Анна Терещук і Катерина Сокол. У травні ж проходить перша презентація альманаху – в рамках фестивалю «Текстура» [64].

У 2009 році «Театр на Жуках» реалізував свій перший міжнародний проєкт. Спільно з волонтерами з Японії, Швеції, Німеччини, Польщі та України зроблена експериментальна бліцвистава «надмістом». Прем'єра відбулась на відкритті 3-ого театрального-дизайнерського фестивалю «Живи!» у Криму, на мисі Тарханкут [64]. Проєкт був реалізований спільно з Молодіжним центром Європейської співпраці «Планета ХХІ» та Благодійним фондом «Червона стрічка» (що пізніше був перейменований у благодійний фонд «Artdacha») [64]. Ідеєю проєкту стало створення бліцпостановки яка б привертала увагу до проблеми самотності людей, що через різні причини ставали виключеними з життя суспільства. Авторами ідеї вистави «надмістом» є Ольга Тернова й Ольга Король, а Дмитро Терновий став автором сценарію. Центральний персонаж постановки – людина, що живе на вулиці, волоцюга, навколо якого точиться міське життя. Всі учасники проєкту говорили зі сцени своїми рідними мовами [64].

У 2010 році «Театр на Жуках» став співорганізатором та учасником міжнародного театального фестивалю у Чехії, що проводився пізніше ще 2 рази. Основою фестивалю був театральний наметовий табір на території напівзруйнованого середньовічного замку Харденбург на кордоні Чехії і Німеччини, відновлення якого відбувалось на волонтерській основі. Учасники фестивалю паралельно з програмою майстер-класів та показів вистав, брали участь у реконструкції старовинної будівлі. «Це стало місцем зустрічі театральних шкіл, туди приїздили актори з усіх куточків світу та ділилися навичками. Було так, що три години ми займаємося комедією дель арте, потім — невеличка перерва, і три години грузинський танок. Ще перерва — і система Станіславського. Наступного дня — польська театральна школа. Цей неймовірний досвід надав можливість побачити різні школи.

Згодом виникло бажання ділитися: адже це значно відрізнялося від того, що ми знали» - Д. Терновий [119].

Як результат міжнародної співпраці в рамках цього фестивалю у 2011 році, за підтримки Польського інституту в Києві та Генерального консульства Польщі у Харкові, «Жуки» організують приїзд до Харкова польського театру «Крик». У межах поїздки відбулися 4 покази вистав «Дослідження» і «Видих», в приміщенні «Театру на Жуках», а також відкрита репетиція в театрі та майстер-клас від режисера Марека Косьцюлека для студентів театрального факультету Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського. Це стало початком довготривалого проєкту, який пізніше був названий «Театральне вікно до Європи». У межах цього проєкту, куратором якого став Дмитро Терновий, організовувалися приїзди іноземних фахівців для проведення майстер-класів з різних систем, форм, видів та технологій театру в театральних вищих навчальних закладах в Харкові, Києві, Львові та інших містах.

Наступного 2012 року в рамках «Театрального вікна до Європи», за підтримки Інституту Адама Міцкевича, Польського інституту в Києві та Міністерства культури Польщі, в Україну вперше приїжджає польський театр «Брама», що також проводить показ своєї вистави та проводить майстер-клас для студентів творчих ЗВО, але з вже розширеною географією. Відбувся показ вистави «Емоції в звуці» в Києві в приміщенні театру «Дах» та майстер-клас для студентів театральних спеціальностей у Київському національному університеті театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого. У Харкові на сцені Палацу студентів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відбулися покази вистав «Емоції в звуці» та «Ми» та майстер-клас для студентів театрального факультету ХНУМ імені І. П. Котляревського.

У 2013 році «Театральне вікно до Європи» організовує майстер-класи з мистецтва комедії Дель Арте, які провели два французьких актори Марк

Жак і Жил Совестр, що є представниками Регіонального центру драматичного мистецтва (CRAD, Clermont-Ferrand, France). «Французькі педагоги привезли із собою маски всіх персонажів комедії, зроблені власноруч під керівництвом італійських майстрів, гадаю, знайомство з масками для учасників тренінгів стане окремим враженням» - зазначає Д. Терновий [64]. Цього разу географія проведення освітніх заходів для студентів театральних спеціальностей ще більше розширюється. Майстер-класи з комедії дель арте були проведені у Харківському національному університеті мистецтв імені І. П. Котляревського, Харківській державній академії культури, в Києві — Національному університеті кіно, театру і телебачення імені І. Карпенко-Карого, Київському національному університеті культури і мистецтв, в Миколаєві – Філії національного університету культури і мистецтв, а також Миколаївському державному коледжі культури і мистецтва.

Цього року вперше в анонсі заходів проєкту з'являється формулювання основних його цілей: «У 2011 році Театр на Жуках розпочав довгостроковий проєкт «Театральне вікно до Європи», який орієнтований насамперед на студентів театральних вишів, а також на звичайного глядача. Головна мета проєкту – розширити світогляд аудиторії, відкриваючи різноманітність європейської театральної культури. Зокрема, студенти отримують можливість торкнутися різних театральних шкіл у ході тренінгів, які проводяться для них безпосередньо у стінах вузів» [64].

2015 року «Театр на Жуках», отримавши підтримку німецького фонду DAAD, значно масштабує свій проєкт проводячи його у 3 етапи. Так за перші два місяці осені майстер-класи у творчих ЗВО Харкова, Києва та Львова провели професіонали з трьох країн: Грузії, Об'єднаного Королівства та Німеччини. Першими два тренінги у ХНУМ імені І. П. Котляревського та ХДАК провели артисти танцювального колективу «Elva» з Тбілісі, Грузія. Під час цих двох заходів студенти театральних спеціальностей мали змогу

отримати знання з основ грузинського народного танцю від носіїв традиційної культури. «Ми дуже полюбили цих хлопців, вони дивовижні люди, чудові танцюристи і педагоги, і ми вже кілька років намагалися організувати їх тренінги в Харкові. Планували подібний проєкт ще навесні 2014 року, але це були якраз ті дні, коли в Харкові сепаратисти захоплювали обладміністрацію, і ми змушені були скасувати приїзд грузинів, бо неможливо було гарантувати їхню безпеку», – розповідав у одному з інтерв'ю Д. Терновой [38].

Другим етапом проєкту став приїзд британського режисера Томмі Лексена з VeFrank Theatre. Британський театр став партнером «Театру на Жуках», коли вони отримали фінансування на реалізацію проєкту від європейської програми Тандем «Діалог змін», що була реалізована в рамках громадських ініціатив MitOst і UNAEDI та покликана підтримати культурне транскордонне співробітництво й розвиток громадянського суспільства. Представники двох театрів познайомилися на форумі програми в листопаді у Львові, до роботи якого на конкурсній основі було відібрано по двадцять представників культурних організацій з України та європейських країн. Протягом декількох днів учасники мали можливість знайти та розробити ідеї спільних дій з потенційними партнерами. Згідно з оголошеними результатами, з 20 проєктів, запропонованих такими тандемами, фінансову підтримку отримали 12, в тому числі англо-український театральний проєкт. Основною його частиною якого стало проведення майстер-класів та тренінгів з документального театру для студентів українських театральних вишів [64].

З 28 вересня по 6 жовтня Томмі Лексен провів по 2 майстер-класи на театральних факультетах Харківського університету мистецтв імені І. П. Котляревського та Харківської державної академії культури, факультеті культури та мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франката на факультеті театального мистецтва Київського національного університету кіно, театру і телебачення імені І. Карпенка-Карого. Окрім

майстер-класів для студентів в рамках проєкту також відбулись спільні заняття з обміну досвідом з місцевими театрами: Театром на Жуках в Харкові, театром «Перетворення» в Києві та театром Леся Курбаса у Львові, в яких Томмі Лексену допомагала шведська акторка українського походження Світлана Біба [14].

На третьому етапі проєкту майстер-класи в українських творчих ЗВО проводили знаменита українська співачка і композиторка Мар'яна Садовська і німецький режисер Андре Ерлен (Andre Erlen). Ці заходи відбулися у період у тих же ЗВО Харкова, Києва і Львова, що і попередній, а також у Дніпровському державному театральному-художньому коледжі. Протягом цих занять студенти вчилися працювати з текстами драматичних творів як з музикою, досліджувати, яким чином сценічна дія може зароджуватися зі звуку, співу. «Мар'яна і Андре представляють ще один театральний європейський напрям – музичний театр, і під час тренінгів дають перші навички роботи в цьому напрямку. Думаю, зустріч з такими майстрами запам'ятається студентам на все життя», – продюсер Театру на Жуках і куратор проєкту «Театральне вікно до Європи» Дмитро Терновий [132]. Також в рамках поїздки відбулися два концерти Мар'яни Садовської на малій сцені Харківського національного академічного театру опери і балету ім. М. Лисенка (тепер Театрально-концертний центр) та один у Дніпрі в центрі «Арт-Квартира». І два покази вистави Андре Ерлена «Scenarіo» у «Театрі на Жуках» в Харкові, та в центрі «Арт-Квартира» у Дніпрі. Такий освітньо-мистецький тур відбувся в рамках Тижнів німецької культури в Україні за підтримки Генерального консульства Німеччини в Дніпрі і німецького фонду DAAD, який фінансує освітні програми [132].

У 2016 році цільовою аудиторією проєкту «Театральне вікно до Європи» вперше було вибрано студентів оперних відділень. Німецький режисер Крістіан Папке провів два майстер-класи у ХНУМ імені І. П. Котляревського, на відділенні оперної підготовки та Дніпропетровській

консерваторії ім. Глінки. Темою занять було суміщення сольних арій зі сценічною дією. До участі в обох містах було відібрано по 12 студентів, в основному 3-4 курсів. Проект було реалізовано в рамках Днів німецької культури в Україні, за підтримки Будинку Нюрнберга в Харкові і генерального консульства Німеччини в Дніпрі [148].

2018 року до участі у проекті знову був запрошений польський театр «Крик», а саме режисер Марек Косьцюлек і актор Марчін Плавські. У Києві, Харкові та Дніпрі було проведено по два тригодинних майстер-класи в театральних вишах. Крім того, було проведені тренінги для акторів в ХНАТОБ ім. М. Лисенко, спільні заняття в «Театрі на Жуках» та у театрі «Віримо!», м. Дніпро. Цей проект було реалізовано за підтримки Генерального консульства Польщі у Харкові та Польського інституту в Києві [64].

Наступного 2019 року, «Театр на Жуках» вперше реалізував свій проект за підтримки Українського культурного фонду та Французького інституту в Києві. Було запрошено французького режисера і педагога Жоржа Ганьоре, який провів майстер-класи для студентів театральних ЗВО та професіоналів зі сфери театру, що мали назву «Діалог між актором і цифровим аватаром». Режисер займався просуванням сучасних ІТ-технологій в театральний простір. Зокрема, мова йшла про технологію «захоплення руху», яка досить поширена в кінематографі та комп'ютерних іграх. Режисер прагнув зробити з неї новий театральний інструмент, доступний навіть для малобюджетних театрів. Під час майстер-класів Жорж Ганьоре розповідав про застосування цієї технології на презентаціях для професіоналів в Харкові та Києві, а також на майстер-класах для студентів театральних відділень ХНУМ імені І. П. Котляревського і КНУКіМ [64]. У рамках цього проекту було також створено французько-українську виставу «Тінь» з використання технології «захоплення руху» за однойменною казкою Г. Х. Андерсена, за режисурою Жоржа Ганьоре та за участю Павла Чирви провідного актора

Миколаївського академічного театру драми і музичної комедії. Під час поїздки до України відбулося три покази вистави: два у Харкові в «Театрі на Жуках» та один у Дніпрі в рамках фестивалю «Гогольфест».

Восени 2021 року на початку нового проєкту – циклу «Театральне вікно до Європи» «Театр на Жуках» та ХНУМ імені І. П. Котляревського, який був постійним партнером ініціативи з самого початку, підписали угоду про партнерство, тобто документально оформили співпрацю. Цього ж року програма проєкту мала деякі зміни, які були викликані обмеженнями введеними через пандемію Covid-19. Так, географія проєкту зменшилась, і тренери проводили свої майстер-класи тільки в Харкові. Проте для охоплення ширшої аудиторії було запроваджено прямі трансляції на сторінці проєкту у мережі Facebook та на новоствореному Youtube каналі «Театральне вікно до Європи». Також, сконцентрованість проєкту на одному вищому навчальному закладі дала змогу створити довшу і глибшу освітню програму зі створення бліцвистави у фіналі проведеного циклу майстер-класів. «Ми через пандемію все локалізували у Харкові. Ми раніше домовлялися так: два майстер-класи по три години. Людина відпрацювала – їде в інше місто: Київ, Львів, Дніпро тощо. А зараз вони «зависають» у Харкові, і це дає можливість створити виставу», – зазначає Д. Терновий [119].

У 2021 році проєкт мав назву «Театральні вікна. Work in progress» і відбувався за підтримки Міжнародного фонду допомоги організаціям, що здійснюють свою діяльність у сфері культури й освіти, на 2021 рік Федерального міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччини, Goethe-Institut та ін. На першому етапі режисерка і педагог Лана Біба провела два майстер-класи, що були доступні для широкої аудиторії у прямій трансляції, з фізичного театру Жака Лекока, а пізніше провела 10-денний інтенсив зі студентами з виходом на фінальний продукт. На другому етапі польський режисер театру «Крик», провів два майстер-класи з прямою трансляцією, а потім багатоденний інтенсив зі студентами, з презентацією

зробленого у фіналі. За планом мало бути продовження проєкту у лютому 2022 року, аналогічну освітню програму зі студентами мали провести режисери з Франції та Німеччини, проте через повномасштабне вторгнення не дозволило здійсненню цих планів.

За десять років, що «Театр на Жуках» реалізує цикл проєктів «Театральне вікно до Європи» свої майстер-класи провели більш як 10 артистів у 5 театральних закладах вищої освіти України та 4 професійних театрах. До участі у заходах було залучено близько 3000 людей. Один з результатів цього проєкту – налагодження зв'язків українських митців з митцями з інших країн Європи, які пізніше, за оцінками куратора Дмитра Тернового, оформились у десятки проєктів міжнародної співпраці. «Ми сприймаємо це як вікно до Європи. Студенти побачать нагоду щось робити власними силами. З'являються нові зв'язки з європейським театром. Окрім того, що приміряємо новий досвід, у нас з'являється багато загальнолюдських, культурних контактів. З «Брамою» так і відбулося. Взагалі, я порахував, із нашого «театрального вікна» вийшло приблизно десяток самостійних проєктів між Україною та Європою», – зазначає куратор проєктів Д. Терновий [119].

Отже, «Театральне вікно до Європи» – це цикл міжнародних освітніх проєктів, метою яких є ознайомлення студентів українських театральних ЗВО та професіоналів у галузі театру з різними сучасними театральними школами та новітніми технологіями, шляхом запрошення іноземних режисерів і акторів до проведення освітніх заходів та показу своїх вистав, перформансів тощо. З усіх проєктів «Театру на Жуках» цей є найбільш тривалим та стабільним (проєкти відбувались щороку з 2011, за винятком 2014, 2017 та 2020 рр.), щороку розширював географію, залучаючи не тільки центральні ЗВО Харкова, Києва і Львова, а й заклади середньої спеціальної освіти Дніпра та Миколаєва й мав найбільший резонанс серед професійної спільноти.

2.2.2. Соціальні дослідження Рози Саркісян у проєктах театру «Defacto». Важливим явищем проєктної діяльності харківських незалежних театрів став театр «Defacto» режисерки Рози Саркісян. Вона народилась у 1987 році у місті Степанакерт, Нагірно-Карабаської автономної області й ще в ранньому дитинстві отримала свій перший військовий досвід. Тому у своїх проєктах вона детально досліджує тему війни як соціокультурного явища.

Першим проєктом, ще до створення власного театру, став пластично-музичний перформанс «12 пісень про свободу», автором якого була Кіра Малініна, прем'єра відбулась 26 березня 2014 р. Це документальний проєкт створений спеціально для харківського центру сучасного мистецтва Єрмілов Центр, ґрунтувався на інтерв'ю, взятих у харків'ян різного віку та соціального статусу. Тексти, які звучали у перформансі, були зібрані в період з 24 лютого до 10 березня 2014 р., на тлі подій Революції Гідності та початку російсько-української війни. Перформанс став своєрідною колективною рефлексією того, що думають і відчують харків'яни про свободу і того, що з нею пов'язано. Учасниками проєкту стали харківські митці: Надія Алюнова, Єгор Мартиненко, Нева Корр, Альона Супрун, Олег Ходус, Сандро Гарібашвілі, Кіра Малініна, Данііл Зенкін, Анастасія Гриценко, Аліна Косик, Роза Саркісян, Агата Вільчик, Генек Томашко, Ірина Волошина [117].

Вже восени 2014 року новостворений театр «Defacto» випускає прем'єру вистави «Так, мій Фюрере!». Це експеримент на межі театру і музики, де співіснують текст австрійського драматурга Б. Швайгера та музика композиторки О. Малацьковської. У цій виставі команда театру спробувала дослідити такі феномени суспільства, як тотальне божевілля, невміння визнавати та небажання відчувати колективну провину за помилки минулого. Головна героїня, роль якої виконувала Надія Алюнова, є прихильницею гітлерівського режиму. Все своє життя вона присвятила службі своєму фюреру і ця служба і любов від прихильності з часом

перетворюється на фанатизм, а потім стає справжнім божевіллям поклоніння єдиному пророку.

Тема насильства, агресії і фанатизму досліджується Розою також у наступному перформансі «Часу нема за склом», за п'єсою Володимира Снігурченка, що був представлений в рамках Фестивалю молодіжних проєктів «Non Stop Media: Upgrade» в Харкові. Перформери моделювали світ двох персонажів, які живуть за склом, абсолютно в вакуумному середовищі, з якого нема виходу. Команда за допомогою тексту відтворювала простір моторошного насильства, в якому кожен бере участь.

У цьому ж 2014 році театр «Defacto» презентує перформанс «ВО(й)НА», що став першим в Україні театральним продуктом рефлексією теми війни, що вже майже рік розгорталась на сході країни. Це мистецький проєкт, в якому досліджувався феномен війни в контексті критики патріархальної культури. Питання осмислення війни порушувались з позиції спільноти, яка перебуває всередині військового протистояння та отримує досвід, що потребує висвітлення і фіксації. Проблему було виведено у ширший контекст постійного співіснування і взаємопроникнення культури війни і культури миру [66].

22 квітня 2015 року відбувається прем'єра документального перформансу «Музей світу. Музей війни» присвяченого 100-річчю геноциду вірменського народу. В основі документального перформансу текст сучасних драматургів Дена і Яни Гуменних і автобіографічна книга Согомона Тейлеряна «Замах на Талаата», де описані події масових вбивств вірменського населення Османської імперії у 1915 році, підготовка Тейлеряна до вбивства Талаата і подальший судовий процес над Тейлеряном 1921 року в Берліні.

У 2016 році Роза Саркісян стає режисеркою постдокументальної вистави «теорія великого фільтру», що була реалізована в рамках проєкту ОБСЄ та Суспільної служби України «Злочини на ґрунті упереджень»

Вистава «теорія великого фільтра» Театру сучасного діалогу м. Полтава (керівниця театру Ірина Гарець) була присвячена проблемам дискримінації та мови ворожнечі. Це вистава в якій на основі людських історій, інтерв'ю, статистичних даних, наукових досліджень і статей, рефлексій акторів досліджувались теми насилля і дискримінації, рівності й інакшості і толерантності [264].

У тому ж 2016 році Р. Саркісян стала однією з режисерок вистави «Мій дід копав. Мій батько копав. А я не буду», що була реалізована в рамках польсько-українського театрального проєкту «Мапи страху/Мапи ідентичності», метою якого було спробувати дослідити та визначити культурний та суспільний стан Східної частини Європи. У рамках проєкту відбулись дві п'ятиденні робочі сесії (майстер-класи, лекції, дискусії) – у Львові та у Харкові. Під час майстер-класів було сформовано групу (режисер, драматург, сценограф, музикант, п'ятеро акторів), яка у співпраці з польським режисером і драматургом працювала над мобільною виставою [143]. «Мій дід копав. Мій батько копав. А я не буду» - це вистава в якій дві режисерки (Роза Саркісян – Харків, Агнешка Блонська – Варшава), два драматурги (Йоанна Віховська – Варшава, Дмитро Левицький – Київ) та п'ятеро акторів з різних регіонів України та з Польщі (Оксана Черкашина, Ніна Хижна – Харків, Анна Єпатко – Львів, Іван Макаренко – Одеса, Лукаш Вуйціцький – Варшава) досліджували спільне та особисте минуле і пам'ять своїх країн крізь призму індивідуального досвіду. Варто зауважити, що четверо українських акторів, яких було запрошено до проєкту, з різних регіонів України, це дозволило авторам дослідити локальні механізми впливу на формування стереотипів та поглядів, Завдяки тому, що у роботі брав участь і актор з Польщі, автори могли дослідити процеси перетину колективної пам'яті представників сусідніх держав. Вистава була зіграна в декількох українських містах і в кожному привертала багато уваги та викликала бурхливе обговорення. В одній з рецензій автор пише:

«Запитальна інтонація супроводжує весь перформанс – ніби актори досі шукають відповіді на задані проектом питання й мусять постійно сумніватися, ніби за дійством немає драматургії. Сцени не мають очевидної наративної структури, проте кожна так або інакше відсилає глядача до питань патріотизму, ідеології та стереотипів, які пов'язані як із трагічними подіями східноєвропейської історії 20 століття, так і з нинішньою війною на сході України» [111].

У 2017 році Роза Саркісян стала стипендисткою програми «Gaude Polonia» (стипендія Міністерства культури Республіка Польща, м. Варшава). У рамках стипендії здійснила проєкт під керівництвом драматурга і куратора Йоанни Віховської, присвячений дослідженню функціонування незалежного театрального центру «Teatr Komuna//Варшава», результатом якого став перформанс «Перед війною. Війна. Після війни. Частина I».

У 2017 році театр «Defacto» припинив свою діяльність, оскільки його художня керівниця Р. Саркісян отримала посаду головного режисера Першого академічного українського театру для дітей та юнацтва (м. Львів). Хоча сама режисерка активно займається проєктною діяльністю і надалі.

2.2.3. Різновекторність проєктної діяльності «Платформи театральних ініціатив». Значну роль у розвитку проєктного театру та проєктної діяльності харківських театрів також відіграє ПТЦентр, організаційно-правовою базою якого є громадська організація «Платформа Театральних Ініціатив» (ГО ПТІ). Формально організація була зареєстрована влітку 2017 року, проте перші проєкти ініціативна група засновників організації почала здійснювати на декілька років раніше.

У 2015 році Володимир Гориславець, художній керівник харківського авторського театру «Котелок» та в майбутньому співзасновник ГО ПТІ, став ініціатором створення театрального фреш-фестивалю «Я і Села Брук». Першими організаторами фестивалю стали М. Коренева, М. Русіна, Я.

Жукова та А. Щєбликін, а кураторкою Ганна Старкова. Цілями фестивалю були розширити межі традиційного театру, познайомити харків'ян із сучасною драматургією, пошук та презентація «молодих театральних лідерів — індивідів, здатних генерувати ідеї, об'єднувати людей та втілювати задуми у театралізованих формах, використовуючи навички своїх професій чи занять (наприклад, режисер, драматург, художник, актор, музикант, поет чи глядач)» [7]. Кожен бліц-показ або перформанс продовжувався обговоренням з аудиторією та експертами. Модераторами цих обговорень були О. Апчел, Р. Саркісян, Т. Крижановська, С. Гарібашвілі, Я. Зеленська, І. Гарець. Запрошеними експертами фестивалю стали А. Жданько, С. Пасічник, С. Рибалко, К. Душин, Н. Семеїкіна. У програмі фестивалю також були майстер-класи та концерти харківських музикантів.

У цьому році організаторами була вигадана ідея походження назви фестивалю, що надалі стала частиною і програми й піар компанії. Згідно з офіційною легендою, розшукуючи гідного покровителя для театрального фестивалю, організатори познайомилися із родичкою відомого британського режисера театру та кіно Пітера Брука. Вона погодилася підтримати починання харків'ян та настільки вразила своїми ідеями про «свіжий театр», що проєкт назвали її ім'ям [7]. Пізніше в джерелах різняться версії, що Села Брук ніби невідома чи позашлюбна донька Пітера Брука, або його спадкоємиця. Хоча насправді, основою є перевернута назва іншого харківського фестивалю «Курбалесія». А сам фестиваль починався саме 25 лютого в день народження Леся Курбаса.

Після проведення фестивалю вперше організаторами було оголошено про бажання утворити об'єднання з назвою «Платформа театральних ініціатив». Так вже у 2016 році в афіші фестивалю організатором є не окремі митці, а саме Платформа. Серед інновацій програми другого фестивалю був «Дитячий день», де була зібрана уся програма для дітей і підлітків та кінопрограма, зокрема Кіноніч, під час якої можна було подивитись роботи

студентів кафедри медіакомунікацій ХНУ ім. В. Н. Каразіна та факультету кіно-, телемистецтва ХДАК.

У перші два роки фестиваль відбувався практично без фінансування. У 2015 році організаторам вдалось домовитись з керівництвом «ЄрміловЦентру» про проведення фестивалю на безоплатних умовах, адже і сам центр сучасного мистецтва був зацікавлений у проведенні такого заходу на своїй території. Фактично «Я і Села Брук – 2015» була реалізована за власні кошти організаторів та зовсім невеличкого приватного спонсорства, що було повністю використано на оренду обладнання для музичних виступів. Тож, у 2016 році, організатори запровадили платний вхід, де квиток на один фестивальний день коштував 30 грн. Таким чином хотіли зібрати кошти на оплату оренди приміщення «ART AREA «ДК», яка стала майданчиком для фестивалю на усі сім днів з 25 лютого по 3 березня. Проте зібрати повну суму не вдалося. Тоді власник приміщення пішов на поступки й взяв в оплату тільки ту суму, яку організатори мали [61].

У 2017 році фестиваль заручився підтримкою Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації, що дала змогу розширити кількість та масштаб локацій фестивалю. Так у 2017 році вистави, перформанси, читання та бліц покази, майстер-класи, лекції, обговорення та концерти відбувались на семи майданчиках: ЦСМ «ЄрміловЦентр», Театрально-концертний центр, мала сцена Харківського Будинку актора ім. Леся Сердюка, театр «Публіцист», Обласний центр культури та мистецтва, хаб соціальної активності «Студія 42» і «Портал на Гоголя 8» ХАРДТ ім. О. Пушкіна. Крім того, за допомоги Управління культури і туризму було забезпечено проживання для учасників з інших міст: Запоріжжя, Черкас, Полтави та Львова [61].

Першим заходом фестивалю став круглий стіл «Хто кому хто. Українські театри» за модерування Олени Апчел, що відбувся. Основним напрямом для обговорення став так званий соціальний театр, що завжди був

досить широко представлений в програмі фестивалю: перформанси, документальні театри, плейбек-театр, форум-театр та інші форми, які не вважаються академічними та виникають як відгук на повсякденне життя суспільства [254]. Одноійменним круглим столом фестиваль також і завершувався, як продовження означеної теми, але вже за результатами переглянутих і прожитих подій фестивалю. Загалом, протягом 8 фестивальних днів відбулось більш як 30 заходів. Цього року відбулося значне розширення програми та її географії, залучення нових колективів, молодих митців та нових напрямів театрального мистецтва, що раніше не були представлені в рамках фестивалю. Також до розробки дизайну 2017 року були залучені художники та студенти ХДАДМ.

Влітку 2017 року було офіційно зареєстровано громадську організацію «Платформа театральних ініціатив», співзасновниками й членами Правління якої стали Яна Зеленська, Володимир Гориславець, Ганна Старкова, Аліна Богданович та Маргарита Русіна. Восени було відкрито театральний майданчик ПТЦентр, за адресою вул. Клочківська, 3, який надалі став локацією не тільки для проєктів «Платформи», а також задумувався і діяв як альтернатива Харківському Будинку актора, тобто як камерна сцена для незалежних театрів.

У 2018 році фестиваль проходив за сприяння Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації та за фінансової підтримки комунальної установи «Харківський обласний центр молоді». До партнерів фестивалю долучились Харківський Будинок актор ім. Л. Сердюка, Харківська державна академія дизайну та мистецтв й театр «Публіцист» [203]. Фестиваль тривав 9 днів з 23 березня по 01 квітня на семи локаціях: ПТЦентр, Харківський будинок актора ім. Л. Сердюка (велика та мала сцени), Харківський обласний палац дитячої та юнацької творчості, Харківська муніципальна галерея АРТпідвал, Харківська державна академія культури, театр «Публіцист» ПК ХДАДМ [203]. Серед учасників були

колективи та театральні проєкти з Харкова, Києва, Попасної, Полтави, Луцьку та Запоріжжя. Цього року, як і в попередні, організатори запрошували до участі найкращі студентські роботи з театральних факультетів творчих ЗВО Харкова: вистава-ритуал «Пер Гінт» творчого об'єднання «СТЕЛЯ art.ua», реж. С. Гукасян-Коробейнікова (4-й курс кафедри акторської майстерності та режисури театру анімації ХНУМ ім. Котляревського) та вистава «Печальні ігрища...», В. Гориславець (4-й курс кафедри майстерності актора ХДАК) [203].

2019 року головним партнером фестивалю став харківський осередок Sofar Sounds (британська стартап-компанія, що займається музичними подіями, яка відповідає за різноманітні невеликі виступи, які проводяться в понад 400 містах). Фестиваль відбувався за підтримки Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації, комунальної установи «Харківський обласний центр молоді», а також Національної спілки театральних діячів України. Партнерами фестивалю стали мережа фаст-фудів Good Time, Харківська муніципальна галерея, фестиваль «Дитяча Площартка» та Харківський фонд психологічних досліджень.

За усі роки існування, 2019 року відбувся найбільш масштабний та наймасовіший фестиваль, тривалістю 10 днів. У програмі фестивалю було понад 50 подій, на 12 локаціях: ПТЦентр, Харківський Будинок актора ім. Л. Сердюка, Харківський обласний палац дитячої та юнацької творчості, Харківська муніципальна галерея, театр «Публіцист» ПК ХДАДМ, театр «Арабески», ХНУ ім. В.Н. Каразіна (північний корпус) Культурний центр, «Портал на Гоголя 8» ХАРДТ ім. О. Пушкіна, ОСДР «Гіппократ», Харківський літературний музей, Центральна міська бібліотека ім. В. Білинського та Палац Праці [202]. Окрім харків'ян у фестивалі взяли участь колективи та митці з Полтави, Херсону, Одеси, Івано-Франківська, Коломиї, Тернополя, Луцьку, Запоріжжя, Львову [202].

У 2019 року, організаторам вдалось залучити найбільшу кількість спонсорів заходу. Окрім державних установ обласного значення та НСТДУ були залучені також приватні спонсори, власні кошти організаторів, крім того, під час фестивалю глядачі та учасники робили благодійні внески на рахунок ГО «Платформа театральних ініціатив».

Театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук» проводився з 2015 по 2019 роки. У 2020 році, у зв'язку з пандемією Covid-19, захід не міг бути реалізований і припинив своє існування. За роки активності у фестивалі брали участь студенти і викладачі кількох ЗВО (ХНУ ім. В.Н. Каразіна, ХДАК, ХНУМ ім. І. П. Котляревського тощо), драматурги, актори та режисери (Роза Саркісян, Володимир Снігурченко, Кіра Малініна, Надія Алюнова, Ірина Гарець, Яніна Зеленська, Маргарита Русіна, Олена Апчел та інші), художники (Андрій Пічахчі, Костянтин Зоркін, Микита Філоненко тощо), учасники авторських проєктів (Clown Underground, «Експериментальний театр анімації», «Лабораторія ненаправлених дій» тощо), відомі харківські музиканти та групи («Достоевський FM», «Вул. Курзу», «Крамниця думок», «BusiCama», ПДС, «Нараяна», Bud`more, Alcohol Ukulele та інші). Протягом 5 років масштабний фестиваль андеграундного та незалежного театру і різних театральних напрямів збирав велику кількість глядачів та сформував постійну аудиторію, що активно слідкувала за заходами. Заходи фестивалю, з кожним роком привертали все більшу увагу як ЗМІ, так і професійної спільноти. Багатоплановий захід у останні роки став одним з найбільш очікуваних масштабних театральних подій Харкова. За оцінками організаторів фестивальними подіями було охоплено приблизно 3500 тис. глядачів у 2019 р. та 3000 глядачів у 2018 р.

Навесні 2018 року ПТІ було започатковано інклюзивний проєкт лікарняної клоунади «Лікар Посміхайко» у партнерстві з Харківським регіональним клінічним центром медичної реабілітації та паліативної допомоги Гіппократ. Проєкт передбачав регулярні візити в реабілітаційний

центр для проведення театралізованих, музичних та ігрових занять з дітьми з інвалідністю, а також створення різних спеціалізованих культурно-мистецьких заходів. У межах волонтерської ініціативи харківського відділення фармацевтичної компанії ТОВ «Сандоз Україна» було реалізовано постановку інклюзивної вистави «Дружочок Сонечко». Метою компанії було залучати своїх працівників до волонтерської діяльності, сприяння розвитку емпатії та громадянської свідомості. Тому на початку передбачалось, що в кінцевому театральному продукті, окрім постійних учасників проекту «Лікар Посміхайко» будуть брати участь працівники компанії. Так, в день прем'єри перед показом, Яна Зеленська провела ввідний тренінг про правила спілкування з дітьми з інвалідністю, а потім відбулась репетиція, в якій працівників компанії було долучено до театральної дії у виставі. «Основою «Дружочка Сонечка» став український дитячий фольклор, а саме сюжет початку весни, пробудження флори і фауни, цвітіння рослин, поява різних комах, схід сонця та зміни погоди. Вона зроблена по принципу партерної вистави для найменших (діти від 0.5 років), де історія розповідається через низку народних та авторських пісень, фольклорних віршиків, що імітують звуки природи та простого реквізиту (зелена трава, білі хмари, жучки і сонечки і т. ін.)» [57].

2018 року за підтримки Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації була створена музична вистава «Зірочки Святого Миколая», за режисури Яни Зеленської, за мотивами п'єси-казки «Зірочка з неба» Руслана Неупокоева. Прем'єра вистави відбулась 18 грудня в органній залі Харківської обласної філармонії. Композитором вистави став Євген Золотухін, сценографкою – Катерина Кравцова, тренеркою з вокалу – Катерина Безугла, хореографкою – Ольга Еткало, авторами текстів пісень – Яна Зеленська та Володимир Царьков. До участі також були долучені учні ХСШ №133 «Лицей мистецтв» (вокальний ансамбль) та учні Харківської хореографічної школи (балет) [244]. Вистава була першою виставою

створеною до Дня Святого Миколая в місті. Покази «Зірочок Святого Миколая» відбувались також у 2019 році на сцені Харківського Будинку актора ім. Леся Сердюка [57].

У 2019 році ГО «Платформа театральних ініціатив» отримала грант від Українського культурного фонду в програмі «Інклюзивний культурний продукт» на реалізацію проєкту «Інклюзивна вистава для дітей «Три лисички» [208]. Основним продуктом проєкту стала музична вистава «Три Лисички» прем'єра якої відбулась 19 жовтня. Протягом трьох місяців була створена п'єса за мотивами українських народних казок (драм. Юлія Ран), сценографія (худ. Дар'я Кушніренко) та музика до спектаклю (комп. Євген Золотухін) [149]. Складовою проєкту були тренінги з лікарняної клоунади для акторів вистави, задля створення та проведення спеціалізованої анімаційної програми святкового привітання дітей з інвалідністю з днем народження «Особливий День Народження» та проведений захід «Особлива галявинка від Лікаря Посміхайка» в межах великого туристичного фестивалю NametFEST [112]. Окрім цього були проведені освітні заходи для підвищення освіченості в питаннях інклюзії та етикету взаємодії з людьми з інвалідністю у вигляді двох семінарів «Особливості сприйняття інформації дітьми з різними формами інвалідності. Віковий розвиток дитини» та тренінгу «Досвідченість у питаннях інклюзії». У межах проєкту вистава була зіграна 8 разів, два з яких в Полтавському академічному обласному театрі ляльок в рамках соціально-мистецького проєкту «Простір можливостей» [57].

У листопаді 2019 року «Платформа театральних ініціатив» стала організатором Мініфесту підліткової драми «Місто з собою», приводом для якого став однойменний проєкт, що створений Media Frontline e.V. (Берлін), PostPlayТеатру (Київ) та Agency for Safe Space (Гамбург), створений за підтримки програми «Східне партнерство» Міністерства закордонних справ Німеччини. У межах дводенного фестивалю відбулись: круглий стіл

«Підлітки про важливе» (Медіагрупа «Накипіло»), покази вистав «Буфет» театральньо-драматургічної студії «Школа Магії Театру» реж. Я. Зеленська та «Місто з собою» PostPlayТеатр, реж. Г. Жено [86].

У грудні цього ж року на великій сцені Харківської обласної філармонії відбулась прем'єра шоу-вистави «Дива Святого Миколая», що була створена за підтримки Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації. Драматургинею вистави стала Юліта Ран, режисеркою Ольга Поленова, композитором Євген Воропаєв, а хореографом Наталія Колногузенко. Також до участі у показі був залучений Зразковий хореографічний колектив «Росинка» [162].

Влітку 2020 року в «Платформа театральних ініціатив» проводила онлайн проєкт «Театр і діти», що являв собою серію розмов про сучасний театр для дітей, різні тенденції та нові форми роботи з молодіжною аудиторією, його місце і роль у фаховому середовищі та житті країни [189-195]. Ведучими проєкту стали Яна Зеленська та Юліта Ран. Цільовою аудиторією проєкту творці визначали батьків, педагогів та театральних фахівців. У межах проєкту відбулись зустрічі на теми сучасної драматургії, взаємодії з глядачем, світових тенденцій, театального менеджменту та окремих видів театру.

У грудні 2020 року спільно з Харківським міжобласним відділенням Національної спілки театральних діячів України, Харківським Будинком актора ім. Леся Сердюка НСТДУ було проведено Освітній мистецький фестиваль «Kurbas.Technologies». Проєкт став поєднанням двох фестивалів Відкритого фестивалю недержавних театрів «Курбалесія» та Театального фреш-фестивалю «Я і Села Брук», що не могли бути проведені у зв'язку з карантинними обмеженнями під час пандемії Covid-19. Основним завданням фестивалю стало підвищення професійного рівня як чинних, так і майбутніх фахівців театру: акторів, режисерів, художників–сценографів, композиторів, драматургів, критиків тощо, шляхом проведення освітніх та мистецьких

заходів в онлайн форматі [126]. Партнерами стали Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського та продакшн студія On Air Stream.

Перший фестиваль проводився протягом 6 днів у прямій трансляції з 01 по 06 грудня. У програмі були лекції з та майстер-класи на теми сучасних мистецьких та технологічних тенденцій, театрального менеджменту, технічної організації театральної діяльності в умовах карантинних обмежень та ін. («Мистецтво прямих трансляцій» Анна Мудра, «Нові технології та театр в період пандемії?» Вероніка Склярова, «Побудова онлайн-продажів в театрі» Олександр Порядчиков, «Театральне світло. Можливості та дива» Олександр Чиж, «Професійний інклюзивний театр у світі» Анастасія Войтюк) [140]. А також два круглих столи «Театр і діти. Тенденції та згуртування» та «Акторство. Освіта. Сучасність. ЕТИКА/ЕСТЕТИКА» [140]. У мистецькій програмі фестивалю проводились прямі трансляції вистав для дорослих і дітей з різних регіонів України.

Крім того, була відновлена практика проведення заходу «Ніч в театрі», яку вперше засновники ГО «Платформи театральних ініціатив» організовували в рамках Фестивалю-лабораторії дитячої драматургії «АртТЮЗАрт», що реалізовувався Харківським театром для дітей та юнацтва в період 2013-2015 рр. У форматі п'ятигодинного онлайн-концерту відбулась перша за п'ять років «Ніч в театрі» на великій сцені ХТДЮ. У програмі були музичні та перформативні виступи харківських митців: Bud'more Band, Busicata, Звукотворчий перформанс «Жінка», автор Надія Алюнова, Alexandra Malatskovskaya, Читка п'єси Фрідріха Дюрренматта «Двійник» реж. Ольга Ксендзовська, Олег Каданов, Agata Vilchuk group, Gulliver's Thunder Machine [140]. У 2020 році проєкт було реалізовано за підтримки Національної спілки театральних діячів та Українського культурного фонду (програма Інституційної підтримки).

Другий Освітній мистецький фестиваль «Kurbas.Technologies» був проведений в грудні 2021 року. До організаторів долучився новостворений Український національний центр міжнародної асоціації театрів для дітей ASSITEJ. Творцями фестивалю було вирішено, що кожного року фестивальному програмі буде об'єднувати одна тема або вид театру. Так того року усі заходи були сконцентровані на театрі для дітей. «Участь в організації фестивалю УНЦ ASSITEJ надав можливість залучити до участі театральні колективи та митців з-за кордону, а саме з Литви, Нідерландів, Хорватії, Італії, Швейцарії та Польщі. Через, що є окремо важливим проектом для ГО «Платформи театральних ініціатив», як перший міжнародний проект», – зазначає Я. Зеленська [57].

У лекційній програмі обговорювались питання сучасних європейських театральних форм, психології дитини, етапів розвитку дитячої психіки та світосприйняття, історію появи і розвитку театру для дітей на теренах України, драматургії та літератури для дітей, PR-стратегій та використання медіатехнологій, а також можливостей проектної діяльності («Театр для дітей: Театрознавча практика» Наталія Шевченко, «Театр ляльок в Україні: сучасні тенденції» Ольга Дорофєєва, «Театр для дітей: українська історія» Ірина Запольська, «Бєбі-театр: Робота з акторами» Біруте Банявічуте, «Принципи театральної журналістики» Майя Гарбузюк, «Імерсивний театр для дітей» Яна Партола, «Театри для дітей: розстріляне відродження» Аліна Богданович, «Театр для дітей: проекти та репертуар» Яна Зеленська та ін. [141]). У мистецькій програмі цього року відбулись прямі трансляції вистав з різних країн Європи для усіх вікових категорій, що охоплює театр для дітей.

У 2021 році не проводилась «Ніч в театрі», проте було запроваджено проведення в межах фестивалю мистецької лабораторії. Першою стала театрознавча лабораторія. Метою цього освітнього процесу було в процесі лекцій, зустрічей, дискусій надати можливість студентам театрознавцям з ЗВО Харкова, Києва, Львова та ін. міст, більш детально дослідити специфіку

і проблематику сучасного театру для дітей та принципів написання професійного критичного аналізу вистав для різних вікових категорій. У результаті лабораторії учасниками були написані короткі рецензії на вистави, що були представлені в рамках фестивалю та пізніше опубліковані на Фейсбук сторінці фестивалю. Згідно планів організаторів у 2022 році захід мав бути присвячений 100-річчю від заснування МОБ «Березіль» та була подана заявка на участь у конкурсі на отримання гранту для реалізації цього проєкту від Українського культурного фонду. Проте здійснення плану стало неможливим через початок повномасштабної російсько-української війни.

Також у 2020-2021 роках командою ГО ПТІ було реалізовано культурно-освітній проєкт БайкиХАБ за підтримки Українського культурного фонду [172]. Цей проєкт став найтривалішим та наймасштабнішим грантовим проєктом організації на цей момент. БайкиХаб тривали 9 місяців, з двома напрямками діяльності (творча та освітня) та трьома видами культурного продукту (вистава, 30 анімаційних коміксів та розмовний клуб української мови). Метою проєкту було зацікавити дітей та молодь у вивченні української мови, заохочення глибшого знайомства з українською літературою, та ознайомлення з таким малопопулярним жанром літератури, як байки, шляхом створення якісних культурних продуктів заснованих на українських та зарубіжних байках [149]. Творча частина проєкту включала створення двох культурних продуктів:

- 1) 30 анімаційних коміксів за українськими та зарубіжними байками - 17 творів українських класичних та сучасних авторів та 13 творів зарубіжних авторів ;
- 2) вистава «Русалчин ставок» (режисура Яна Зеленська та Заслужений артист України Сергій Городецький) за п'єсою створеною з використання українських класичних байок Г. Сковорода, Є. Гребінка, Л. Глібов, Ю. Федькович, П. Гулак-Артемівський та народних пісень. Сценографія – Діана Ходячих,

хореографія – Анастасія Єр'оміна, вокальні рішення – Надія Алюнова, музичне оформлення – Дмитро Абрамов, світлове оформлення – Олександр Чиж [149].

- 3) також на перетині творчої та освітньої частин проєкту відбулись два майстер-класи від хореографки вистави Анастасії Єр'оміної «Щирий рух» та постановниці вокальних рішень вистави Надії Алюнової «Щирий спів».

Освітня частина проєкту була реалізована спільно з освітньою платформою для дітей та дорослих «Honey Academy» та полягала у створенні методики та проведенні розмовних клубів з української мови для підлітків та дорослих, з використання українських байок, задля допомоги у розвитку вміння харків'ян вільно висловлюватись державною мовою. Основною цільовою аудиторією проєкту клубів в межах проєкту стали самі учасники проєкту та батьки. Усього за час реалізації було проведено три курси розмовного клубу тривалістю два місяці та створено методичку для поширення отриманого досвіду. Окремо були проведені розмовні клуби з запрошеними гостями письменниками та лідерами думок (Юліта Ран, Віктор Маринчак, Юлія Баткіліна, Наталія Маринчак, Ганна Чуркіна та Олена Рибка).

2.2.4. Мистецько-освітні проєкти театру «Нафта». Ідея створення нового театрального проєкту народилась в акторів та засновників театру «Прекрасні квіти» Артема Вусика та Ігоря Ключника у 2017 році: «Тоді вже була назва, але ще без розуміння концепції. На певному етапі рамки «Прекрасних квітів» стали завузькі... І все – стало зрозуміло, що має з'явитися окремий проєкт, окремий театр, який матиме відкриту структуру: де не буде жодних жанрових обмежень, людських рамок – не лише акторських, а й режисерських, сценарних, художніх – так народилася «Нафта», – говорить в одному інтерв'ю А. Вусик [45]. Новий театр

створювався, як інституційна та ідейна база для абсолютно різних проєктів, вистав, акцій та ін., для реалізації яких кожного разу шляхом кастингу набирається нова команда. У 2018 році відбулась прем'єра «Антон і Наташа у пошуках сенсу життя» (режисер та драматург А. Вусик) яка позиціонується творцями як спільний проєкт театру «Прекрасні квіти» та театру «Нафта». Метою якого було вийти за межі жанрів, форм і методів які актори використовували в роботі протягом попередніх років.

Першими проєктами новоствореного театру, що почались у 2018 році стали «Самотнє сердечко» та «Квітка Day» спільно з ГО «Центр Розвитку Громад» за підтримки УКФ. «Самотнє сердечко» — критичний та перформативний проєкт, що поєднує фізичний театр та анімаційне мистецтво [160]. Метою акторів було розібратись з причинами, мотивами такого явища як «свідома самотність» [228]. Результатом проєкту стала вистава-провокація з елементами ток-шоу і стендапа, в якій герої також підіймають теми кохання, ЛГБТ та порнографії – «Орфей: PUBLIC TALK» [186]. «Страждання на Гончарівці» – сучасна інтерпретація класичної української побутової драми «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, що стала основним культурним продуктом проєкту «Квітка Day» до 240-ї річниці митця [63].

У 2019 році команда театру реалізувала проєкт «Аполон Мусаґет» за підтримки Українського культурного фонду. Результатом стала перформативно-пластична вистава за мотивами балету *Apollon musagete* Ігоря Стравінського – «Аполло». Музичним супроводом вистави стали варіації на теми балету відомого композитора у виконанні камерного оркестру NOVA SINFONIETTA (диригент С. Христенко). Загальновідома історія Аполлона про шлях митця розкривається режисеркою Ніною Хижною крізь призму пошуку митцем власного «Я» в сучасному світі, а також ставить питання творця-емігранта та переселенця крізь постать самого Стравінського [157].

У 2020 році, як результат лабораторії безпечного театру «Parade Fest», було ініційовано реалізацію проєкту «Спектакль у коробці». Це був експеримент театру «Нафта», зі створення альтернативного виду вистави, адаптованої під сучасні реалії. Нова форма, через яку театр міг би продовжувати взаємодію з глядачами під час пандемії та після неї. Вистава, яка дозволяє кожній людині не просто спостерігати за мистецтвом, а бути його повноцінною частиною, митцем, автором та перформером [63]. Команда театру створювала повноцінну виставу (драматургія, сценографія, музика, ляльки), що вміщалась у невеличку коробку. Глядачі могли придбати таку коробку з унікальною виставою і за допомогою інструкції могли самостійно зіграти спектакль вдома.

Наступного року театром «Нафта» було реалізовано два проєкти за підтримки УКФ – «Альтернатива» [3] і «Театральна резиденція міжгенераційного діалогу» [156]. Проєкт «Альтернатива» передбачав створення авторської вистави на стику жанрів соціальної антиутопії та фантастичного трилера, в якій планувалось привернути увагу глядача до питання екології та свідомого споживацтва, наголошуючи за допомогою культурно-мистецьких практик на основній тезі про те, що відповідальність за глобальні процеси лежить на кожному з нас. А також, проведення серії освітніх та розважальних заходів на тему збереження довкілля та захисту екології.

Проєкт «Театральна резиденція міжгенераційного діалогу», що в публічному просторі має назву Освітньо-дослідницький театральний проєкт «Генераторія», був направлений на дослідження питання діалогу поколінь у сфері театру. У межах проєкту відбулась творча резиденція для акторів та акторок різного віку, в рамках якої відбувався цикл тренінгів, лекцій, дискусій та дослідницька робота, результатом якої стало створення перформативно-пластичної вистави «Храм: (не)насильницький діалог в театрі». «У виставі беруть участь 4 актриси та 2 актори, наймолодший — 18

років, найстаршому — 73 роки. Таким чином ми змогли охопити проблеми радянських та пострадянських часів і побачити, як змінювався театр і люди в ньому останні 50 років. І мета нашої взаємодії — дбайливо прислухаючись до особливих кордонів кожного, враховуючи бажання та погляди один одного, комфортно взаємодіяти на сцені і в театральному просторі взагалі» - зазначається в описі вистави [115].

2.2.4. Гостра соціальність проєктів театру «Публіцист». Театр «Публіцист» веде свою діяльність протягом 45 років. Це був і є театр-студія, де грають не тільки професіонали, а й аматори. Але з появою у 2017 році Українського культурного фонду, які й інші недержавні театри «Публіцист» побачив можливість для розширення своєї творчої активності. У 2018 році в партнерстві з Харківською обласною фундацією «Громадська Альтернатива» було реалізовано проєкт «Соціальна вистава «Та що вмирає». Метою було актуалізувати в театрі та суспільстві дискусію про навмисне чи ненавмисне насильство в сім'ї, яке впливає на психологічне здоров'я дитини і може мати жахливі наслідки в майбутньому не тільки конкретної людини, а й усього соціуму, шляхом постановки соціальної мультимедійної вистави «Та, що вмирає», за оповіданням сучасної української письменниці Маріанни Кіяновської [113]. Ця вистава стала однією з найперших інклюзивних вистав у Харкові, адже гралась у супроводі перекладу жестовою мовою. У процесі підготовки вистави також був проведений 5-ти денний табір для дітей, під час якого режисер Костянтин Васюков та акторка Катерина Васюкова методами арттерапія та тренінгу досліджували з дітьми питання побутового насильства.

У 2019 році театр «Публіцист» започаткував проєкт «Українські діафільми». Це side-проєкт, що ставив собі на меті збереження та осучаснення забутого мистецтва діафільмів. Проєкт займається колекціонуванням та збереженням україномовних радянських діафільмів та

організацією сеансів з їх демонстрацією під музичний супровід у живому виконанні. Крім цього, в планах розширення проєкту було створення нових графічних новел та залучення до співтворчості дітей з творчих студій [19]. У 2020 році було подана заявка, на підтримку проєкту, яка успішно пройшла експертний відбір грантового конкурсу Українського культурного фонду, проте угода про реалізацію не була підписана і проєкт не реалізовано. Причиною стала неможливість отримання дозволу на використання діафільмів, що зберігають в державному архіві [223]. Проте Костянтин Васюков продовжив реалізацію проєкту і протягом наступних декількох років організовував покази діафільмів у музичному супроводі композиторки Катерини Палачової.

У 2021 році Театр «Публіцист» реалізував проєкт «Вистава-ораторія «Наркомати» за підтримки УКФ, який досліджує питання колективної пам'яті українців та суспільних травм радянського минулого країни. Основою драматургії стали тексти 13 відомих українських драматургів, письменників та культурних діячів Павла Юрова, Олега Каданова, Остапа Українця, Дена Гуменного Ігоря Білиця, Максима Курочкіна, Анастасії Косодій, Юлії Гончар, Ніни Захоженко, Наталки Блок, Олени Апчел, Андрія Ульяненка та Юрія Андруховича [76]. У своїх оповідях кожен з Наркоматів (Народних комісаріатів), що були утворені на початку 20-х років ХХ ст. і були головними керівними органами новоствореного Радянського Союзу, а конкретно України у його складі. Авторські тексти перемежуються акторськими монологами, в яких через особисті історії актори розмірковують щодо впливу звірств більшовицької влади 1920-30-х років і отриманих суспільних травм, на сучасне українське суспільство. Вистава проходила за участі Хору самотніх сердець сержанта Пеппера, який виконує реквієм, спеціально написаний для вистави композиторкою Олександрою Малацковською та у супроводі невеликого оркестру. Таким чином театр «Публіцист» став одним з театрів, що систематично порушує гострі

соціальні питання і проблеми та цілеспрямовано досліджує та рефлексує радянський спадок українського соціуму, як позитивний, так і травматичний.

2.2.5. Театральні проєкти інших недержавних театрів Харкова та творчих команд 2010-2020-х рр. У 2017 році спільно з ГО «Лінія згоди» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проєкту Українська ініціатива щодо підвищення впевненості (UCBI — Українська ініціатива Зміцнення Громадської довіри) театр «Прекрасні квіти» створили пост документальну виставу «ДПЮ». У сюжеті поєднувалися документальні історії переселенців, мешканців прифронтових населених пунктів та ветеранів АТО з іронічними уривками зі шкільних уроків новітньої історії України та неформальними сценами розмов акторів учасників вистави між собою. Проєкт став логічним продовженням іншого проєкту «Громадянський піксель» — волонтерської програми реабілітації демобілізованих військових, яку організувала ГО «Лінія згоди». Активісти працювали у форматі playback-театру: бійці розповідали свої історії, а актори «Прекрасних квітів» одразу презентували їх у коротких сценках [108]. У виставі окрім акторів також брали участь два ветерани АТО Дмитро Галка (позивний «Похмурий»), Харків та Анатолій Тапольського, відомий як DJ Tapolsky (до відходу на фронт — ведучий шоу TIME2BASS на Kiss FM), Київ. Драматургом проєкту став Дмитро Левицький. Вистава недовго, але активно гастролювала по Україні та взяла участь у події «Огляд українських театрів «Десант», що відбулась у Польщі, де театр став одним з колективів, що представляв українське театральне мистецтво. У рецензії на виступ у Києві Євгенія Олейник пише: «Актори «ДПЮ» чудово витримують баланс між трепетним ставленням до людського болю та їдким сарказмом на кшталт інсайдерських жартів про п'ять відсотків часу вистави, відведених на сцени насильства, згідно зі стандартами USAID (який підтримав проєкт). Вони танцюють, їдять і сперечаються на сцені, запросто перемикаючись із чужих

спогадів на звичайні розмови між собою. «ДПЮ» доречніше було б назвати перформансом, оскільки він постулює нову акторську майстерність – не грати задану роль, а жити власні історії, використовуючи інструменти різних театральних жанрів» [108].

Одним з гучних та важливих незалежних проєктів стала вистава «Ресторан Україна» в рамках проєкту «Beshtechen», за фінансової підтримки Гете-Інституту в Україні акторками Оксаною Черкашиною та Ніною Хижною. У проєкті драматург Дмитро Левицький спільно з глядачами у інтенсивному форматі досліджує аудіо-візуальні засоби комунікації. Він зосереджується на тому, що корупція - це повсякденна валюта, що впливає на переплетіння зв'язків між людьми та державними системами [116]. У 2017 році вистава «Ресторан «Україна» потрапила до ТОП-10 прем'єр згідно з рейтингом театральних критиків [82].

У 2021 році свій перший грантовий проєкт реалізував незалежний театр «P.S.», що на цей час є одним з найстарших незалежних театрів Харкова та налічує більш як 20 років історії. Команда отримала грант від Українського культурного фонду на реалізацію проєкту присвяченого 150-річчю Лесі Українки «Шляхи рівняйте духові Його. Леся Українка: погляд зі Сходу». Метою проєкту було всебічне дослідження творчого спадку Лесі Українки крізь призму її впливу на український та світовий театр. Результатами стали

- 1) Вистава театру «P.S.» за п'єсою Лесі Українки «Орґія».
- 2) Театральна програма та майстер-класи з акторського виконання віршів Л. Українки.
- 3) Науково-практичний форум за участі теоретиків та практиків театру з перформативним читанням усіх п'єс Лесі Українки та авторським читанням сучасної української жіночої драматургії.
- 4) Виставка тематичного театального плакату [252].

Партнерами проєкту стали Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Харківський академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, Харківський театр для дітей та юнацтва, Харківська державна академія дизайну та мистецтв, Харківський обласний організаційно-методичний центр культури та мистецтва та ОКЗ «Лозівський вищий коледж мистецтв» [253]. Театр «P.S.», вже давно знаний в Харкові і є незамінним учасником театрального процесу, проте до цього він ніколи не звертався до проєктної діяльності. Проєктом «Шляхи рівняйте духові Його». Леся Українка: погляд зі Сходу» команда театру можна сказати увірвалась в проєктну діяльність, попри відсутність досвіду, створивши дійсно масштабну і важливу культурно-мистецьку подію в Харкові.

Дослідження показало, що історія проєктної діяльності харківських незалежних театрів налічує вже близько 30 років. Театр-студія «Арабески», як перший недержавний незалежний проєктний театр, що почав свою діяльність 1993 року має найдовшу і найуспішнішу історію серед усіх проєктних театрів Харкова. Це перший театр, що відкрито артикулював свою соціальну і політичну позицію і виступав проти нарративу «театр поза політикою». У своїх роботах театр «Арабески» порушував питання національної пам'яті, відновлення у культурному просторі репресованих радянським режимом митців, осмислював засобами театру великі українські трагедії ХХ ст. (Голодомор, Чорнобильська катастрофа, Волинська трагедія) та звертав увагу на питання інклюзії у мистецтві. Також колектив багато років активно організовує освітні проєкти задля обміну досвідом з театральними діячами інших країн. Цей театр також має найбільший і найтриваліший досвід співпраці з міжнародними фондами. Значна частина проєктів були реалізовані у співпраці з польськими театрами та Інститутом театру ім. З. Рашевського, що навіть в декількох інтерв'ю проартикульовано

художньою керівницею театру Світланою Олешко, як основний напрямок міжнародної співпраці, який вони планують і надалі активно розвивати.

Значний внесок у розвиток проєктної діяльності незалежних театрів також зробив Центр сучасного мистецтва «Нова Сцена». Однозначно можна стверджувати, що їх проєкти є унікальним культурно-мистецьким явищем. Фестиваль «Культ Модерну» став визначним для модерної культури доби «перебудови» та початку ери незалежної України, визначив певний етап розвитку культури і мистецтва не тільки Харкова, а й цілої країни, як повноправної учасниці європейського культурного процесу. Журнал «Нове мистецтво» попри короткотривалу історію є важливим історичним і теоретичним документом, відбитком певного періоду розвитку незалежного театрального мистецтва в Харкові. А Харківська театральна резиденція і зокрема проєкт «Синій Птах: Повернення» є важливим зрушення у розвитку освітніх та інноваційних проєктів в секторі музичного театру. Не зважаючи на епізодичний характер проєктної діяльності «Нової Сцени», все ж вони мають значний вплив на театральні процеси Харкова протягом більш як тридцяти років.

Діяльність цих двох театрів створила певну основу для подальшого розвитку проєктної діяльності незалежних театрів.

Цикл освітніх проєктів «Театральне вікно до Європи» «Театру на Жуках», що реалізується маже без перерв протягом 10 років, став по справжньому вікном для студентів театральних ЗВО не тільки Харкова, але й інших міст України. Тренінги та майстер-класи давали можливість майбутнім акторам, режисерам тощо, розширити світогляд, спробувати новітні технології, різні види і специфічні форми театрального мистецтва налагодити контакти з митцями закордону, як основу для майбутньої професійної співпраці.

Через усі проєкти Рози Саркісян у короткотривалій діяльності театру «Defacto» червоною ниткою проходить тема війни. Але війни не як виключно

збройного конфлікту, а війни як соціокультурного явища в найширшому розумінні. Вона не ставить вистави просто про війну, а досліджує що її породжує, які процеси вона викликає в суспільстві і який це має вплив на соціум і особистість надалі. Її вистави свого часу ставали першими спробами осмислити Революцію Гідності та російсько-українську війну.

ПТЦентр (ГО «Платформа театральних ініціатив») продовжив тенденцію різновекторності проєктної діяльності започаткованої свого часу театром-студією «Арабески». Так основними напрямками їх діяльності стали: розвиток сучасного театру для дітей, впровадження інклюзії в культурі та мистецтві, створення умов для розвитку молодих митців, освітні ініціативи для професіоналів творчих спеціальностей та розвиток української культури в Харкові.

Театр «Нафта» завдяки своїй політиці відкритості до нових учасників формує навколо себе спільноту соціально активної мистецької молоді, що сприймає театр як один з елементів соціокультурного впливу. А театр «P.S.» вже в першому своєму проєкті створює масштабну культурно-мистецьку подію, що залучає не тільки митців, але й науковців галузі театру.

Таким чином, можемо констатувати, що проєктний рух недержавних театрів у Харкові, що почався на початку 90-х рр. ХХ ст., інтенсивно розвивався, та на сьогодні має потужну історію, принципово вирізняється з загального театального процесу та має вже накреслені тенденції.

РОЗДІЛ 3. ХАРКІВСЬКІ ДЕРЖАВНІ ТЕАТРИ НА ШЛЯХУ ДО ПРОЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ

3.1. Мистецькі та інклюзивні проєкти Харківського театру для дітей та юнацтва

Харківський театр для дітей та юнацтва став першим театром відкритим до ініціатив ззовні та експериментів. Першим проєктом ХТДЮ став Фестиваль-лабораторія сучасної дитячої драматургії «АртТЮЗАрт», що проходив регулярно в період з 2013 по 2015 роки. Головною метою фестивалю було оновлення репертуару театрів для дітей за допомогою сучасної драматургії. Тоді Яна Зеленська та Володимир Гориславець, пізніше до них також доєдналась Ганна Старкова (вони у 2017 стали співзасновниками ГО «Платформа театральних ініціатив») запропонували тодішньому директору театру Андрію Гапановичу реалізувати такий проєкт [57]. У задумі фестиваль мав складатись з двох етапів, кінцевим результатом якого стала б постановка сучасної п'єси для дітей в ХТДЮ, що стала найкращою з усіх, що були представлені на фестивалі. Так першим етапом мали бути театралізовані читки п'єс, що збирались організаторами фестивалю з різних драматургічних конкурсів. На цьому ж етапі в процесі постановки читки мала сформуватись команда – режисер, сценограф, композитор, актори, що мала й надалі брати участь у проєкті.

На другому етапі фестивалю, що відбувався через певний проміжок часу, сформовані раніше команди, що були обрані після першого етапу, мали представити бліц-читку п'єси, тобто проєкт майбутньої вистави, в якій би вже проглядалось режисерське, сценографічне та музичне рішення вистави. За результатами цього етапу мала бути обрана команда-переможець, якій надавалась можливість поставити на сцені Харківського театру для дітей та юнацтва п'єсу, з якою вони брали участь у фестивалі, яка мала пізніше увійти до репертуару театру.

Початком майбутнього фестивалю стали читання сучасних п'єс для дітей, що відбулись наприкінці весни на початку літа 2013 року і був присвячений Міжнародному дню захисту дітей. Він мав робочу назву «Проба пера», а до участі були залучені здебільшого студенти профільних ЗВО. Перший етап новоствореного Фестивалю-лабораторії дитячої драматургії

«АртТЮЗарт» відбувся 14-15 грудня 2013 року. У листопаді організатори опублікували на своїх сторінках у соціальних мережах маніфест фестивалю:

«МАНІФЕСТ фестивалю дитячого та юнацького театру «АртТЮЗарт»!

Репертуар дитячого театру не може нескінченно жити лише на класичних текстах, відомих усім і кожному! Бажання інших батьків та педагогів захистити дітей від інформації про сучасний світ може обернутися абсолютною неготовністю дітей до цього реального життя. І разом з тим ми чудово розуміємо, що ох, як не просто і небезпечно експериментувати саме в театрі для дітей і тим більше юнацтва. І все ж таки ми шукаємо нових сучасних драматургів, щоб запропонувати їм написати п'єсу ДЛЯ ДІТЕЙ. А також ми хочемо знайти молодих режисерів та сценографів та запропонувати їм поставити цю п'єсу.

1 червня 2013 р. у стінах Театру Юного Глядача пройшла перша «читка». Для ескізів перших кроків нашої лабораторії «Проба пера!» були обрані п'єси, написані спеціально для дитячого театру нещодавно, не пізніше п'яти років. Більшість цих п'єс вже є переможцями найрізноманітніших конкурсів драматургії. Не оминули увагою і якісну дитячу літературу останніх десятиліть. Можливо, ці твори, що не надто відомі сьогодні дітям, та їхнім батькам, знайдуть свою театральну прописку в дитячому театрі. Ми сподіваємося, що через спілкування з театром та літературними творами у дітей прокинеться інтерес до читання, яке в наш час комп'ютерів та соціальних мереж стерлося зі спектра інтересів не лише дітей, а й дорослих.

Представлені 1 червня роботи не є повноцінними спектаклями, це ескізи майбутніх постановок. Ми вирішили називати ці ескізи – бліц-показами.

Фестиваль намагається шляхом лабораторних досліджень побачити глядацьку реакцію, почути глядацькі відгуки, щоб зрозуміти, чи потрібна

така вистава в репертуарі дитячого театру, саме Харківського театру для дітей та юнацтва.

У нашому проєкті ми займатимемося пошуками в галузі сучасного слова, сучасних гострих тем та пошуків нових радикальних режисерських ходів для дитячих театрів.

Але як прийняти рішення, що саме ти можеш сказати сьогодні сучасним дітям у залі для глядачів? І можливо, саме сьогодні нам слід з'ясувати, про що ми говоритимемо з нашими глядачами завтра.

Ми щиро розраховуємо на широку участь та творчу підтримку тих спеціалістів та ентузіастів, кому не байдужа тема оновлення тьогівських позицій!

Ми запрошуємо на «пробу пера!» молодих авторів, режисерів та сценографів. Сподіваємося, що багаторівневе розгортання цього проєкту сприятиме появі нових імен для дитячого театру. Як на сцені, так і в залі для глядачів!

Ми постараємося, шляхом глибокого та поступового занурення у проблеми дитячого та юнацького театру, представити найрізноманітніші авторські естетики.

Запрошуємо всіх, кому не байдужі проблеми театру для дітей.

Приходьте та приносите свої ідеї!

Найкраща п'єса буде поставлена на сцені ТЮГу!» [10].

У програмі фестивалю були читання 10 п'єс та інсценувань інших творів, прес-конференція та два круглих столи «Театр дітям». Вся програма фестивалю відбувалася з прямою трансляцією на відеохостингу You Tube. Окрім цього організаторами було запроваджено драматургічну лабораторію, в межах якої драматурги Олександр Юшко та Ольга Семенюта разом з підлітками написали свою п'єсу, що пізніше також була представлена в рамках фестивалю. Основною метою лабораторії було «запитати» у дітей, які п'єси і вистави вони хотіли б бачити в театрі, шляхом створення спільної

бліц-п'єси з використанням методу документального театру «вербатім» [163].

Створена і презентована п'єса порушувала питання, які на думку драматургів, були найбільш хвилюючими для підлітків. Попри, те що сама п'єса окреслювала здебільшого тільки питання невдоволення дітей шкільним процесом та ставленням викладачів до дітей, обговорення цього показу було дуже жвавим і майже на межі конфлікту. Не зважаючи на те, що за оцінкою організаторів та драматургів п'єса вийшла все ж здебільшого поверхневою і не заглиблювалася насправді у важливі теми, про які самі діти, учасники лабораторії, говорили на обговоренні, в цілому подія певною мірою стала корисною для продовження обговорень, яким має бути сучасний театр для дітей [57].

Під час цього етапу фестивалю були відібрані бліц-п'єси, що проходили далі: «Без образ» В. Водяний, режисер — Я. Жукова; «Так було раніше» Н. Колоколова, режисер — Ю. Масалітін, «Квітка сонця» І. Гарец, режисер — Д. Сокол, «Золоті лосіни» Л. Тимошенко, режисер — С. Короткова [10].

Другий етап фестивалю мав відбутись навесні, проте був перенесений у зв'язку з політично-соціальною ситуацією в країні (Революція Гідності та початок російсько-української війни) і був проведений восени. Дещо змінився і формат фестивалю. У зв'язку з тим, що на першому етапі в залі переважно були педагоги і театральні діячі та майже не було цільової аудиторії, тобто дітей, переможці бліц читань, протягом весни і літа мали вийти зі своїми читками до дітей, тобто до шкіл [10]. Основною метою фестивалю було не просто реформувати сучасний театр для дітей, а в першу чергу зрозуміти його цільову аудиторію. Тому для організаторів було принципово важливим, щоб надалі на кожному етапі фестивалю в залі були присутні діти. У період з 22 травня по 12 червня в ХТДЮ проходили вечори,

де після кожного бліц показу відбувалось обговорення не тільки з театральними діячами, а й обов'язково з дітьми.

У листопаді 2014 було проведено другий сезон фестивалю «АртТЮЗАрт» з розширеною програмою [10]. Так в цьому році за тиждень до початку заходу відбувся театральний проєкт для дітей «Школа Магії Театру», під час якого дітям було запропоновано познайомитись з основами акторської, режисерської та сценографічної майстерності, механізмом роботи театру, відвідати вистави ХТДЮ та шляхом осмислення української фольклорної казки «Казка про батька та трьох синів» представити своє бачення давньої народної мудрості. Керівниками процесу стали організатори фестивалю, режисери Яна Зеленська і Володимир Гориславець. Міні-виставу «Казка про батька та трьох синів», що була створена за час проєкту, було представлено на відкритті фестивалю.

У програмі фестивалю були презентовані завершені вистави переможців попереднього етапу «Без образ» В. Водяний, режисер — Я. Жукова; «Так було раніше» Н. Колоколова, режисер — Ю. Масалітін, «Квітка сонця» І. Гарець, режисер — Д. Сокол, «Золоті лосіни» Л. Тимошенко, режисер — С. Короткова. Окрім цього відбулися сценічні читання нових п'єс: «Телеграма» О. Михайлов, режисер І. Гарець; «Мая і Кощей» Ю. Тупікіна, режисер С. Макаренко; «Три сестри і Кощей» Є. Герасименко, режисер М. Бангрович; «Пісочниця» Г. Махмудов, режисер Р. Пивоваров; «Карасеня і поросятко» Ю. Клавдієв, режисер В. Нижник; «Коли закінчуються дідусеві казки» І. Рібаков, режисер В. Симонько [10]. До процесу постановки вперше були залучені художники-студенти Харківської державної академії дизайну і мистецтв, які мали під час перегляду читань зробити нариси сценічного оформлення, що потім могло б бути використано у майбутній постановці. Крім того, відбулись обговорення «Яким бути дитячому театру» та зустріч для батьків, педагогів, психологів і

професіоналів зі сфери театру «Батьки і діти: Мова спілкування і шлях до розуміння».

На закритті фестивалю пройшов масштабний десятигодинний захід «Ніч в театрі». У програмі були не тільки вистави для дітей, а й багато інших заходів, цільовою аудиторією яких переважно була молодь. Таким чином організатори фестивалю хотіли «дерадянізувати» ТЮГ та зацікавити юнацьку аудиторію у відвідуванні театрів. Цілу ніч на шести локаціях Харківського театру для дітей та юнацтва (головна сцена, велике фойє, мале фойє, гардероб, 18 і 74-ті аудиторії) відбувались вистави, перформанси, акції, читання сучасної драматургії, майстер-класи, концерти та інші заходи [57].

За результати осіннього туру II сезону фестивалю «АртТЮЗарт» до другого етапу пройшли сценічні читання:

- 1) «Пісочниця» Г. Махмудов, режисер – Роман Сальніков (Полтава).
- 2) «Телеграма» Олег Михайлов, режисер – Ірина Гарець (Полтава).
- 3) «Морська принцеса» О. Зайцев, режисер - Маргарита Бордіян (Харків).
- 4) «Модернізація чудес» Друзі Ейнарда, режисер – Лариса Краля (Харків) [10].

На наступному етапі фестивалю переможці мали представити вистави, для реалізації яких ХТДЮ та куратори-режисери надавали підтримку молодим режисерам у постановках. Кураторами-режисерами стали Володимир Гориславець та Олександр Ковшун. Завданням куратора було допомогти молодому режисеру якнайшвидше освоїтися в режисерській професії. А театр надавав можливості для репетицій та оформлення вистав із вільних ресурсів театру (костюми, декорації, бутафорія) [10].

Навесні 2015 року програма фестивалю-лабораторії дитячої драматургії «АртТЮЗарт» тривала два місяці з початку квітня до кінця травня і містила покази вистав переможців попереднього фестивалю, конкурсну програму читань нових п'єс, позаконкурсну програму та «Ніч в

театрі», яка цього разу відкривала фестиваль. Протягом 10 годин нічної програми відбулося більш як 20 заходів: вистави, перформанси, читання та ін. – відкриття Tsokotukha Fly Show; «Територія історій» - читання сучасної драматургії, модератори Ю. Масалітін та І. Гарець; «Мойдодир» – IV курс ХНУМ ім. Котляревського, актори театру анімації, реж. С. Фесенко; «Вій» – V курсу ХНУМ ім. Котляревського, актори театру анімації, реж. О. Коваль; «На перші гулі» – V курсу ХДАК, реж. В. Мізак; «Місто, де я», реж. Баракуда; «Дитинство не вчасно» М. Курочкін, реж. І. Сафіна, театр «Котелок»; «Маленький принц». Панк-театр «Новий Харків»; перформанс плейбек-театру «Живе дзеркало»; «Плей лист театр» студія ПолТела (Полтава). Крім того, майстер-класи, тренінги та обговорення – анімаційний тренінг «Пожвавлення на раз, два, три!» від Є. Опяти та О. Супрун; театральний тренінг «00:00» Р. Саркісян та О. Апчел; «Маска-детонатор» – тренінг з комедії дель арте від «Комедійної майстерні» (С. Гарібашвілі та М. Коренєва); танцювальна фольклораторія від О. Приступ; концерти – «Вокальне відродження» О. Малацковська та К. Безугла; «Достоевський FM»; «Цимбандо»; BANDURBAND [10].

А з квітня по червень відбулись такі заходи: вистава «Нитковий переворот» (Малий театр маріонеток), «Мумій трель» (АМ «Чорний кабінет», ХНУМ ім. І. Котляревського, реж. О. Коваль), блиц-читка «Русалонька та дракон» (І. Гарець, К. Закорецька), блиц-читка «Вуличні ліхтарі» (С. Дмитренко), блиц-читка «Дитинство не вчасно» (І. Сафіна), «Пісочниця» (реж. Р. Пивоваров та М. Заботіна), «Телеграма» (реж. І. Гарець), «Морська принцеса» (реж. М. Бордіян), «Скоморохи» (реж. К. Малініна), «По пухнастих слідах» театр-студія «Халабуда» реж. Є. Мартиненко, «Дитячий світ - це вам не іграшки» (Школа магії театру, реж. Я. Зеленська), «Вій» (5 курс ХНУМ ім. І. Котляревського, реж. О. Коваль), мюзикл «Коло життя», муз. О. Малацковська, вокал К. Безугла, реж. Я.

Зеленська, а також відбувся драматургічний семінар К. Малініної та майстерклас з комедії дель арте С. Гарібашвілі та М. Коренева [10].

Останній захід фестивалю відбувся 4-го грудня 2015 року, це була «Ніч з АртТЮЗАрт: Привиди в театрі», де глядачам було запропоновано прийти в костюмах [101]. У програмі «Ночі» було:

Вистави, перформанси, читання та ін. – «Під небом балаган, над балаганом небо» реж. О. Дмитрієва, «ZЛАТОМІСТО» Театр сучасного діалогу (Полтава) реж. Г. Джикаєва, «Там за дверима» ХТДЮ реж. С. Кондратьєв, «Розмір» Кімната-Т реж. О. Сомова, перформанс плейбек-театру «Живе дзеркало», «Будинок мрії» театр «Котелок», реж. Яна Зеленська, «Зелене поросся» моновистава О. Шевченка, «Джонатан Лівінгстон» Майстерня «55» ХНУМ ім. Котляревського, реж. М. Бораковська, «Ochnis» команда «ДЕХТО», «Хмарно» ХНУМ ім. Котляревського IV курс актори театру ляльок, реж. Ю. Білинська.

Майстер-класи, тренінги та обговорення – «Опівнічні витребеньки з власним голосом» І. Кобзар, вокально-тілесний тренінг О. Ксендзовська та О. Кузіна, «Нічний Заміс ТІСТО» М. Бораковська, І. Ключник, О. Апчел, О. Черкашина;

Концерти – Busicata, «КУля», «БН. Будем називатися», Хор Самотніх Сердець Сержанта Пеппера, Програма «Дорога на алькасар» Дует «Аль-Кабір», проєкт П'ятницяДрібСубота. [10].

На жаль у 2016 році фестиваль не був продовжений. Звісно суміщати все це з репертуарною діяльністю важко, зокрема через те що фестиваль повністю відбувався за власні кошти театру та організаторів. Проте набутий досвід був безумовно корисним для подальшої діяльності в т.ч. і проєктної. І хоча тут ініціатором виступав не сам театр, проте його участь була важлива для реалізації проєкту. А сам театр вперше відкривав для себе подібний формат роботи.

У 2015 році за підтримки Goethe-Institut, Генерального та Почесного консульств ФРН та Дому Нюрнберга в рамках програми «Східного партнерства» відбувся україно-німецький проєкт, в межах якого німецьким режисером Маркусом Бартлем та художником Філіпом Кіфером, в театрі була здійснена постановка за романом Сергія Жадана «Депеш мод». Початково режисер написав п'єсу та поставив виставу у Німеччині у 2006 році, а щоб підготуватись до репетицій, вони разом із художником приїжджали до Харкова. У 2015 році Goethe-Institut запропонував М. Бартлю, Ф. Кіферу та С. Жадану перенести виставу на українську сцену. Харківський театр для дітей та юнацтва дізнавшись про таку можливість зголосився стати учасником проєкту, надати майданчик для постановки і залучити труп до участі [231].

Автор роману переклав п'єсу з німецької мови на українську, трохи підредагував і прибрав нецензурну лексику. Також Сергій Жадан брав участь у репетиціях та надавав коментарі. Серед акторів театру був проведений кастинг на участь у виставі. Ця вистава стала певним проривом і експериментом для театру як в технічному плані (на сцені постійно йшов справжній дощ), так і у мистецькому. Вистава проіснувала у репертуарі театру кілька сезонів. У 2016 році відбулись гастролі театру з у Києві, Львові (в межах театрального фестивалю «Золотий лев 2016») та Одесі.

З 2016 по 2021 рік у театрі була велика перерва у проєктній діяльності. У 2021 році ХТДЮ став партнером культурно-освітнього проєкту «БайкиХАБ». Цього ж року театр отримав грант на реалізацію соціально-мистецького проєкту «Доступний театр». Метою проєкту було створення інклюзивного театрального простору на базі Харківського театру для дітей та юнацтва шляхом адаптації вистав для глядачів з інвалідністю та надання майданчика для творчості митцям з інвалідністю. Результатом проєкту мало стати створення інклюзивного (універсального) театрального простору через:

- створення тифлокоментаря та перекладу жестовою мовою репертуарних вистав театру;
- навчання працівників театру жестової мови та створення тифлокоментаря, а під час навчання освоєння етичних норм спілкування з людьми з різними нозологіями інвалідності;
- проведення творчої лабораторії «Перетинаючи кордони» за участі людей з інвалідністю, з метою створення і показу перформансу ;
- проходження майстеркласу з музики в інклюзивному театрі та перегляд вистави «Погляд» від МТЦ «Непротоптана стежина», Львів [153].

Проект було реалізовано у партнерстві з ГО «Креавіта». Представники незалежної організації людей з інвалідністю проводили навчання для працівників театру зі створення тифлокоментаря та жестової мови. Також «Креавіта» допомогла в пошуку людей з інвалідністю для проведення лабораторії та постановки перформансу за мотивами української народної казки «Сім Гайворонів».

3.2. Музично-театральні резиденції Sxid OPERA / Схід ОПЕРА (ХНАТОБ)

Поява державного інвестора культури Українського культурного фонду підвищила інтерес до проєктної діяльності не тільки недержавних театрів, а й державних. ХНАТОБ ім. М. В. Лисенка став другим державним театром у Харкові, проте першою національною оперою в Україні, що почала впроваджувати проєктну діяльність. У 2018 році театр оголосив про ребрендинг: «Sxid OPERA / Схід ОПЕРА - нове ім'я Харківського Національного Академічного Театру Опери та Балету ім. М. В. Лисенка, що динамічно розвивається та швидко змінюється у активному пошуку свого

власного місця у глобальному музичному та театральному світі та поєднує найкращі традиції з актуальним поглядом на сучасне перформативне і музичне мистецтво» [236]. Цього ж року керівництвом було започатковано новий напрямок діяльності театру Молодіжний Музичний Хаб Схід OPERA. Це глобальна ініціатива, що заявлена харківською Оперою для створення сприятливих умов для творчого обміну, розвитку та становлення молодих талановитих музикантів, диригентів, режисерів, балетмейстерів, співаків, акторів, танцюристів, художників, композиторів та лібретистів. Метою започаткованих у театрі змін є становлення Схід OPERA як сучасного мультижанрового центру музичної та театральної культури, що є орієнтованим на промоцію актуальної української та світової культури серед молодіжної аудиторії [236]. Ініціатива Молодіжний Музичний Хаб Схід OPERA реалізується у рамках Програми підтримки українських студій ім. Лисяка-Рудницького Українського інституту та Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» [105].

Першим проектом новоствореного хабу став Конкурс молодих композиторів, що проходив у 2018 році за підтримки Українського культурного фонду. Конкурс проходив у два етапи: перший – надсилання заявок, нот, та короткого уривка композиції; другий – публічне виконання конкурсного твору [90]. У складі міжнародного журі були: Річард Кемерон Вулф (Сша); Катажина Брохоцка (Польща); Августин Кастілья-Авіла (Іспанія/Австрія); Армен Калоян (Україна); Дмитро Морозов (Україна); Сергій Пілютіков (Україна) [15].

Започаткувавши перший в Україні конкурс театр став в авангарді сучасної української опери. «Дуже важливо відзначити роль Схід Опера, тому що саме тут сьогодні закладається майбутнє оперного мистецтва в Україні. Я захоплений цією ініціативою і захоплений Україною, тому що далеко не в кожній країні Європи сьогодні є такий конкурс. Ви ще самі,

можливо, не розумієте, що ви зробили, адже сюди можуть з'їжджатися композитори з усього світу» - зазначив член журі Августин Кастілья-Авіла (Іспанія/Австрія) [178]. Цим проєктом, які наступними театр привернув увагу молодих митців до можливостей класичної культури України та почав рух на утворення спільноти молодих оперних митців навколо власної інституції.

У 2020 році театр став учасником інноваційного для театральної спільноти України проєкту «Гендерний аудит для театрів», що увійшов до топ-5 найкращих проєктів у секторі перформативного та сценічного мистецтва, реалізованих за підтримки Українського культурного фонду [32]. Проєкт реалізовувався ГО «Сучасна жінка» у партнерстві з Yasno Research & Consulting Group та Схід OPERA. Мета дослідження полягала у визначенні стану гендерної рівності шляхом проведення гендерного аудиту та розробки Плану гендерної рівності для забезпечення більш справедливих умов праці для жінок і чоловіків, які працюють у театрі [32]. Для цього було проведено 5 фокус-групових дискусій з елементами прямого невключеного спостереження (творчий персонал, технічний та адміністративний персонал) та 5 глибинних експертних інтерв'ю з керівним складом ХНАТОБ, а також анкетне опитування співробітників [31].

Гендерний аудит продемонстрував – незважаючи на те, що в театрі є всі законодавчо визначені документи для регулювання прав та обов'язків персоналу, значна кількість співробітників та співробітниць театру недостатньо поінформована про свої права та можливості для їх захисту [31]. І хоча питання гендерної рівності набувають все більшої актуальності, державні структури нерідко залишаються осторонь їх обговорення, висвітлення та виправлення ситуації. Це однозначно свідчить не тільки про готовність театру до нових партнерств та експериментів, а також про готовність вести розмови на складні соціальні теми. До слова, Схід OPERA, став першим державним театром Харкова, що встановив спеціалізований підйомач для колісних крісел та обладнав інклюзивний вхід для глядачів.

У 2020 році, в межах діяльності Молодіжного музичного Хабу, театр реалізував проєкт Перша Українська Музично-Театральна Резиденція за підтримки УКФ. У цьому проєкті команда театру фокусувалась на повному циклі створення творчими командами камерних оперно-балетних вистав; поєднувала творчі конкурси, концептуалізацію, написання музики та лібрето, навчальний, репетиційний та постановчий процес, прем'єрний показ та просування. Проєкт став наступним кроком у реалізації стратегії розвитку національного театру опери та балету Схід ОПЕРА як європейського центру розвитку, продукції та просування сучасної української музично-театральної культури, поєднував можливості державної культурної інституції та творчий потенціал молодих митців, напрацьовував технології та спільний досвід співтворчості, створював умови для інтернаціоналізації української культури [105].

«Резиденція є унікальним для України інституційним проєктом, і для нас є вкрай важливим отримати фінансову підтримку від Українського Культурного Фонду, співпрацювати з нашими партнерами – Асоціацією «Нова Музика» (Одеса), Музеєм Бориса Лятошинського (Житомир) та незалежною медіагрупою Накипіло, а також із зірковим складом тьюторів», - наголошував тодішній генеральний директор-художній керівник Схід ОПЕРА Олег Оріщенко [221]. У межах проєкту були проведені Конкурс Композиторів, Конкурс Лібретистів та Резиденція Схід ОПЕРА. Програма резиденції передбачала утворення команд з відібраних конкурсним шляхом режисерів, композиторів, художників, проєктних менеджерів тощо. Молоді митці проходили цикл освітніх програм з музичного театру та оперного мистецтва. У творені творчі команди під керівництвом тьюторів розробляли концепцію постановки сучасної камерної опери, яку презентували у фіналі. Експерти резиденції відібрали дві концепції, які пізніше були реалізовані на сцені Схід ОПЕРА – «Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом!» (прем'єра 22 жовтня 2021) та містична камерна опера «Медіум» (прем'єра 23

жовтня 2021). Таким чином Схід ОПЕРА не тільки продовжила проєктну діяльність, а й значно її масштабувала.

У 2021 році також за підтримки Українського культурного фонду відбулась Музично-театральна резиденція «Light & Space». Вона стала продовженням роботи Молодіжного музичного хабу СХІД ОПЕРА. До участі цього року запрошувались художники з освітлення, режисери, сценографи. Сама резиденція була направлена на опанування нових знань у сфері цифрових технологій сценічного світла, розвинення навичок при розробці світлової партитури оперно-балетної вистави. Вона поєднувала творчі конкурси, лекції, воркшопи, пітчинг, практичну роботу над власними проєктами, прем'єрний показ робіт у вигляді світлового шоу під супровід симфонічного оркестру [92]. Тьюторами резиденції стали спеціалісти оперного мистецтва, медіатехнологій, сценічного освітлення, сценографії та організації світлових шоу.

Харківський національний театр опери і балету ім. М. В. Лисенко почав свою активну проєктну діяльність у 2018 році і за наступні 3 роки реалізував три масштабні та змістовні проєкти. У рамках трансформації театр також почав освоювати величезну територію свого приміщення і відкрив іще 3 сценічних майданчики: камерна сцена у фойє, сцена просто неба з тильної сторони будівлі та лофт у одному з технічних приміщень театру. Кожен з цих проєктів є частиною єдиного процесу створення активного сучасного музично-театрального середовища, центром якого є сам театр.

3.3. Старт проєктної діяльності Харківського державного академічного театру ляльок ім. Афанасьєва

Харківський державний академічний театр ляльок ім. Афансьєва зробив свої перші кроки у впровадженні проєктної діяльності лише навесні 2022 року, проте вже за один рік встиг реалізувати три проєкти. Після тривалої зупинки роботи театру, через початок повномасштабної війни, в середині квітня театр вирішує відновити діяльність. «Якийсь час ми були розгублені - чи варто грати, що грати, де грати, як грати? Як говорити, зокрема, з дітьми, які пережили і переживають увесь цей жах війни. Але усвідомили, що театр не відповість на ці питання, не зустрівшись з нашими глядачами, не відчувши їхнього сьогоденного запиту, не побачивши їх очей. Тому для себе ухвалили рішення відновити гру», – Оксана Дмитрієва [235].

Першим проєктом театру стали покази вистав для дітей, що проживали в той час у метро. Ці покази стали частиною проєкту «СПІЛЬНО. Точки зустрічі», що втілює Фонд «Професійний розвиток Харкова» та ЮНІСЕФ [2]. У квітні та травні труппа театру здійснювала покази дитячих вистав на всіх станціях харківського метро, де, як відомо, люди ховалися від обстрілів. З кінця травня також здійснювались покази вистав у селах та містечкам Харківської області, де тимчасово перебувають діти та дорослі з небезпечних чи окупованих регіонів [62]. Таким чином театр намагався відновити роботу поєднуючи мистецтво і соціально активну позицію керівництва театру.

У грудні 2022 року відбулась спільна Лабораторія-Резиденція Харківського театру ляльок та Львівського академічного обласного театру ляльок. «Почали обговорювати, як підтримати театр міста Харкова, який зараз не працює в тому обсязі як повинен працювати театр, ну і стали шукати тему, яка зараз була б актуальна і важлива. Тему, яка б зацікавила обидва колективи. І ми подумали, що найкраща історія зараз – це вертеп. Це важлива тема – підтримання світла, Бога, ну і взагалі вбити Ірода нам потрібно», – Оксана Дмитрієва [84]. Результатом резиденції стала спільна постановка на

тему вертепу. Прем'єра вистави «Вертеп» відбулась 24 грудня на сцені Львівського театру ляльок. У цьому проєкті вперше відбулась співпраця двох державних театрів з різних регіонів країни, а також вперше режисерка О. Дмитрієва співпрацювала з художником Костянтином Зоркіним, який виготовив ляльок та реквізит для вистави. Фінансування проєкту здійснювалося зі Стабілізаційного фонду культури та освіти 2022 Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини та Goethe-Institut [51]. За словами режисерки вистави Оксани Дмитрієвої, ідея вертепу особливо актуальна через дійсність, яку проживають українці. Ця вистава має надихнути людей на Перемогу.

«Цей вертеп не є звичним та традиційним, оскільки у ньому немає слів. Автори комунікують з глядачем через символи та традиційну різдвяну музику, основою якої є колядки та використання різних перкусій. Тема Різдва використана для осмислення тих подій, які зараз відбуваються у розірваних війною регіонах України. Історія боротьби Добра і Зла прямо поєднується із сьогоденними реаліями та об'єднує своїм смисловим полем всю країну» [210].

Окрім показу у Львові вистава також увійшла у репертуар ХДАТЛ ім. Афанасьєва, а також була показана на гастролях у Києві та Полтаві. А також зараз є у лонглісті Фестивалю-премії «Гра».

У січні ХДАТЛ ім. Афанасьєва ініціював проведення в Харкові міні-фестивалю «Вертеп-Схід», що відбувся за підтримки Goethe-Institut та Харківського Будинку Нюрнберга. У програмі були театральні вистави — Вертепи харківських, київських акторів, вистава, що була створена в співпраці Харківського та Львівського театрів ляльок; відеопокази анімаційних вертепів; концерт хорової музики; лекція; майстер-клас з колядок та щедрівок; виставки і перегляд фільму [150]. «Для нас важливо, що тема Різдва, традиційного Вертепу об'єднує митців з різних міст – Харкова, Києва, Львова. Фестиваль синтезує сучасне театральне, візуальне мистецтво,

музику та українську традиційну культуру. Христос народжується щорічно, і народжується в Україні, яка зараз розтерзана війною. І це дає натхнення продовжувати жити, продовжувати творити, дає віру в неодмінну перемогу Світла та Добра» [33].

Державні харківські театри поволі долучаються до проєктного руху. Найбільш ґрунтовним та цілеспрямованим рухом в сторону розвитку такого виду діяльності відзначився ХНАТОБ ім. М. В. Лисенка/ Схід Опера. Впроваджуючи нове брендування та розвиток новітнього напрямку активності театру, команда знайшла можливість реалізації свого задуму Молодіжного музичного Хабу саме в проєктній діяльності. Схід Опера єдиний державний театр, що використовує проєкти як спосіб реалізації конкретної довгострокової мети.

Харківський театр для дітей та юнацтва попри відкритість до нових ідей на початку активізації проєктної діяльності та вже набутого досвіду реалізації у партнерстві досить масштабних проєктів, від часу перших активностей у 2013-2015 рр. за весь час реалізував тільки один проєкт у 2021 році. Що відображає велике бажання і відкритість творчої команди та керівництва театру до впровадження нових видів діяльності. Проте наявні й складнощі у зрушенні громіздкої системи державного театру.

Харківський державний академічний театр ляльок ім. В. Афанасьєва почав впроваджувати проєктну діяльність тільки в 2022 році. Проте вже за рік реалізував три проєкти за підтримки міжнародних донорів. Така інтенсивність опанування нового виду діяльності пов'язана, зокрема з необхідністю активного пошуку нових можливостей для збереження та розвитку театру в умовах війни і недостачі державного бюджету. Але важливим аспектом такої ініціативи театру ляльок є в першу чергу розвиток можливостей для мистецького розвитку та висловлення.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було опрацьовано основні теоретичні та наукові матеріали з проєктної діяльності в сфері культури і мистецтва. А також значну кількість матеріалів, джерел та ресурсів, які висвітлюють проєктну діяльність харківських театрів. Дослідження підтвердило, що попри активний розвиток проєктної діяльності в театрі це явище досі теоретично не осмислено. Серед театрознавчих дописів та розвідок аналізу здебільшого підлягає кінцевий театральний продукт проєкту – вистава. Тоді, як сам проєкт, його сутність, низка комплексних заходів та різні види активностей, що відбувались у процесі створення цього мистецького продукту залишаються, поза увагою рецензентів. Хоча ці процеси мають не меншу значимість не тільки для вистави, а й для розвитку театрального мистецтва в цілому.

Крім того, попри наявність великої кількості практичних посібників з провадження проєктної діяльності, а саме грантового менеджменту як джерела можливостей для інституцій усі вони написані для абстрактної культурної інституції. Театр як синтетичний вид мистецтва очевидно потребує окремого практичного скерування в проєктній діяльності, адже ці посібники не розкривають повною мірою всієї специфіки та можливостей такої активності в галузі перформативного мистецтва.

На основі використаних джерел та ґрунтовного дослідження проєктної діяльності в театрах було визначено основні поняття. А саме:

- Театральний проєкт;
- Проєктний театр;
- Проєктна діяльність в театрі.

Історія діяльності найдавнішого проєктного театру Харкова театру-студії «Арабески» налічує вже 30 років. На цей час вони мають найбільшу мережу міжнародних партнерів та фондів, що підтримували їх проєкти, хоча

найбільший сплеск активності іноземних донорів на території України відбувся в середині 2010-х рр. Попри те, що театр часто сприймався відокремлено від загального театрального процесу міста, його проєкти викликають великий розголос. Разом з Центром сучасного мистецтва «Нова сцена» «Арабески» пробивали шляхи до освоєння новітніх методів діяльності театру, розширення поняття театр як виключно інституції, що ставить вистави. Під впливом діяльності двох театрів відбувалося формування нового типу театру як інституту соціокультурного та мистецького впливу.

Найактивніше ці ідеї зазнали розвитку на етапі активізації проєктної діяльності харківських театрів у 2010-2020 рр. На рубежі великих соціополітичних змін відбувалось переосмислення ролі театру у житті суспільства, а від цього і відбувалась зміна форми ведення театральної діяльності. Саме в цей період з'являється велика кількість легкомобільних незалежних проєктних театрів, що визначаючи свої основні напрямки діяльності, здійснювали реалізацію довгострокових цілей соціокультурного впливу задля зміни та розвитку суспільних та культурно-мистецьких процесів у форматі проєктів. «Театр на Жуках», театр «Defacto», ПТЦентр, театр «Нафта» та театр «Публіцист» як найактивніші учасники розвитку проєктної діяльності втілювали соціально-мистецькі, освітні, та культурно-мистецькі проєкти, які ставали реалізацією їх мети у короткостроковій перспективі.

На противагу незалежним інституціям державні театри дуже складно впроваджують проєктну діяльність. Єдиний на цей час харківський театр, який цілеспрямовано входив у новий вид активності це Харківський національний театр опери і балету ім. М. Лисенка / Схід Опера. Саме завдяки короткотривалим проєктам театр зміг почати реалізовувати свій план розвитку Молодіжного музичного Хабу Схід Опера. Харківський театр для дітей та юнацтва попри відкритість і зацікавленість все ж зіткнувся з рядом проблем на шляху реалізації проєктної діяльності. А Харківський державний

академічний театр ляльок ім. В. Афанасьєва попри довге ігнорування тенденцій розвитку проєктної діяльності, все ж знайшов свій імпульс та мету, що спонукала до активних пошуків в цій сфері. Попри несприятливий час театр найбільш інтенсивно і успішно впроваджує проєктну діяльність серед усіх державних театрів міста.

За результатами проведеного дослідження ми можемо стверджувати, що проєктна діяльність харківських театрів має довгу і плідну історію, що проходила різні етапи інтенсифікації та планомірного розвитку. Важливими передумовами для активізації ставали здебільшого гострі соціально-політичні процеси в країні та поява на ринку грантодавців нових вітчизняних або міжнародних фондів-донорів. З кожним роком все більше і більше театрів знаходять у такому виді діяльності можливість втілення своїх задумів та перспективи соціокультурного та мистецького розвитку, зокрема у налагодженні міжрегіональної та міжнародної співпраці. Все це у сукупності факторів впливає на театральний процес в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашидзе М. Культурні діалоги. Опера «Чоловік, що сплутав дружину з капелюхом». «I-UA.tv». 2020. URL: <https://i-ua.tv/programs/abashidzeua/27212-kulturni-dialohy-opera-cholovik-shcho-splutav-druzhynu-z-kapeliukhom>.
2. Актори театру ляльок зіграли у метро Харкова дві вистави для дітей «Суспільне Новини». 2022. URL: <https://suspilne.media/229511-aktori-lalkovogo-teatru-zigrali-u-metro-harkova-dvi-vistavi-dla-ditej/>.
3. Альтернатива. Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2021. URL: <https://ucf.in.ua/archive/61f118b2f5afaa09da61822b>.
4. Аналітична записка за результатами дослідження Гендерний аудит для театрів – Харків: ХГНО «Сучасна Жінка», 2020. – 165 с.
5. Аналітично-соціологічне дослідження. Український театр: шлях до себе Здобутки. Виклики. Проблеми – Київ: ГО «Культурна Асамблея», 2018. – 145 с.
6. Андрухович Т. Харків-Варшава – спільна театральна справа. Розмова із Світланою Олешко і Міськом Барбарою. «Наш вибір». 2015. URL: <https://naszwybir.pl/oleshko-barbara/>.
7. Анонс «Харків'янам пропонують долучитися до «свіжого» театру». 2015. Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив».
8. Анонс «Курбас. Технології». На початку грудня в Харкові проходитиме освітній мистецький фестиваль. 2020. Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив».
9. «Аполлон Мусагет». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2019. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5eefbd090ee0e55f66695ec3>.

10. АртТЮЗАрт. Facebook спільнота «АртТЮЗАрт». 2017. URL: <https://www.facebook.com/groups/arttyuzart/permalink/1475494679351666/>.
11. АртТЮЗАрт. «057.ua». 2013. URL: <https://www.057.ua/afisha/41626/arttuzart>.
12. Бавикіна В. Жадан і подвиг місцевого масштабу. УП.Культура. 2015. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2015/10/29/202420/>.
13. Бондаренко В. Харків'ян запрошують на психологічну виставу (відео). Медіагрупа «Об'єктив». 2019. URL: https://www.objectiv.tv/objectively/2019/01/16/harkiv-yan-zaproshuyut-na-psihologichnu-vistavu-video/?fbclid=IwAR2ni8EeDDAtqwpd-mQ6tBWf3dReCkA8bWe8Aic2_4raQ2dpQo4P-RP1B5Q.
14. Британський режисер, що поставив у Лондоні виставу про Майдан, дасть українським студентам майстер-класи з документального театру. Веб сайт «Театр на Жуках». 2015. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2015/09/26/brytanskyj-rezhyser-shho-postavyv-u-lon/>.
15. Буклет «Молодіжний музичний хаб Схід Опера – конкурс композиторів» Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М.В. Лисенка / Схід Опера. 2018. URL: https://skhidopera-hub.com/doc/konkurs_buklet_small.pdf.
16. Буклет «Фестиваль Non Stop Media 2014». NONSTOPMEDIA. 2015. С. 16.
17. Бурнашов І. Сучасність опери: класичне мистецтво у часи пошуків та експериментів (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами). І. Бурнашов. – Київ: НБУ імені Ярослава Мудрого, 2019. – 15 с. – (ДЗК). – (Випуск 6/4).

18. В театрі «Арабески» - прем'єра. Дають п'єсу Сергія Жадана. mediaport.ua. 2010. URL: https://www.mediaport.ua/news/culture/69781/v_teatre_arabeski_-_premera_dayut_pesu_sergeya_jadana.
19. Васюков К. Назад у дитинство: Проєкт «Українські діафільми». Інтернет ресурс WoMo. 2020. URL: <https://womo.ua/nazad-u-ditinstvo-pro-proyekt-ukrayinski-diafilmi/?fbclid=IwAR2U2WqMui7mI7-KdPGOJvTOFLdX26fanfxCSyxGhvAWleH1pgvCTIaGcCg>.
20. Вистава «Арабесок» у трьох залах і музика «без звуку». mediaport.ua. 2011. URL: https://www.mediaport.ua/news/culture/77295/sp_ekta_kl_arabesok_v_trh_zalah_i_muzyika_bez_zvuka.
21. Вистава «Депеш Мод» за романом Сергія Жадана. «Lviv online». 2016. URL: <https://lviv-online.com/ua/events/theatre/vystava-depesh-mod-za-romanom-serhiya-zhadana/>.
22. Вистава «ДПЮ». «ГуРу». 2018. URL: https://afisha.guru.ua/ua/event-11903-spektakl_%C2%ABdpyu%C2%BB.
23. Вистава «Монолог про найважливіше» (Театр «Арабески») та дискусія «Що виживе, те й буде?». Vgorode. URL: <https://kh.vgorode.ua/event/teatry/1254058-vystava-monoloh-pro-naivazhlyvishe-teatr-arabesky-ta-dyskusiia-scho-vyzhyve-te-y-bude>.
24. Вистава-ораторія «Наркомати». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2021. URL: <https://ucf.in.ua/archive/61efc3994e9aa1568745cf14>.
25. Вистава-концерт «Монолог про найважливіше» із Міськом Барбарою. Громадське. Волинь. URL: <https://hromadske.volyn.ua/vystava-kontsert-monoloh-pro-nayvazhlyvishe-iz-mis-kom-barbaroiu/>.
26. Відеозапис вистави «ДПЮ». YouTube канал «Лінія Згоди». 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5lzsrb352Wk>.

27. Війна в Україні. Харків: Театр ляльок грає для дітей, які живуть у метро через обстріли. YouTube канал «Новини Харкова та України Вісті Ньюс». 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Dbnw8IvVK0Y>.
28. Вічна українська турбулентність. Посестри. Часопис №9. 2022. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no-9/statya/vichna-ukrainska-turbulentnist>.
29. «Внутрішнє переконання» та «Ресторан Україна». Перформанси про корупцію. «ProstirUA». 2017. URL: <https://www.prostir.ua/event/vnutrishnje-perekonannya-ta-restoran-ukrajina-performansy-pro-koruptsiyu/>.
30. Гайворонська О. Чи оживе «Мертвий півень»? Місько Барбара ніколи не каже ніколи. Українська правда. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2018/11/22/234212/>.
31. Гендерний аудит для театрів. Yasno Research & Consulting Group. 2020. URL: <https://yasno-group.com/uk/case/gendernij-audit-dlja-teatriv/>.
32. Гендерний аудит для театрів. ГО «Сучасна жінка». 2020. URL: <https://www.womanactual.org/ua/projects/genderaudit/>.
33. Глушко Д. У Харкові триває різдвяний мініфест «ВертепСхід» – фото. Незалежна медіа платформа «Гвара медіа». 2023. <https://gwaramedia.com/u-harkovi-trivaie-rizdvyanij-minifest-vertepshid-foto/>.
34. Головненко А. #запідтримкиУКФ. Український Тиждень. 2019. URL: <https://tyzhden.ua/zapidtrymkyukf/>.
35. Головненко А. Кінець удавання: мапи ідентичності українського (а)театру. Театральний портал Theatre. 2017. URL: <https://teatre.com.ua/modern/inets-udavannja-mapu-identychnosti-ukrajnskogo-a-teatru/>.
36. Головненко А. Перформативне і сценічне мистецтво #запідтримкиукф у 2018 році. UACulture. 2019. URL: <https://web.archive>

- .org/web/20200713000553/https://uaculture.org/texts/performatyvne-i-sczenichne-mystecztvo-zapidtrymkyukf-u-2018-roczy/.
37. Грищенко О. Завтра у Харкові – фестиваль «Я та Села Брук». «STATUS QUO». 2015. URL: https://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/24.02.2015/zavtra_v_harkove_festival_ya_i_sela_bruk?fbclid=IwAR12_paBpG84cd0C-b4q5kQ0e0_a7KHsflPuQRt4uakhCZYAFCdjwgtiaGc.
38. Грузинський колектив проведе в Харкові майстер-класи з національного танцю. «Театр на Жуках». 2015. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2015/09/10/gruzynskiy-kolektyv-provede-v-harko/>.
39. Гуш Ю. Слухати картини та бачити діалоги: Як інклюзія зрідка «заглядає в культуру» Харкова (ФОТО). Діпо.Харків. 2019. URL: https://kh.depo.ua/ukr/kh/sluhati-kartini-ta-bachiti-dialogi-yak-inklyuziya-zridka-zaglyadaye-v-kulturu-harkova-foto-20190131908590?fbclid=IwAR09iiV0NJy9gJUdZql50EIJLuwmA-GWpgho21dc_-Vy2GCUETr8iCYLRCl.
40. Дебати в театрі. №1. Червоний Елвіс. mediaport.ua. 2010. URL: https://www.mediaport.ua/articles/69715/debatyi_v_teatre_1_krasnyiy_elvis.
41. «Депеш Мод» по-українськи: у Києві відбувся єдиний показ легендарної вистави Жадана. 5 канал. 2016. URL: <https://www.5.ua/kultura/depesh-mod-poukrainski-u-kyievi-vidbuvsia-iedyniy-pokaz-lehendarnoi-vystavy-zhadana-126176.html>.
42. Десятерик Д. Смак неможливого. Спогади про Харківській ЦСМ «Нова Сцена». ЦСМ «Нова сцена». 2019. URL: <https://novascena.org/smak-nemozhlyvogo-spogady-pro-harkivskij-czsm-nova-scena/>.
43. Дикань Ф. У Харкові з'явився свій журнал про мистецтво. mediaport.ua. 2006. URL: https://www.mediaport.ua/news/culture/32692/v_harkove_poyavilsya_svoy_jurnal_ob_iskusstve.

44. Дитячий театральний фестиваль стартує з «Ночі». Медіагрупа «Об'єктив». 2015. URL: <http://archive.objectiv.tv/280315/111715.html>.
45. Дігалевич Н. Альтернативне культурне пальне – ТЕАТР «НЕФТЬ»: не храм мистецтва, а лабораторія діалогу. Незалежна медіа платформа «Гвара медіа». 2021. URL: <https://gwaramedia.com/teatr-neft/>.
46. Документальний мінісеріал «Дванадцять Офелій». Веб сайт "Сучасна жінка". URL: <https://www.womanactual.org/ua/projects/twelweophelias/>.
47. Дорофеєва О. Нові формати, українські традиції та суспільно-важливі теми. Чому вистава «Русалчин ставок» – це не тільки про театр. Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/city/rusalchin-stavok/>.
48. Дорошенко В. Прес-конференція "Театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук-2017» (звіт. «STATUS QUO». 2017. URL: https://www.sq.com.ua/news/fotoreportazh/17.03.2017/press_konferentsiya_teatralnyy_fresh_festival_ya_i_cela_bruk_2017_otchet?fbclid=IwAR35d0xG0nvcgo2Gsf8G3YyYa-BG-ddsfZL0Anux4eIgkxC0gt-xF712VGY.
49. ДПЮ. Театр «Прекрасні квіти». 2017. URL: <https://ua.gobananas.com.ua/show/dpyu>.
50. Жінки і цифри. Веб сайт «Сучасна жінка». 2021. URL: <https://www.womanactual.org/ua/women-and-figures/>.
51. За підтримки німців: Львівський та харківський театри ляльок показали спільну виставу «Вертеп» | Новини. «Активіст». 2023. URL: <https://aktivist.in.ua/za-pidtrimki-nimciv-lvivskii-ta-harkivskii-teatri-lialok-pokazali-spilny-vistavy-vertep-novosti-lvova/>.
52. Звіт про діяльність Харківського Будинку актора ім. Леся Сердюка НСТДУ за 2017-2021 рр. Неописаний документ з архіву Харківського міжрегіонального відділення НСТДУ. – 2022. – С. 16.

53. Згадати все: театральні підсумки 2018 року у Харкові. Медіа-проект Read.Me. 2021. URL: <https://www.facebook.com/notes/701230577267176/>.
54. Іванов О. 25-ти річчя театру «Нова сцена». «STATUS QUO». 2017.
URL: https://www.sq.com.ua/ukr/news/lichnost/14.01.2017/nikolay_osipov_my_sami_doveli_situatsiyu_do_togo_cho_poluchili_publicu_ne_zhelayus_chuyu_dumat.
55. Івановська Н., Шульгіна В., Яковлев О. Соціокультурне проектування в мистецтві: теорія та практика. Підручник.– Київ: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2018. – 196 с.
56. Інклюзія та пошук нових акторів: що чекати на фестивалі «Я і Села Брук». Медіагрупа «Накипіло». 2018. URL: <https://nakipelo.ua/ru/inklyuziya-i-poisk-novyh-akterov-cho-ozhidat-na-festivale-ya-i-sela-bruk?noamp=mobile>.
57. Інтерв'ю з Я. Зеленською від 20.11.2022. З особистого архіву автора.
58. Інтерв'ю з Н. Хижною від 17.11.2021. З особистого архіву автора.
59. Інтерв'ю з Р. Саркісян від 10.10.2022. З особистого архіву автора.
60. Інтерв'ю з І. Лобановою від 21.04.2023. З особистого архіву автора.
61. Інтерв'ю з Г. Старковою від 14.03.2023. З особистого архіву автора.
62. Історична довідка про проекти ХДАТЛ ім. В. Афанасьєва. 2023. Неописаний документ з архіву ХДАТЛ ім. В. Афанасьєва.
63. Історична довідка про проекти театр «Нафта». 2023. Неописаний документ з архіву театру «Нафта».

64. Історія театру. «Театр на Жуках». 2018. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/history/>.
65. Каталог авторів: Жадан Сергій. Блог про театральне життя України «Театральна риболовля». 2022. URL: <http://www.t-fishing.co.ua/product/zhadan-serhiy/>.
66. Каталог режисерів: Роза Саркісян. Блог про театральне життя України «Театральна риболовля». 2020. URL: <http://www.t-fishing.co.ua/product/sarkisyan-roza/>.
67. Керівники театру. «Театр на Жуках». URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/kerivnyky/>.
68. Коваль К. Польсько-українське мистецтво у Харкові: to be continued. mediaport.ua. 2014. URL: <https://www.mediaport.ua/polsko-ukrainskoe-iskusstvo-v-harkove-be-continued>.
69. Колискова 21 століття. ЦСМ «Нова сцена». 2020. URL: <https://novascena.org/non-fikshn-natalky-marynchak-kolyskova-21-stolittya-vol-1-shho-tebe-zakolysuye/>.
70. Конкурс композиторів. Підсумки. Медіагрупа «Накипіло». 2018. URL: <https://nakipelo.ua/konkurs-kompozitorov-itogi-2>.
71. Конкурс лібретистів Схід ОПЕРА 2020. Резиденція Схід Опера. 2020. URL: <https://www.skhidopera-hub.com/rezydentsiia-2020/konkurs-libretystiv>.
72. Конкурсна програма Українського культурного фонду Інноваційний культурний продукт Інструкція для заявників ЛОТ 3: Театр і цирк – Київ: Український культурний фонд, 2020. – 34 с.
73. Концепція театрального фреш-фестивалю «Я і Села Брук». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». – 2017.

74. Корнєв А. Я і Села Брук (День другий). Facebook спільнота ПроАРТ громадське видання. 2017. URL: <https://www.facebook.com/groups/1486408888334134/permalink/1644013972573624/>.
75. Корнєв А. Я і Села Брук 2018. Facebook спільнота ПроАРТ громадське видання. 2018. URL: <https://www.facebook.com/groups/1486408888334134/permalink/1780547815586905/>.
76. Косодій А. «Щоб позбутись СРСР – треба померти». 13 драматургів написали п'єсу про потойбічну декомунізацію. Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/city/narkomati/>.
77. Кравченко Д. Розмовний клуб, вистава та відеобайки. Режисерка Яна Зеленська про проєкт «БайкиХАБ» та популяризацію української мови. Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/people/yana-zelenska/>.
78. «Критичні дні» – не тільки про жінок... mediaport.ua. 2003. URL: https://www.mediaport.ua/news/culture/9427/kriticheskie_dni__ne_tolko_o_jenschinah.
79. КультУра: театр «Арабески». Культура з Оленою Григор'євою. – 2019. URL: https://www.facebook.com/100000619195198/videos/2265201176843833?locale=uk_UA.
80. «Культ Модерну» продовжується. «ZN.UA». 1996. URL: https://zn.ua/ART/kult_moderna_prodolzhaetsya.html#.
81. Кутовий Дмитро Едуардович. ЦСМ «Нова сцена». 2020. URL: <https://novascena.org/dmytro-kutovyj/>.
82. Куценко А. 5 причин відвідати виставу «Ресторан «Україна». «ЗМІСТ». 2019. URL: <https://zmist.pl.ua/news/5-prichin-vidvidati-vistavu-restoran-ukrajina>.
83. Львівський та харківський театри ляльок показали спільну виставу

- «Вертеп». «ZAXID.NET». 2022. URL: https://zaxid.net/lvivskiy_ta_harkivskiy_teatri_lyalok_pokazali_spilnu_vistavu_vertep_n1555178.
84. Львівські та харківські актори презентували виставу «Вертеп». «Суспільне Новини». 2022. URL: <https://suspilne.media/346492-lvivski-ta-harkivski-aktori-prezentovali-vistavu-vertep/>.
85. Міні фестиваль Вертеп-Схід. «Діти в місті». 2023. URL: <https://kharkiv.dityvmisti.ua/harkovskij-gosudarstvennyj-akademicheskij-teatr-kukol-imeni-v-a-afanaseva/minifestyval-vertepskhid/>.
86. Мініфест підліткової драми «Місто з собою». Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2019. URL: <https://www.facebook.com/events/776302229461027/776302236127693/>.
87. 4 місце поділили вистави «Депеш Мод» Харківського театру для дітей та юнацтва і «МоцАрт» Миколаївського академічного музично-драматичного театру. Facebook акаунт театрознавиці Ю. Щукіної. 2020. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0ixURAXCEFEvvccrGe4pYAEyCFohH3dLAVa1eg92pJmzvnBbXXNQ85KiYKqhmBx5Sl&id=100001036983813.
88. Місько Барбара: «Мене називають культовим, і мені від того смішно». Українське радіо. 2018. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=82420>.
89. Молодіжний музичний хаб Схід Опера – конкурс лібретистів 2020. UACulture. 2020. URL: https://uaculture.org/events/sxid_opera/.
90. «Молодіжний Музичний Хаб Схід Опера — конкурс композиторів». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f217af8cc8c33566c1a12c4>.
91. Молодіжний Музичний Хаб Схід ОПЕРА / Перша Українська Музично-Театральна Резиденція. Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2020. URL: <https://ucf.in.ua/archive/607599e6d008a06bb602cc22>.

92. Музично-театральна резиденція «Light & Space». Резиденція Схід Опера. 2021. URL: <https://skhidopera-hub.com/rezydentsiia-light-space/pro-nas>.
93. Мясникова А. «Три лисички»: як створити виставу для всіх дітей. Медіагрупа «Накипіло». 2019. URL: <https://nakipelo.ua/ru/tri-lisichki-yak-stvoriti-vistavu-dlya-vsih-ditej?fbclid=IwAR29IPGBfb5pvJjQ5weD4AtXXSejzysY8ILCn-ONI8BXFS2Odi9QJT9zGm4>.
94. Нагаєвщук А. У СХІД ОПЕРА до виступу готується інклюзивний театр. Медіагрупа «Накипіло». 2019. URL: <https://nakipelo.ua/ru/v-sxid-opera-k-vystupleniju-gotovitsya-inkluzivnyj-teatr>.
95. Нагаєвщук А. Харківська театральна резиденція чекає на твори ПРОЩастя. Медіагрупа «Накипіло». 2019. URL: <https://nakipelo.ua/ru/harkivska-teatralna-rezidenciya-chekaie-na-tvori-proshhastya>.
96. Нагірська К. Грант-менеджмент: просто про складне. Навчально-практичний посібник. 2018. – 58 с.
97. #НашДосвід Про важливість створення адаптивних вистав ми кажемо постійно. Facebook сторінка «Харківський театр для дітей та юнацтва. Офіційна сторінка». 2021. URL: <https://www.facebook.com/groups/1009651386242651/search/?q=%D1%82%D0%B8%D1%84%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%80>.
98. Наші книги. Книги видані за підтримкою Українського Культурного Фонду. ЦСМ «Нова сцена». 2020. URL: <https://novascena.org/proyekty/nashi-knygy/>.
99. Незвичайний театр із Польщі, який об'їздив майже два десятки країн, вперше виступить в Україні. «Театр на Жуках». 2012. URL:

- <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2012/03/19/neob%D1%8Bchn%D1%8Bj-teatr-uz-polshy-ob%D1%8Aezdyvshy/>.
100. Нечай О. Театр «Арабески»: перформанси в музеях і вистави у в'язницях. Проєкт «Амнезія». 2019. URL: <https://amnesia.in.ua/arabesky>.
101. Ніч з «АртТЮЗарт»: побути приви́дом та допомогти дітям (ФОТО/ВІДЕО). Медіагрупа «Накипіло». 2015. URL: <https://nakipelo.ua/ru/noch-s-arttyuzart-pobyt-privideniem-i-pomoch-detyam-foto-video-4>.
102. Нове мистецтво. Журнал «Нове мистецтво». 2006. №2. С. 45.
103. Нове мистецтво. 96% чистого театру. Журнал «Нове мистецтво». 2006. №1. С. 50.
104. Новий український музичний театр народжується у Харкові!. Синій птах. Нова сцена. 2019. URL: <http://bluebird.novascena.org/novini/46-novij-ukrajinskij-muzichnij-teatr-narodzhuetsya-u-kharkovi>.
105. Новини. Резиденція Схід Опера. 2021. URL: <https://skhidopera-hub.com/rezydentsiia-light-space/novyny>.
106. Огляд проєктів Фонду: театральні прем'єри. Український культурний фонд. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/news/premiers>.
107. Олег Оріщенко, гендиретор та худ.керівник Схід ОПЕРА запрошує 1-ї Музично-Театральної Резиденції. YouTube канал ХНАТОБ / СХІД ОПЕРА. 2020. URL: <https://youtu.be/5ODXp5LQCAU>.
108. Олейник Є. «ДПЮ»: війна за п'ять простих уроків. «LB.ua». 2017. URL: https://lb.ua/culture/2017/03/10/360745_dpyu_voyna_pyat_prostih_urokov.html.
109. Олешко С. Друг Северин. Польський інститут в Києві. 2014. URL: <http://old.polinst.kyiv.ua/year-theater/14.html>.
110. Олешко С. Театр після трансформації: Варшава-Харків. Culture.pl. 2018. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/teatr-pislia-transformatsii-varshava-kharkiv>.

111. Олійник Є. «Мій дід копав...»: Хаос пам'яті. Журнал про сучасну культуру «Korydor». 2017. URL: <http://korydor.in.ua/ua/opinions/mij-did-korav-haos-ramjati.html>.
112. Особлива галявинка від Лікаря Посміхайка. UACulture. 2019. URL: <https://uaculture.org/events/osoblyva-galyavynka-vid-likarya-posmihajka/>.
113. Офіційно повідомляємо - соціальній виставі «Та, що вмирає» бути!. Facebook сторінка «Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива». 2018. URL: <https://www.facebook.com/profile/100064902695638/search/?q=%D0%A2%D0%B0%20%D1%89%D0%BE%20%D0%B2%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%D1%94>.
114. Партола Я. Пліч-о-пліч. Україно-польський грудень у Харкові. Український театр. Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого. 2015. № 1-2-3/2015. 60 с.
115. Переверзева К. «Нас досі вчать, що єдиною причиною не прийти на репетицію є смерть»: Ніна Хижна про (не)насильницький діалог в театрі Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/people/nina-khyzhna/>.
116. Перформанс Ресторан Україна. Goethe Institut. 2018. URL: https://www.goethe.de/ins/ua/uk/ver.cfm?fuseaction=events.detail&event_id=21260026.
117. 12 пісень про свободу. Лабораторія Театру - харківський театр. 2014. URL: <https://laboratoriya.wordpress.com/spektakli/freedomsongs/>.
118. Піхтерева А. (Не)такий страшний Радянський Союз, як його малюють: вистава «Наркомати» – про один на всіх травматичний досвід. Медіагрупа «Накипіло». 2022. URL: <https://nakipelo.ua/ru/ne-takij-strashnij-radyanskij-sojuz-yak-jogo-maljujut-vistava-narkomati-pro-odin-na-vsih-travmatichnij-dosvid>.

119. Піхтерева А. «Театральне вікно до Європи»: навіщо українським студентам-театралам європейський досвід та де його застосовувати. Медіагрупа «Накипіло». 2022. URL: <https://nakipelo.ua/ru/teatralne-vikno-do-ievropi-navishho-ukrainskim-studentam-teatralam-ievropejskij-dosvid-ta-de-jogo-zastosovuvati>.
120. Піхтерева А. Кіно на стіні: у Харкові проходять покази діафільмів українською (відео). Медіагрупа «Об'єктив». 2020. URL: https://www.objectiv.tv/objectively/2020/03/11/kino-na-stini-u-harkovi-prohodyat-pokazi-diafilmiv-ukrayinskoju-video/?fbclid=IwAR11Vv1I-gw_EoucW881C5MvzQDQbIhweUAR_5v8jBZsPIGV1KMDOGaKKI.
121. Піхтерева А. Легенда стала казкою: в Театрі ляльок — прем'єра. Медіагрупа «Накипіло». 2023. URL: <https://nakipelo.ua/lehenda-stala-kazkoju-v-teatri-lialok-prem-iera>.
122. Піхтерева А. Посміятися над ворогом, радіти єдності: яким був «ВертепСхід – 2023» у Харкові. Медіагрупа «Накипіло». 2023. URL: <https://nakipelo.ua/ru/posmiiatysia-nad-vorohom-radity-iednosti-iakym-buv-vertepskhid-2023-u-kharkovi>.
123. Постановка театру «Арабески» з харківськими журналістами з різних ЗМІ. Медіагрупа "Накипіло". 2020. URL: <https://www.facebook.com/nakipelovo/videos/890027808402499>.
124. Показ вистави «Ресторан Україна» в Харкові. Facebook захід сторінки «Центр культури Київського району». 2019. URL: <https://www.facebook.com/events/%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8-%D0%BA%D0%B8%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83/%D0%BF%D0>

%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7-

%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8-

%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%

BD-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-

%D0%B2-

%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96/3120

78152828221/.

125. Поліщук Т. Оксана Дмитрієва, режисерка з Харкова: «Наше укриття зберегло життя багатьом людям». Інформаційно-політичне видання «Україна молода». 2023. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3847/164/174027/>.

126. Положення про проведення Освітнього мистецького фестивалю «Курбас. Технології». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». та ХМВ НСТДУ. – 2020.

127. Положення про проведення Освітнього мистецького фестивалю «Курбас. Технології». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». та ХМВ НСТДУ. – 2021.

128. Положення театрального фреш-фестивалю «Я і Села Брук». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». 2017.

129. Положення театрального фреш-фестивалю «Я і Села Брук». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». 2018.

130. Положення театрального фреш-фестивалю «Я і Села Брук». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». 2019.

131. Положення театрального фреш-фестивалю «Я і Села Брук». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». 2020.

132. Почалася третя, німецька частина освітньої програми «Театральне вікно до Європи–2015» за участю Мар'яни Садовської та Андре Ерлена. «Театр на Жуках». 2015. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2015/09/28/pochalasya-tretya-nimeczka-chasty-na-osvi/>.
133. Презентація проєкту «Шляхи рівняйте духові Його. Леся Українка: погляд зі Сходу» на Театральному факультеті ХНУМ ім. Котляревського. Facebook сторінка «Шляхи рівняйте духові Його. Леся Українка: погляд зі Сходу». 2021. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1030883911073821&ref=sharing>.
134. Презентація проєкту «Доступний театр». 11.11.2021р. YouTube канал «Press Club Kharkiv». 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HJ22r0NcBak>.
135. Прес-конференція, присвячена фестивалю-лабораторії Ніч з «АртТЮЗарТ». YouTube канал «Накипіло Live». 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uGgixKB5148>.
136. Пресконференція «Результати гендерного аудиту Харківського оперного театру». Facebook сторінка «Сучасна жінка». 2020. URL: <https://www.facebook.com/womanactual/videos/2998031113636363/>.
137. Прес-конференція за результатами роботи над проєктом «Синій Птах. Повернення» у Харківській Театральній Резиденції. Медіагрупа «Накипіло». 2019. URL: https://nakipelo.ua/ru/press_center/pres-konferenciya-za-rezultatami-roboti-nad-proektom-sinij-ptah-povernennya-u-harkivskij-teatralnij-rezidencii-2.
138. Про нас. Artdacha. 2018. URL: <http://artdacha.life/uk/%d0%bf%d1%80%d0%be-%d0%bd%d0%b0%d1%81/>.
139. Про фестиваль «Я і Села Брук». Медіагрупа «Накипіло». 2018. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=754690774721694.

140. Програма Освітнього мистецького фестивалю «Курбас. Технології». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив» та ХМВ НСТДУ. – 2020.
141. Програма Освітнього мистецького фестивалю «Курбас. Технології». Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив» та ХМВ НСТДУ. – 2021.
142. Програма «НОВИНИ Р1» етер від (24.02.2015). Телеканал Р1. 2015. URL://www.youtube.com/watch?v=FMwiOQOnLIE.
143. Проект «Мапи страху / мапи ідентичності». Польський інститут в Києві. 2016. URL: <https://instytutpolski.pl/kyiv/2016/07/13/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B8-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83-%D0%BC%D0%B0%D0%BF%D0%B8-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96/>.
144. Проекти Центру сучасного мистецтва «Нова Сцена». ЦСМ «Нова сцена». 2021. URL: <https://novascena.org/projekty/>.
145. Проект (управління проектами). Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82_\(%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82_(%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8))
146. Проект «Доступний театр». ГО «Асоціація багатодітних сімей АММА». 2021. URL: <http://amma.org.ua/articles/prokt-dostupnii-teatr>.
147. Проект «Доступний театр» стрімко наближається до фіналу. Facebook сторінка «Креавіта». 2021. URL: <https://www.facebook.com/pro>

file/100064553208377/search/?q=%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80.

148. Проєкт «Театральне вікно до Європи» – вперше для тих, хто вчиться оперному мистецтву. «Театр на Жуках». 2016. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2016/10/02/proyekt-teatralne-vikno-do-yevropy-v/>.
149. ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив. Facebook сторінка ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив. 2022. URL: <https://www.facebook.com/NGO.PTI>
150. Пунтус М. У Харкові проходить Різдвяний фестиваль вертепів: фото і програма. Медіагрупа «Накипіло». 2023. URL: <https://nakipelo.ua/ru/u-kharkovi-prokhodyt-rizdvianuj-festyval-vertepiv-foto-i-prohrama>.
151. Радинський О. Повсюдне радіо «Шансон», блатний жаргон та бандитські «панятія» стали знаками нашого часу, які свідчать про дивну хворобу українського суспільства... ZN,UA. 2003. URL: https://zn.ua/ukr/ART/zz_zona_zseredini.html.
152. Реєстр програми Знакові події. Архів програм Українського культурного фонду. 2021. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/5f80475605e31a7d632b5972/register?type=realized_project.
153. Реєстр програми Інклюзивне мистецтво. Архів програм Українського культурного фонду. 2021. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/5f745451e87e2424e5729472/register?type=realized_project.
154. Реєстр програми Інноваційний культурний продукт. Архів програм Українського культурного фонду. 2021. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/5f7453e0c87cb8024e11f0bb/register?type=realized_project.

155. Реєстр програми Навчання. Обміни. Резиденції. Дебюти. Архів програм Українського культурного фонду. 2020. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/5dbb7c68fecf907301282c62/register?type=realized_project.
156. Реєстр програми Навчання. Обміни. Резиденції. Дебюти. Архів програм Українського культурного фонду. 2021. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/5f74534ce171561fca57b292/register?type=realized_project
157. Реєстр проєктів-переможців конкурсної програми "Створюємо інноваційний культурний продукт" Українського культурного фонду. Архів документації Українського культурного фонду. 2019. URL: <https://ucf.in.ua/storage/docs/29052019/%D0%A0%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%96%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>.
158. 2019 рік українського театру. Харківський часопис–2. Блог про театральне життя України «Театральна риболовля». 2020. URL: http://www.t-fishing.co.ua/results/2019-rik-ukrayinsko-ho-teatru-kharkivskyy-chasopys_2/.
159. Русабров Є. «У тузі за непідробністю». 2005. Невстановлене джерело. З сімейного архіву Русабрових.
160. «Самотнє сердечко». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f21c9a7b76f307b8e7cdfa5>.
161. Саркісян Роза Володимирівна. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2021. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%8F%D0%BD_%D0%A0%D0%BE%D0%

B7%D0%B0_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8
%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0.

162. Святкова шоу-вистава «Дива Святого Миколая». Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2019. URL: <https://www.facebook.com/events/563981347736205>.
163. Сердюк А. У театрі юного глядача відбувається фестиваль «артТЮЗарт». Медіагрупа «Об'єктив». 2013. URL: <http://archive.objectiv.tv/141213/91266.html>.
164. Сині птахи. Повернення. Накипіло. Медіагрупа «Накипіло». 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-rdqIOtqb9Y>.
165. «Синій Птах: повернення». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2019. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5ef857dfceb2a368b4474fc3>.
166. Старкова Г. «Вони пречудові!» Батьки та діти діляться враженнями про виставу «Три лисички». «Korrespondent.net». 2019. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/2340/4321708/>.
167. Старкова Г. «Щоб перейти на українську, нею треба говорити». Як проєкт «БайкиХАБ» допомагає харків'янам вивчати мову. Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/city/bayki-speaking-club/>.
168. Старкова Г., Кравченко Д. 30 історій, розказаних біля вогнища, або Як художники малюють байки. Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/people/bayki-visual/>.
169. Старкова Г. БайкиХАБ. Проєкт лагідної українізації на сході України. «Korrespondent.net». 2019. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/2340/4321708/>.
170. Старкова Г. Дитячі п'єси у Харкові. Сучас. драматургія. 2015. № 1. С. 151.

171. Старкова Г. Драматургиня Юліта Ран про проєкт «Три лисички». «Korrespondent.net». 2019. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/2340/4321708/>.
172. Старкова Г. Стартує культурно-освітній проєкт «БайкиХАБ». «Korrespondent.net». 2021. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/2340/4321708/>.
173. Старкова Г. Театр для дітей, лабораторія та вистави у відкритому доступі. Програма фестивалю «Курбас.Технології». Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2021. URL: <https://lyuk.media/city/kurbas-fest-2021/>.
174. Старкова Г. У пошуках творчих талантів. У Харкові – черговий тур фестивалю-лабораторії «АртТЮЗарТ». Медіагрупа «Об'єктив». 2015. URL: <http://archive.objectiv.tv/040415/112193.html>.
175. Стефурак Н. «Депеш мод». Спільний україно-німецький проєкт. «Театраріум». 2016. URL: <https://teatrarium.com/depesh-mode-ukraine-germany/>.
176. Стех П. Мені 20 років: Світлана Олешко. Помовчи і подумай. Незалежне онлайн-медіа «Люк». 2016. URL: <https://lyuk.media/people/svitlana-oleshko/>.
177. Студентською виставою у постановці польського режисера завершується другий етап проєкту «Театральні вікна. Work in progress». «Театр на Жуках». 2021. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2021/11/28/studentskoju-vystavoyu-u-postanovczi-polskogo-rezhysera-zavershuyetsya-drugyj-etap-proektu-teatralni-vikna-work-in-progress/>.
178. Схід Опера йде в авангарді українського музичного театру - вважають члени міжнародного журі конкурсу молодих композиторів. Резиденція Схід Опера. 2018. URL: <https://skhidopera-hub.com/rezydentsiia-2018/konkurs-molodykh-kompozytoriv-2018/13-arkhiv-novyn-2018/52-skhid-opera-jde-v-avangardi-ukrajinskogo->

muzichnogo-teatru-vvazhayut-chleni-mizhnarodnogo-zhuri-konkursu-molodikh-kompozitoriv

179. «Схід Опера» презентує американську мікро-оперу. Медіагрупа «Накипіло». 2018. URL: <https://nakipelo.ua/shid-opera-prezentuet-amerikanskuju-mikro-operu>.
180. Стандарт з управління проектами та Настанова до зводу знань з управління проектами (Настанова РМВОК) – Pennsylvania 19073-3299 USA: Project Management Institute, Inc, 2021. – 274 с.
181. «Та, що вмирає». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f227b9472b9c348251aead5>.
182. Твій ранок. «Українські діафільми». Костянтин Васюков. YouTube канал «UA:Харків». 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BYvpU-goczс>.
183. Театр «P.S.» (м. Харків). Facebook сторінка «Театр «P.S.» (м. Харків)». 2022. URL: https://www.facebook.com/teatr.postscriptum/?locale=uk_UA.
184. Театр «Арабески». Як розказати про трагедію. Медіагрупа «Накипіло». 2016. URL: <https://nakipelo.ua/ru/teatr-arabeski-kak-rasskazat-o-tragedii>.
185. Театр «Арабески» підготував нову виставу. Суспільне Харків. 2018. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=321496585105557>.
186. Театр «Нефть». Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2019. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80_%C2%AB%D0%9D%D1%94%D1%84%D1%82%D1%8C%C2%BB.
187. Театр «Публіцист» / Theatre «Publicist». сторінка «Театр «Публіцист» / Theatre «Publicist». 2023. URL: https://www.facebook.com/theatre.publicist/?locale=uk_UA.

188. «Театр після трансформації». Польський інститут в Києві. 2016. URL: <https://instytutpolski.pl/kyiv/2016/02/01/%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80-%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/>.
189. Театр і діти. Бебі-театр, що це таке?. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/573030910020920/>.
190. Театр і діти. Вигоряння і подолання. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/321223638880740/>.
191. Театр і діти. Опера та балет: коли починати?. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/297090131509328/>.
192. Театр і діти. П'єси, де ж вони є?. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/301810304312919/>.
193. Театр і діти. Про глядача, як воно є. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/711750976243014/>.
194. Театр і діти. Справа директора без прикрас. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/274441590451549/>.
195. Театр і діти. Як воно в світі?. Facebook захід сторінки «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/705533586899860/>.
196. «Театральне вікно до Європи. Діалог між актором та цифровим аватаром». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2019. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f00bd294abe00746229f695>.

197. «Театральне вікно до Європи». Польський інститут в Києві. 2018.
URL: <https://instytutpolski.pl/kyiv/2018/09/13/%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%BE-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8/>.
198. Театральне вікно до Європи. Facebook сторінка «Театральне вікно до Європи». 2022. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100038594066173>.
199. Театральні читання «1920-ті наживо: Березіль». Facebook захід. 2018. URL: <https://www.facebook.com/events/143483569680568/>
200. Театральний педагог з Великої Британії відкриває цьогорічний проект «Театральні вікна. Work in progress». «Театр на Жуках». 2021. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2021/10/26/teatralnyj-pedagog-z-velykoji-brytan/>.
201. Театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук 2019». Facebook захід фестивалю. 2019. URL: https://www.facebook.com/events/970619696673975/?active_tab=discussion.
202. Театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук 2019». Медіа ресурс «Vgorode. Харків». 2019. URL: <https://kh.vgorode.ua/event/festyvaly/2636191-teatralnyi-fresh-festyval-ya-y-sela-bruk-2019>.
203. Театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук-2019» стартує 31 травня: програма «РЕДПОСТ». 2019. URL: <https://redpost.com.ua/news/1210007-teatralnyiy-fresh-festival-ya-i-sela-bruk-2019-startuet-31-maya-programma>.
204. Театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук – 2018». Програма. Неописаний документ з архіву ГО «Платформа театральних ініціатив». – 2018. – С. 3.

205. Театр-студія «Арабески». Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D1%96%D1%8F_%C2%AB%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%C2%BB.
206. Тейлор К. Мистецтво під ключ. Менеджмент і маркетинг культури. Київ: ArtHuss, 2021. 228 с. (Частина перша).
207. Терновий Дмитро. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2014. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE.
208. «Три лисички». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2021. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f0a3be07ce53b61b46ef525>
209. 2023 у театрі. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/2023_%D1%83_%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96#%D0%A4%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96,_%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8,_%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B8.
210. У Києві покажуть перформанс «Вертеп» на підтримку Харківського театру ляльок. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3680292-u-kievi-pokazut-performans-vertep-na-pidtrimku-harkivskogo-teatru-lalok.html#>.
211. У рамках третього фестивалю «Текстура» буде представлено новий літературний альманах «ЖУК». «Театр на Жуках». 2010. URL: <https://www.zhuky.kharkiv.ua/2010/05/>.

212. У СХІД OPERA відкрилась музично-театральна резиденція. Медіагрупа «Об'єктив». 2020. URL: <https://www.objectiv.tv/visually/2021/08/20/u-shid-opera-vidkrilas-muzichno-teatralna-rezidentsiya/>.
213. У Харкові відбудеться театральний фестиваль «Я і Села Брук». «MyKharkov.info». 2015. URL: <https://mykharkov.info/news/v-harkove-sostoitsya-teatralnyj-festival-ya-i-sela-bruk-42434.html>.
214. У Харкові влаштували мініфестиваль «ВертепСхід». «Newsroom.kh». 2023. URL: <https://www.newsroom.kh.ua/ua/news/u-harkovi-vlashtuvaly-minifestyval-vertepshid>.
215. У Харкові можна послухати дитячі п'єси. «Новини Харкова». 2014. URL: <http://uanews.kharkiv.ua/society/2014/06/07/49939.html>.
216. У Харкові пройде театральний фестиваль. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету міськради. 2015. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-proyde-teatralniy-festival-27034.html>.
217. У Харкові починаються «Критичні дні». mediaport.ua. 2003. URL: https://www.mediaport.ua/news/culture/9385/v_harkove_nachinayutsya_kriticheskie_dni
218. У Харкові пройде театральний фестиваль «АртТЮЗарт». Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету міськради. 2015. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-proyde-teatralniy-festival-arttyuzart-27536.html>.
219. У Харкові пройде фестиваль «некласичних» театрів. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету міськради. 2017. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/u-kharkovi-proyde-festival-neklasicnikh-teatriv-34797.html>.
220. У Харкові розпочався фестиваль «Я та Села Брук». Театральний портал Theatre. 2015. URL: <https://teatre.com.ua/news/26.02.2015--arkove->

nachalsja-festyval--y-ela-ruk/?fbclid=IwAR04Wr8AEPZ-qXvFS7y_3bFSgcx670qizAkitw5SSx1mOr0Wzu48H4563qc.

221. Увага! Відкрито реєстрацію! Від 23 червня стартував проект Першої Української музично-театральної Резиденції!. ХНАТОБ ім. М.В.

Лисенка | Схід ОПЕРА. 2020. URL: <http://www.hatob.com.ua/ukr/news/novini-teatru/2825-uvaga-vidkrito-reestratsiyu-vid-23-chervnya-startuvav-proekt-pershoji-ukrajinskoji-muzichno-teatralnoji-rezidentsiji>.

222. Україна-Польща: десять заповідей або мистецтво замість політики. mediaport.ua. 2013. URL: https://www.mediaport.ua/news/culture/86622/ukraina-polsha_desyat_zapovedey_ili_iskusstvo_vmesto_politiki.

223. Українські діафільми. Facebook сторінка Українські діафільми. 2022. URL: <https://www.facebook.com/DiafilmUA>

224. Українські діафільми — інтерв'ю радіо MFM. Радіо MFM. 2020. URL: https://soundcloud.com/publicist-theatre/ukransk-dafilmi-ntervyu-rado-mfm?fbclid=IwAR2dY6BMJsgsXBOk3A8JsDn_bwzoUZEB3T4G6pbsk93mvPsm_3uly2ysojM.

225. Учасники програми театральних резиденцій Taking the Stage 2.0. Офіційний сайт British Council Україна. 2020. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/taking-the-stage/2020-open-call/participants>.

226. Федоркова Т., Носков В. Інтерв'ю «Ми змінюємося», – режисерка Оксана Дмитрієва. mediaport.ua. 2023. URL: <https://www.mediaport.ua/my-zminyuyemosya-rezhysierka-oksana-dmitriyeva-pro-teatr-lyalok-u-voennomu-kharkovi>.

227. 3-й Фестиваль «Живи». 2009. URL: http://artdacha.life/fest/project-06/#pll_switcher.

228. Фінальний_ Реєстр проектів з сумами грантів. Архів документації Українського культурного фонду. 2018. URL:

https://ucf.in.ua/storage/docs/19102018/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%20%D0%A0%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%B7%20%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2,%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2019.10.2018.pdf.

229. Форум «Леся Українка й театр». ХНУМ ім. І.П. Котляревського. 2021. URL: <http://num.kharkiv.ua/forum-%C2%ABlesya-ukrainka-j-teatr%C2%BB/>.
230. Фреш-фестиваль «Я і Села Брук» - 2019. Медіагрупа «Об'єктив». 2019. URL: <https://www.objectiv.tv/2019/06/07/fresh-festival-ya-i-sela-bruk-2019/>.
231. Харківська вистава «Депеш мод» за романом Сергія Жадана їде на гастролі. YouTube канал «Espresso.TV». 2016. URL: https://www.youtube.com/watch?v=КpiH_KteTFs.
232. Харківська театральна резиденція. ЦСМ «Нова сцена». 2020. URL: <https://novascena.org/harkivska-teatralna-rezydenciya/>.
233. Харківська Театральна Резиденція | Синій птах повернення. Синій птах. Нова сцена. 2020. URL: <http://bluebird.novascena.org/>.
234. Харківський академічний театр ляльок отримав нагороду у Стокгольмі. «Укрінформ». 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3617187-harkivskij-akademicnij-teatr-lalok-otrimav-nagorodu-u-stokgolmi.html>.
235. Харківський ляльковий театр відновлює спектаклі, гратимуть на станціях метро. «Інтерфакс-Україна». 2022. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/824594.htm>.

236. Харківський Національний Академічний Театр Опери та Балету ім.М.В.Лисенка Схід OPERA презентує Молодіжний МузичнийХАБ Схід OPERA. Неописаний документ з архіву ХНАТОБ ім. М. В. Лисенка|Схід OPERA. 2018.
237. Харківський національний академічний театр опери та балету імені Миколи Лисенка. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80_%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8_%D1%82%D0%B0_%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%83_%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8_%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0.
238. Харківський театр дає вистави для людей з інвалідністю. Медіа ресурс «KharkivToday». 2021. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kultura/kharkivskyj-teatr-daye-vystavy-dlya-lyudey-z-invalidnistyu>.
239. Харківський театр ляльок буде грати в метро. «АТН». 2022. URL: <https://atn.ua/kharkiv/kharkivskyj-teatr-lialok-bude-hratty-v-metro-368422/>.
240. Харківський театр опери та балету оголошує Конкурс молодих композиторів. Український інтернет-журнал «Музика». 2018. URL: <http://mus.art.co.ua/harkivskyj-teatr-opery-ta-baletu-oholoshuje-konkurs-molodyh-kompozytoriv/>.
241. Харківський театральний фестиваль: «1919 - 2019: Куліш. Курбас. Шекспір». Night train theatre company. URL: <https://www.nighttraintheatrecompany.com/-2019-1919-2019->.

242. Харківський театральний центр безкоштовно розсилає журнал «Нове мистецтво». «STATUS QUO». 2007. URL: https://www.sq.com.ua/rus/news/kultura/06.08.2007/harkovskij_teatralnyj_centr_besplatno_rassylaet_zhurnal_novoe_iskusstvo.
243. Харків'яни зможуть провести ніч в театрі. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету міськради. 2015. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/kharkivyani-zmozhut-provesti-nich-v-teatri-30023.html>.
244. «Хитрюці, класні та дуже музичні». У Харкові готують виставу «Три лисички». «Цензор.НЕТ». 2019. URL: https://censor.net/ru/blogs/3150892/hitryusch_klasn_ta_duje_muzichn_u_harkov_gotuyut_vistavu_tri_lisichki.
245. Хлестова С. «Я і Села Брук»: подробиці про новий харківський театральний фестиваль. «РЕДПОСТ». 2015. URL: <https://redpost.com.ua/news/1159125-ya-i-sela-bruk-podrobnosti-o-novom-harkovskom-teatralnom-festivale>.
246. Хлестова С. У Харкові відкрився театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук». «РЕДПОСТ». 2015. URL: <https://redpost.com.ua/news/1159216-v-harkove-otkryilsya-teatralnyiy-fresh-festival-ya-i-sela-bruk>.
247. Це чарівна казка про Святого Миколая. Facebook сторінка «ПТЦентр Платформа Театральних Ініціатив». 2018. URL: https://www.facebook.com/NGO.PTI/posts/578384092607902/?paipv=0&ea_v=Afa5pCcWh24PEIVHru1Jk4uQrtsr7yoPt73X_kibx5Fa-ijM1k1z_dc12oMpv31h_Rc&_rdr.
248. Цикл лекцій «Театр після трансформації». Польський інститут в Києві. 2016. URL: <https://instytutpolski.pl/kyiv/2016/04/16/%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB-%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9->

%D1%82%D0%B5%D0%B0%D1%82%D1%80-
%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F-
%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1
%80%D0%BC%D0%B0%D1%86/#.

249. Черкашина Оксана Леонідівна. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0#%D0%92%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8.
250. Черненко А. Новий театральний сезон у бомбосховищах: у Харкові театр ляльок дає вистави у метро. «Громадське Радіо». 2022. URL: <https://hromadske.radio/publications/1023358>.
251. «Шляхи рівняйте духові Його». Леся Українка : погляд зі Сходу: матеріали Науково-практичного форуму «Леся Українка й театр» (21-24 вересня 2021 р., Харків) / уклад., редак. Партола Я. В., Тимченко А. О. Харків, 2021. 100 с.
252. «Шляхи рівняйте духові Його». Леся Українка: погляд зі Сходу. Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2021. URL: <https://ucf.in.ua/archive/61e57b05cc63fc2ce414128e>.
253. Шляхи рівняйте духові Його. Леся Українка: погляд зі Сходу. Facebook сторінка «Шляхи рівняйте духові Його. Леся Українка: погляд зі Сходу». 2022. URL: <https://www.facebook.com/ps.lesya>.
254. Що готує театральний фреш-фестиваль «Я і Села Брук» – прес-конференція. Медіа ресурс «KharkivToday». 2017. URL: <https://2day.kh.ua/ru/chto-gotovit-teatralnyj-fresh-festival-ya-i-sela-bruk-press-konferentsiya>.
255. «Я і Села Брук» набирає обороти. Газета «Вечірній Харків». 2019. URL: <https://vecherniy.kharkov.ua/news/157736/>.

256. Села Брук. Facebook сторінка «Села Брук». 2021. URL: <https://www.facebook.com/sela.bruk>.
257. Я і Села Брук 2015. Facebook захід фестивалю. 2015. URL: <https://www.facebook.com/events/613007042167579/?ref=newsfeed>.
258. Я і Села Брук 2016. Facebook захід фестивалю. 2016. URL: https://www.facebook.com/events/1719776001590110/?active_tab=discussion.
259. «Як (НЕ) треба ходити в театр». Архів проєктів Українського культурного Фонду. 2018. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f19a76b6c9bd317f554a7c3>.
260. Яковлев О. Зміст соціокультурного проектування в інформаційну добу: досвід Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Культура України. Серія: Культурологія : зб. наук. пр.. Харків : ХДАК, 2016. Вип. 52. С. 201–212.
261. Kurbas Technologies. «DutchCulture». 2022. URL: <https://dutchculture.nl/en/organisation/kurbas-technologies>.
262. Kurbas.Technologies. Facebook сторінка «Kurbas.Technologies». 2022. URL: <https://www.facebook.com/kurbas.technologies>.
263. OPEN CALL «Генераторія» – безкоштовний освітньо-дослідницький театральний проєкт. Збір заявок. Facebook захід сторінки «Театр «Нафта». 2021. URL: <https://www.facebook.com/events/1641284599398049/>.
264. Roza Sarkisian. Блог «Roza Sarkisian». 2023. URL: <https://rozasarkisiann.blogspot.com/2022/07/roza-sarkisian.html>.
265. Teatr 'Arabesky'/ Театр «Арабески». Facebook сторінка Teatr 'Arabesky'/ Театр «Арабески». 2022. URL: <https://www.facebook.com/arabesky>.

266. Works. Блог «Roza Sarkisian». 2023. – Режим доступа до ресурсу:
<https://rozasark.>

Проекти театру-студії «Арабески»

2000 – Покази вистави «Енеїда» у 7 пенітенціарних закладах Харкова.

2003 – «Z\Z: зони зради. Мистецтво: соціальні проєкції», Харків-Київ-Львів.

2003-2004 – спільний проєкт Україна-Польща «Критичні дні» створення вистави, візуального проєкту, видання окремого компакт-дисуку із саундтреком до вистави, низка дискусій, лекцій і семінарів з арт-менеджменту)

2016-2014 – Документальний триптих про найбільші катастрофи України ХХ ст. (в межах україно-британського проєкту у співпраці з Théâtre Sans Frontières (Newcastle) за підтримки British Council і Art Council; за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»):

- Вистава «Chornobyl™» - 2006 (до 20-тої річниці трагедії на ЧАЕС)
- Вистава «Треба жити, не можна помирати... або листи з Харкова» - 2013
- Вистава «Декалог: локальна світова війна» - 2014.

2016-2018 – «Театр після трансформації» (спільно з Інститутом театру ім. З. Рашевського, за підтримки Польського інституту в Києві).

2016 – «DRAMA pro. ЧИТАННЯ» (куратор – О. Міллер).

2018 – «Як (не) треба ходити в театр» (за підтримки УКФ).

2019 – Фестиваль «1919-2019. Курбас. Куліш. Шекспір» (спільно з театральною компанією Night Train, фінансування – краудфандингова платформа Спільнокошт та Міжнародний фонд «Відродження»).

2019 – Інклюзивна театральна студія (спільно з ГО «Креавіта» та ХНАТОБ ім. М. Лисенка).

2020 – Документальний серіал «Дванадцять Офелій» (спільно з ХНАТОБ ім. М. Лисенка та ХГНО «Сучасна жінка»).

2020 – Радіовистава «Постправда» (за підтримки Міжнародного фонду Відродження та грантової програми НВСЕ).

2021 – «Жінки і цифри» (спільно з ХГНО «Сучасна жінка»; за підтримки УКФ).

Проекти ЦСМ «Нова сцена»

1994-1997 – Мультикультурний фестиваль «Куль Модерну» (за підтримки міського бюджету Харкова та Фонду Джорджа Сороса).

2006-2007 – Театральний журнал «Нове мистецтво».

2019-2020 – «Харківська театральна резиденція»:

- «Синій Птах: повернення» (за підтримки УКФ) – 2019
- Переклад та еквіритмічна адаптація музичних вистав («Слова і Музика» С. Беккета (2019, перший переклад українською), камерних опер «Медіум» (Джанкарло Менотті, для Резиденції Схід ОПЕРА 2020), «Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом» (Майкл Найман, перший переклад українською для Резиденції Схід ОПЕРА 2020)
- Видання серії книжок (Нон-фікшн Наталки Маринчак «Колискова 21 століття Vol.1: що тебе заколисує?», в рамках проекту «Синіх Птах: PRO щастя»; Партитури «Колискова 21 століття Vol.1»; Партитури «Синій Птах. Повернення»/ Сюїти/ Ілля Сац, Юлія Філіпська) (за підтримки УКФ) – 2020.

Проекти «Театру на Жуках»

З 2008 – Літературно-мистецький фестиваль «Текстура».

2009 – Бліцвистава «надмістом» (спільно з Молодіжним центром Європейської співпраці «Планета XXI» та Благодійним фондом «Червона стрічка» (пізніше благодійний фонд «Artdacha»).

2010 – Міжнародний театральний фестиваль, Харденбург, Чехія.

2011 – Показ вистав та проведення майстер-класів для студентів ХНУМ імені І. П. Котляревського театру «Крик», Польща (за підтримки Польського інституту в Києві та Генерального консульства Польщі у Харкові).

2012-2021 – Цикл проектів «Театральне вікно до Європи» для студентів творчих ЗВО:

- Показ вистав та проведення майстер-класу театру «Брама», Польща (Харків, Київ; за підтримки Інституту Адама Міцкевича, Польського інституту в Києві та Міністерства культури Польщі) – 2012;
- Майстер-клас з комедії Дель Арте М. Жаке та Ж. Совестр, Франція (Харкі, Київ, Миколаїв) – 2013;
- Тренінги з грузинського танцю колективу «Elva», Грузія (Харків, Київ, Львів; за підтримки німецького фонду DAAD) – 2015;
- Майстер-класи та тренінги з документального театру Т. Лексена BeFrank Theatre, Об'єднане Королівство (Харків, Київ, Львів; у межах європейської програми Тандем «Діалог змін», що була реалізована в рамках громадських ініціатив MitOst і UNAEDI) – 2015;
- Майстер-класи М. Садовської та А. Ерлена, Німеччина (Харків, Київ, Львів, Дніпро; в рамках Тижнів німецької культури в Україні за підтримки Генерального консульства Німеччини в Дніпрі і німецького фонду DAAD) – 2015;

- Майстер-клас для студентів оперних відділень К. Папке, Німеччина (Харків, Дніпро; в рамках Днів німецької культури в Україні, за підтримки Будинку Нюрнберга в Харкові і генерального консульства Німеччини в Дніпрі) – 2016;
- Майстер-класи М. Косцюлека та М. Плавські, Польща (Харків, Київ, Дніпро; за підтримки Генерального консульства Польщі у Харкові та Польського інституту в Києві) – 2018;
- Майстер-класи «Діалог між актором і цифровим аватаром» Ж. Ганьоре, Франція (Харків, Київ; за підтримки Українського культурного фонду та Французького інституту в Києві) – 2019;
- «Театральні вікна. Work in progress» - майстер-класи з фізичного театру Л. Біби, Об'єднане Королівство та майстер-класи М. Косцюлека, Польща (Харків; за підтримки Міжнародного фонду допомоги організаціям, що здійснюють свою діяльність у сфері культури й освіти, на 2021 рік Федерального міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччини, Goethe-Institut та ін.) – 2021.

Проекти Рохи Саркісян у театрі «Defacto»

2014 - «12 пісень про свободу» (з ініціативи харківського центру сучасного мистецтва Єрмілов Центр).

2014 – «Так, мій Фюрере!».

2014 – «Часу нема за склом» (в рамках Фестивалю молодіжних проєктів «Non Stop Media: Upgrade»).

2014 – «ВО(й)НА».

2015 – «Музей світу. Музей війни» (100-річчя геноциду вірменського народу).

2016 – «теорія великого фільтру» (Полтава, в рамках проєкту ОБСЄ та Суспільної служби України «Злочини на ґрунті упереджень»).

2016 – «Мій дід копав. Мій батько копав. А я не буду» (в рамках польсько-українського театрального проєкту «Мапи страху/Мапи ідентичності»; фінансовано з коштів Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща та реалізовано за підтримки ЕЕРАР).

2017 – «Перед війною. Війна. Після війни. Частина І» (в рамках стипендії «Gaude Polonia» Міністерства культури Республіка Польща, м. Варшава).

Проекти ПТЦентру ГО «Платформа театральних ініціатив»

2015-2019 – Театральний фреш-фестивалю «Я і Села Брук» (2017-2019 за сприяння Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації; 2018-2019 за фінансової підтримки комунальної установи «Харківський обласний центр молоді», 2019 за підтримки Національної спілки театральних діячів України).

З 2018 – Інклюзивний проєкт лікарняної клоунади «Лікар Посміхайко» (спільно з Харківським регіональним клінічним центром медичної реабілітації та паліативної допомоги Гіппократ) – з 2018:

- Постановка інклюзивної вистави «Дружочок Сонечко» (у межах волонтерської ініціативи харківського відділення фармацевтичної компанії ТОВ «Сандоз Україна») – 2018.

2018 – «Зірочки Святого Миколая» (за підтримки Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації).

2019 – «Інклюзивна вистава для дітей «Три лисички» (за підтримки УКФ).

2019 – «Дива Святого Миколая» (за підтримки Управління культури і туризму харківської облдержадміністрації).

2020 – Цикл онлайн лекцій «Театр і діти».

2020-2021 – Освітній мистецький фестиваль «Kurbas.Technologies» (спільно з Харківським міжобласним відділенням Національної спілки театральних діячів України, Харківським Будинком актора ім. Леся Сердюка НСТДУ, Український національний центр міжнародної асоціації театрів для дітей ASSITEJ).

2020-2021 – Культурно-освітній проєкт БайкиХАБ (спільно з освітньою платформою для дітей та дорослих «Honey Academy», за підтримки УКФ).

Проекти театру «Нафта»

2018 – «Антон і Наташа у пошуках сенсу життя» (спільно з театром «Пракрасні квіти»).

2018 – «Самотнє сердечко» (за підтримки УКФ).

2018 – «Квітка Day» (спільно з ГО «Центр Розвитку Громад», за підтримки УКФ).

2019 – «Аполон Мусагет» (за підтримки УКФ).

2020 – «Спектакль у коробці».

2021 – «Альтернатива» (за підтримки УКФ).

2021 – «Театральна резиденція міжгенераційного діалогу» (за підтримки УКФ).

Проекти театру «Публіцист»

2018 – «Соціальна вистава «Та що вмирає» (у партнерстві з Харківською обласною фундацією «Громадська Альтернатива», за підтримки УКФ).

З 2019 – Side-проект «Українські діафільми».

2021 – «Вистава-ораторія «Наркомати» (за підтримки УКФ).

Театральні проєкти інших недержавних театрів Харкова

2017 – Постдокументальна вистава «ДПЮ», театр «Прекрасні квіти» (спільно з ГО «Лінія згоди» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проєкту Українська ініціатива щодо підвищення впевненості (UCBI – Українська ініціатива Зміцнення Громадської довіри).

2017 – Вистава «Ресторан Україна», О. Черкашина, Н. Хижна, Д. Левицький (в рамках проєкту «Beshtechen», за фінансової підтримки Гете-Інституту в Україні).

2021 – «Шляхи рівняйте духові Його. Леся Українка: погляд зі Сходу», театр «P.S.» (за підтримки УКФ).

Проекти Харківського театру для дітей та юнацтва

2013-2015 – Фестиваль-лабораторія сучасної дитячої драматургії «АртТЮЗАрт».

2015 – Вистава «Депеш мод» (за підтримки Goethe-Institut, Генерального та Почесного консульств ФРН та Дому Нюрнберга в рамках програми «Східного партнерства»).

2021 – Соціально-мистецького проєкту «Доступний театр» (за підтримки УКФ).

Проекти Схід OPERA / Схід ОПЕРА (ХНАТОБ)

2018 – Конкурс молодих композиторів (в межах діяльності Молодіжного Музичного Хабу Схід OPERA; за підтримки УКФ).

2020 – «Гендерний аудит для театрів» (спільно з ХГНО «Сучасна жінка» у партнерстві з Yasno Research & Consulting Group; за підтримки УКФ).

2020 – Перша Українська Музично-Театральна Резиденція (в межах діяльності Молодіжного Музичного Хабу Схід OPERA; за підтримки УКФ).

2021 – Музично-театральна резиденція «Light & Space» (в межах діяльності Молодіжного Музичного Хабу Схід OPERA; за підтримки УКФ).

**Проекти Харківського державного академічного театру ляльок
ім. В. Афанасьєва**

2022 – Покази вистав для дітей у метро (частина проєкту «СПІЛЬНО. Точки зустрічі», що втілював Фонд «Професійний розвиток Харкова» та ЮНІСЕФ).

2022 – Лабораторія-Резиденція Харківського театру ляльок та Львівського академічного обласного театру ляльок (фінансування зі Стабілізаційного фонду культури та освіти 2022 Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини та Goethe-Institut).

2023 – Міні-фестивалю «Вертеп-Схід» (за підтримки Goethe-Institut та Харківського Будинку Нюрнберга).